

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวราราม
รวมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็น
พื้นฐานในการศึกษา และได้ทำการจัดสาระสำคัญต่างๆ ตามลำดับดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับหลักการจัดการ การมีส่วนร่วมการพัฒนาเครือข่ายในชุมชน
2. แนวคิดการศึกษาชุมชน การเสริมสร้างทุนทางสังคม ผู้นำและภาวะผู้นำ
3. บทบาทรัฐต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ
4. ตัววัดความเข้มแข็งของเครือข่ายในชุมชน
5. สถานการณ์เครือข่ายองค์กรไทย และการเรียนรู้ในกระบวนการเกษตรกรรม
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอรายละเอียดในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับหลักการจัดการ การมีส่วนร่วมการพัฒนาเครือข่ายในชุมชน

1.1 แนวคิดหลักการจัดการเครือข่ายในชุมชน

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (2553) ได้นำเสนอแนวคิด/หลักการจัดการเครือข่ายในชุมชน
ไว้ คือ

1. การจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน
2. การจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน
3. การจัดการที่เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงเครือข่ายการประสานความร่วมมือ ซึ่งเป็นการให้ความหมาย
โดยอธิบายถึงมิติของการประสานความร่วมมือ เครือข่าย หมายถึง ความร่วมมือและการเปิดรับของ
ฝ่ายต่างๆ ที่จะมีข้อตกลงร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ถ้าไม่
มีความร่วมมือต่อกันแล้วความเป็นเครือข่ายหรือข่ายใยแห่งความสัมพันธ์คงไม่เกิดขึ้น โดยปัจจัยหลัก
ในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมของสมาชิก
2. ผลของกิจกรรมที่เกิดขึ้น
3. ความเข้มแข็งของผู้นำ
4. การไหลเลื่อนของข้อมูลข่าวสาร
5. การมีชุมทางที่หลากหลาย
6. การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้
7. การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน
8. เป้าหมายทิศทางการกลุ่มต้องชัดเจน
9. กลุ่มลูกข่ายต้องมีความเข้มแข็ง
10. มีเวทีแลกเปลี่ยน

พิทยา ว่องกุล (2542, หน้า 127-141) ได้กล่าวว่าปัญหาวิกฤติของสังคมไทยเป็นปัญหาโครงสร้าง การแก้ปัญหาที่แท้จริงควรเน้นที่โครงสร้างชุมชน/สังคม และพบว่าชุมชนที่มีโครงสร้างเข้มแข็งของตนเอง สามารถยืนหยัดอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจและสังคมที่เสื่อมโทรม และได้เสนอว่าการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นยุทธวิธีที่สำคัญ ซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จ ทั้งนี้ภาวะใหม่แห่งการพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยฐานคิดที่เป็นแกนกลาง และปฏิสัมพันธ์กับชุมชน มีชุมชนเป็นฐานโครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นฐานคิดสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันยกระดับความรู้ข่าวสาร และแลกเปลี่ยนบทเรียนกัน ตลอดทั้งร่วมกันวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสังคมอย่างสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละชุมชน โดยมีเครือข่ายองค์กรชุมชนในแต่ละระดับมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างเป็นกระบวนการจากชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และระดับชาติ โครงสร้างนี้เป็นโครงสร้างหลัก 1 ใน 6 ประการของฐานคิดทางยุทธศาสตร์ในภาวะใหม่แห่งการพัฒนาที่ทำให้ชุมชนสามารถยืนหยัดอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจสังคม ซึ่งฐานคิดนี้มีอยู่จริงในสังคมไทย สามารถนำมาสังเคราะห์เป็นวิสัยทัศน์ทางยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนไทยในอนาคต

โรเบิร์ต (Robert, 1993) กล่าวถึงรูปแบบระบบบริหารการพัฒนาของชุมชนว่า ควรมีกระบวนการของชุมชนที่ช่วยให้คนธรรมดาๆ ได้ปรับปรุงชุมชนของตนเองโดยการทำงานร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวเปิดกว้างให้สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงรวมทั้งควบคุมทรัพยากรและโครงสร้างอำนาจในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับแบบแผนความสัมพันธ์แนวราบของชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม และองค์กรในชุมชน เป็นโครงสร้างที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตยในการตัดสินใจ และเป็นการสร้างทุนทางสังคมขึ้นในชุมชน ให้เป็นเหมือนคลังเก็บความปรารถนาดีและความร่วมมือ ซึ่งสามารถนำมาใช้ทำให้ประชาคมเข้มแข็ง ทุนทางสังคมถูกสร้างและสะสมขึ้นได้จากการทำงานร่วมกันของประชาชนในกลุ่มองค์กรชาวบ้าน และการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การลงทุนในกระบวนการสร้างชุมชนจะทำให้เกิดสังคมที่เข้มแข็ง ดังนั้นการลงทุนในกระบวนการสร้างชุมชนจึงเป็นการลงทุนเพื่อการเพิ่มทุนทางสังคม ซึ่งมีความจำเป็นต่อการพัฒนาไม่น้อยกว่ากับการเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจ

จุดมุ่งของการพัฒนา จึงไม่ใช่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมด้วย และการเปลี่ยนแปลงก็ไม่ใช่เพียงทำให้เกิดขึ้นโดยการกระจายทรัพยากรให้ทั่วถึงเท่านั้น แต่ต้องมีการกระจายความมั่งคั่งและอำนาจภายในชุมชนและสังคมอีกด้วย

นอกจากนี้ โรเบิร์ต (Robert, 1998) ให้ความเห็นว่า การพัฒนาที่เหมาะสมสำหรับยุคโลกาภิวัตน์ คือ การพัฒนาที่มุ่งการพัฒนาสังคมไปพร้อมๆ กับเศรษฐกิจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพในสังคม เปิดกว้างให้กลุ่มองค์กรและประชาชนที่มีความสนใจหรือผลประโยชน์หลากหลายได้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา สร้างระบบความสัมพันธ์ในสังคมเป็นแบบประชาธิปไตย และทำให้เกิดระบบที่คนต้องแสดงความรับผิดชอบในหน้าที่ต่อชุมชนอย่างชัดเจน มีระบบตรวจสอบกันเองภายในชุมชน เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมในชุมชน ได้แก่ สิ่งเอื้ออำนวยให้การรวมกลุ่มทางสังคมเป็นกลไกนำไปสู่การทำงานร่วมกัน สร้างศักยภาพและลงทุนเพื่อการสร้างชุมชน มุ่งพัฒนา

ทุนทางสังคม สร้างเครือข่ายระหว่างการพัฒนาของชุมชนกับระบบการวางแผนเพื่อการพัฒนา เป็นการมองที่จุดแข็งและทุนในชุมชนมากกว่าความต้องการ ปัญหา และการขาดทรัพยากรของชุมชน

จากแนวความคิดข้างต้นกล่าวได้ว่า การแก้ปัญหาวิกฤตของชาติรวมทั้งการจะดำรงอยู่ของชาติในอนาคตไม่สามารถกำหนดและดำเนินการได้โดยภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ภาคสังคมที่เข้มแข็งต่างหากที่จะเป็นผู้แสดงที่สำคัญ ซึ่งหมายความรวมถึงคนในทุกส่วนของสังคม ไม่ว่าจะเป็นนักธุรกิจ นายทุน หรือประชาชน คำว่า "เครือข่าย" มีความสำคัญมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ มีการพูดถึงเครือข่ายของหน่วยงานการพัฒนา วิจัย ธุรกิจ และในสาขาวิชาชีพต่างๆ คนบางกลุ่มมองเครือข่ายว่าเป็นเพียงคำที่รู้จักเฉพาะในวงการหนึ่ง ปัจจุบันมีองค์กรจำนวนมากตระหนักว่าเครือข่ายเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการพัฒนา แต่เครือข่ายคืออะไร เครือข่ายทำงานอย่างไร ทำไม่บางเครือข่ายประสบความสำเร็จ บางเครือข่ายไม่ประสบความสำเร็จ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน หน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ คนในชุมชน และองค์กรชุมชนจะร่วมกันสร้างและพัฒนาเครือข่ายได้อย่างไร การจัดการภายในของเครือข่ายขององค์กรชุมชนควรเป็นอย่างไร เครือข่ายเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจะทำหน้าที่อย่างไร ชุมชนจะได้ประโยชน์อะไรบ้าง ล้วนแต่เป็นคำถามที่ยังต้องการกระบวนการศึกษาวิจัยอีกมากนัก

5) มิทเชลล์ และเจอร์มี (Mitchell & Jeremy, 1973) ในทางสังคมวิทยา เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรม มองเห็นได้มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สาธะของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครกระทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมากนัก

6) อัดัม (Adam, 1999, pp.76-79) กล่าวว่า การที่เครือข่ายดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นศูนย์กลางรวมของการสนับสนุน เพื่อให้เกิดประโยชน์จากการมีประสบการณ์แตกต่างกัน เพื่อเป็นช่องทางสำหรับแหล่งทุน เครือข่ายเป็นเวทีในการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่นๆ หน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเครือข่ายด้วยเป้าหมาย 2 ประการ คือ 1. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและสนับสนุนการเสริมสร้างอำนาจแก่ประชาชน และ 2. เพื่อเป็นช่องทางสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน

อัดัม อธิบายว่าเครือข่ายกับการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ที่ระดับชุมชน การติดต่อสื่อสารทำได้อย่างรวดเร็วแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้น โครงการพัฒนามีส่วนควบคุมกระบวนการดังกล่าวผ่านการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรชุมชนหรือประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ วิธีการแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้นถูกนำมาใช้และค่อนข้างประสบความสำเร็จ

รูปแบบนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของวิธีการติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม บางที่ปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้องคือ ความสมดุลระหว่างเครือข่ายหลวมๆ ที่มีอยู่ของชุมชนกับโครงสร้างแบบทางการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้ดีขึ้นที่นักพัฒนานำเข้ามา เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้านใน Bangladesh, and "Naam" เครือข่ายใน Burkina Faso. การศึกษาของ UNICEF ใน West Africa ชี้ให้เห็นว่า โครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าวต้องมุ่งวางเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อกับการทำกิจกรรมขึ้นไป ซึ่งรวมถึงการสร้างศักยภาพของประชาชน และกลุ่มองค์กร เพื่อให้โครงสร้างหรือองค์กรในท้องถิ่นสามารถดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ในการสร้างเครือข่ายตั้งแต่การจูงใจเพื่อนมาร่วมเครือข่าย จนถึงการเกลี้ยกล่อมระดับนโยบายให้สนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย การทำให้เกิดเครือข่ายระดับชุมชน กิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพนั้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ การศึกษาของ UNICEF สรุปว่า เครือข่ายองค์กรเป็นช่องทางที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพภาคประชาชน

ทั้งนี้การรักษาความสมดุลระหว่างหน่วยงานสนับสนุนกับเครือข่ายเป็นเรื่องเปราะบาง การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกอาจช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งได้ด้วยการช่วยก่อตั้งและตกแต่ง โดยไม่ทำให้วัตถุประสงค์ของการสร้างเครือข่ายเสียหาย ความช่วยเหลืออาจประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การสนับสนุนทรัพยากรเพื่อการจัดประชุม การพัฒนาศักยภาพหรือฝึกอบรมเพิ่มทักษะที่จำเป็น เช่น การเจรจาหว่านล้อม การติดต่อสื่อสาร การสร้างความสัมพันธ์กับสื่อมวลชน การใช้เทคโนโลยี การทำบัญชี เป็นต้น
2. การจัดหาผู้เชี่ยวชาญตามความต้องการของเครือข่าย
3. ค่าใช้จ่ายในการจัดหาเทคโนโลยีและเงินทุนเพื่อการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย
4. รับรองสถานภาพเพื่อให้เครือข่ายได้รับความสนใจจากรัฐบาลอย่างจริงจัง
5. การเข้าร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นกับองค์กรระดับนโยบาย องค์กรระหว่างประเทศ
6. เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายกับองค์กรอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม อัดัม ได้เสนอแนวทางการสร้างและพัฒนาเครือข่ายที่มุ่งรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการของหน่วยงานสนับสนุนและเครือข่าย ดังนี้

1. ปัจจัยนำเข้าจากภายนอก ประเด็นสำคัญที่สุด คือ อันตรายอันเกิดจากทรัพยากรจากภายนอกที่ให้ผลเสียมากกว่าผลดี การเปิดกว้างและกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมสามารถช่วยได้ การรวมศูนย์จะมีมากผ่านการจัดหาเงินอุดหนุน และเป็นการทำลายเครือข่าย จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องให้ตัวแทนกลุ่มมีความรับผิดชอบในการระดมทรัพยากรแทนที่หน่วยงานสนับสนุนจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในเรื่องนี้

2. ความเป็นเอกภาพ รูปแบบที่ถูกออกแบบไว้ยากที่จะเติบโตได้ แต่ละเครือข่ายอาจไม่เหมือนกัน ต้องเปิดโอกาสให้เครือข่ายออกแบบของตัวเอง

3. คำนิยาม เครือข่ายต้องนิยาม/กำหนดวัตถุประสงค์ และขอบเขตประเด็นหรือขอบเขตพื้นที่ของตัวเอง เครือข่ายจำเป็นต้องแน่ใจว่าไม่ซ้ำซ้อนหรือแข่งขันกับเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว แต่จะพัฒนาความสัมพันธ์ไปเชื่อมโยงกับสถาบันที่เกี่ยวข้อง

4. ความเกี่ยวข้องในวงกว้าง ถ้าจะให้เครือข่ายอยู่รอด เครือข่ายต้องมีสมาชิกที่มีความมุ่งมั่นอยู่เป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายมากกว่า 1 คน ต้องมีกลุ่มแกนของเครือข่ายที่คอยผลักดัน คนกลุ่มนี้ควรเป็นคนที่คอยกระตุ้นให้ความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายมีอยู่อย่างต่อเนื่อง และควรติดต่อสื่อสารกับสมาชิกที่ห่างหายไปให้บ่อยครั้ง สม่่าเสมอ มีการแบ่งงานให้กับสมาชิกร่วมรับผิดชอบ

5. การมีส่วนร่วม ปกติเครือข่าย ประกอบด้วย สมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิจัย องค์กรชุมชน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการส่งเสริมการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียใกล้ชิด เพื่อให้แน่ใจว่าคนเหล่านี้ยังคงติดต่อและเอื้อประโยชน์ให้กันอยู่

6. ความขัดแย้งภายใน สมาชิกเครือข่ายมักจะสงสัยระแวงกัน หรือมีวาระแฝงแปลกๆ ออกไป การเปิดเผยและการติดต่อสื่อสารที่ดีภายในเครือข่ายจะช่วยลดความตึงเครียดได้ ความเป็นประชาธิปไตย และกระบวนการตัดสินใจแบบใสสะอาด มีความสำคัญสำหรับการจัดการกับเรื่องนี้

7. รางวัล การรับรู้ถึงความพยายามที่สมาชิกทุ่มเทให้กับเครือข่าย มีความสำคัญต่อการรักษาไว้ซึ่งความกระตือรือร้นของสมาชิก แต่ก็เป็นที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่เครือข่ายอาจมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป กลุ่มแยกตัวออกไปตั้งใหม่ วาระที่สนใจเปลี่ยนไป สมาชิกลาออกหรือเข้ามาใหม่ คุณค่าของเครือข่ายอาจมาจากสายสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นบริเวณรอบๆ เครือข่าย

8. ความยืดหยุ่น เครือข่ายต้องการกฎและความรับผิดชอบ แต่ต้องไม่ตายตัวมากเกินไป ความสามารถในการปรับมีความสำคัญต่อความยั่งยืนของเครือข่าย ขณะที่วัตถุประสงค์ของเครือข่ายควรจะชัดเจน แต่ก็ต้องมีขอบเขตที่เครือข่ายสามารถเปลี่ยนแปลงได้

9. ทำประสบการณ์ให้เป็นเรื่องเป็นราว ถ้าเครือข่ายเป็นการใช้ประโยชน์จากประสบการณ์ การเรียนรู้ก็จำเป็นต้องถูกทำให้เป็นเรื่องเป็นราวเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

10. การให้เงินอุดหนุน เครือข่ายไม่อาจดำเนินกิจกรรมได้ด้วยตนเอง จำเป็นต้องใช้เงิน และทรัพยากรอื่นที่ไม่ใช่ตัวเงินในการทำงานของเครือข่าย แหล่งอุดหนุนเงินที่หลากหลายเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความยั่งยืนให้กับเครือข่าย

11. ความถูกต้องตามกฎหมาย เครือข่ายต้องมีชื่อและมีการติดต่อเพื่อจัดตั้ง ชื่อเสียงเรียงนามของเครือข่าย การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานระดับสูง และการประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่างๆ จะช่วยสร้างความยั่งยืนและพลังอำนาจของเครือข่าย

พอล (Paul, 1997) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพืงพืง

ทั้งนี้ที่มิววิจัยสนามในโครงการสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน ช่วยกันนิยามความหมายของคำว่าเครือข่ายสรุปได้ว่า เครือข่าย คือ กลุ่ม/องค์กรหลายๆ กลุ่มมารวมตัวกัน ประสานเชื่อมโยงสร้างความสัมพันธ์ ถักทอ สร้างสรรค์กิจกรรมบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร เกิดพลังในการทำงานให้

บรรลุปเป้าหมายทุกองค์กร และชุมชนเข้มแข็ง หัวใจของเครือข่าย คือ การเชื่อมความสัมพันธ์ พลังของเครือข่าย คือ เป้าหมายและความพยายามที่จะทำให้บรรลุปเป้าหมาย คำว่า องค์กรเครือข่ายกับเครือข่ายองค์กร มีความหมายต่างกัน องค์กรเครือข่าย คือ องค์กร ในขณะที่เครือข่ายองค์กร คือ เครือข่าย องค์กรเครือข่าย อาจหมายถึงองค์กรบริหารเครือข่าย องค์กรสมาชิกของเครือข่ายหรือภาพรวมขององค์กรที่มีความสัมพันธ์กันในแวดวงอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เครือข่ายองค์กรไม่ได้เน้นที่รูปลักษณ์ขององค์กร แต่เน้นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร

จากการสังเคราะห์เครือข่ายในหลายประเทศ พบว่า เครือข่ายอาจจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจากหน่วยราชการหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชน หรืออาจเกิดขึ้นแบบไม่เป็นทางการ ด้วยการวางแผนและการทำกิจกรรมร่วมกันของบุคคลหรือองค์กรที่สมัครใจ โครงสร้างของเครือข่ายมีได้หลายรูปแบบ แต่ก็มีความสำคัญน้อยกว่ากระบวนการติดต่อกันหลายทิศทางของสมาชิกภายในเครือข่าย เครือข่ายไม่ใช่การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อเท่านั้น แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน ช่องทางการแลกเปลี่ยนและร่วมมือภายในเครือข่ายสามารถจัดขึ้นในลักษณะการประชุม การประชุมเชิงปฏิบัติการหรือการทดลอง การสัมมนา การเผยแพร่เอกสาร และการทำกิจกรรมร่วมกัน สำหรับปัญหาของเครือข่ายที่พบนั้นมีหลายประการดังนี้

1. เครือข่ายที่ไม่มีทิศทางวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ยากที่จะพัฒนากิจกรรมของเครือข่ายให้ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง
2. เครือข่ายที่มีสมาชิกหลากหลายประเภท หรือมีความแตกต่างมากระหว่างฐานะ ขนาด ความเข้มแข็งและสถานภาพอื่นๆ ของสมาชิก หน่วยงานใหญ่ มีทรัพยากรมาก และสถาบันที่เจ้าหน้าที่มีการศึกษาสูง เชื่อมั่นในตัวเอง มีแนวโน้มที่จะครอบงำองค์กรที่มีขนาดเล็กกว่า
3. การรวมศูนย์เกิดขึ้นเมื่อผู้ประสานงานของเครือข่าย เลขาธิการ คณะทำงาน และคณะกรรมการ เริ่มควบคุมและดำเนินการเครือข่ายในนามของตนเอง มากกว่าการประสานงานและอำนวยความสะดวกให้กับกิจกรรมของสมาชิก การตัดสินใจรวมศูนย์และการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่าย ดำเนินการโดยเลขาธิการ
4. บ่อยครั้งที่เครือข่ายประสบปัญหาอันเนื่องจากการขาดเงินทุนสำหรับกิจกรรมและการประสานงานภายในเครือข่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการเดินทาง เพื่อให้สมาชิกมาร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ส่วนเครือข่ายที่มีทุนก็มักเกิดความเครียดเนื่องจากปัญหาในการจัดการและจัดสรรค่าใช้จ่ายกับสมาชิกให้ทั่วถึง
5. เนื่องจากภายในเครือข่ายข้อมูลข่าวสารจะแพร่กระจายไประหว่างคนหนึ่งไปให้กับคนอื่น ๆ ได้อย่างเสรี ทำให้อาจมีการส่งข่าวสารข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เครือข่ายต้องสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้คนซักถามหรือวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารภายในเครือข่ายได้
6. เครือข่ายสามารถถูกกระแทกจากการแข่งขันของเครือข่าย หรือองค์กรอื่นที่มีงานคาบเกี่ยวกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การร่วมมือกัน แต่ก็อาจนำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุนทรัพยากร และการเพิ่มจำนวนสมาชิกได้เช่นกัน แหล่งทุนสามารถใช้จำนวนเครือข่ายที่มีให้เลือกเป็นข้ออ้างที่จะไม่ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายที่คล้ายคลึงกัน

7. การแข่งขันระหว่างเครือข่ายที่มีขอบเขตการดำเนินงานเหลื่อมซ้อนกัน อาจนำไปสู่ความร่วมมือกัน และการช่วงชิงเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุน และการเข้าเป็นสมาชิกได้ ทั้งนี้พบว่า การแข่งขันเป็นตัวการสำคัญในการทำลายเครือข่ายที่อยู่ลำดับท้ายๆ และมีทรัพยากรน้อยอีกด้วย

8. การติดตามและประเมินผลเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากธรรมชาติของเครือข่ายคือ ความไม่เป็นระบบ และมีโครงสร้างหลวมที่มุ่งเน้นความก้าวหน้าในอนาคต ไม่ใช่ประสบการณ์ในอดีต นอกจากนี้ยังพบว่าเป็นการยากที่จะนิยามตัวชี้วัดความสำเร็จของเครือข่ายและคุณลักษณะของผลและประโยชน์ของการสร้างเครือข่ายให้มีความเที่ยง

9. เครือข่ายระดับชาติและเครือข่ายระหว่างประเทศหลายแห่งพบกับปัญหาอุปสรรคทางการเมือง ทำให้มีสภาพที่ไม่มั่นคงและถูกควบคุมอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนข่าวสารและการวิจารณ์รัฐบาล

แนวทางในการสร้างเครือข่าย ว่าควรดำเนินการดังนี้

1. เชิญองค์กรและผู้มีส่วนได้เสียมาร่วมประชุม โดยมีหัวข้อการประชุมที่น่าสนใจเกี่ยวกับผลประโยชน์ร่วมหรือเป้าประสงค์ที่เกี่ยวข้องกัน มอบหน้าที่ในการบริหารจัดการการประชุมให้กับบรรดาผู้มีส่วนได้เสียร่วมกันรับผิดชอบ การหาข้อตกลงร่วมในกิจกรรมที่เป็นผลประโยชน์ร่วมดังกล่าว

2. กำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเครือข่าย ทิศทาง กิจกรรมหลัก และคุณสมบัติของสมาชิกให้ชัดเจน โดยให้สมาชิกส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดด้วย เพื่อป้องกันการครอบงำจากกลุ่มคนบางกลุ่ม ทั้งนี้ควรมีการทบทวนเป็นระยะๆ เพื่อปรับให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคม และความต้องการของสมาชิก

3. จัดตั้งกลุ่มแกนของเครือข่ายที่พิจารณาตัวเข้ามาทำหน้าที่ประสานงาน จัดการ และส่งกำลังบำรุงให้กับสมาชิก ซึ่งต้องไม่ติดอยู่กับกิจกรรมประจำวันขององค์กรตัวเอง และกลุ่มแกนต้องดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายให้บังเกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ต้องมีการหมุนเวียนเปลี่ยนกลุ่มผู้นำเครือข่าย เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของสมาชิก และป้องกันการผูกขาดอำนาจ

4. ความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและความผูกพันที่เหนียวแน่น มีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของเครือข่าย ควรเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การเลือกกิจกรรม และวิธีการทำงานของเครือข่ายในลักษณะประชาธิปไตย

5. เครือข่ายต้องมีวิธีการจัดหาและจัดการทรัพยากร เพื่อความมีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนกิจการของเครือข่าย และความสามารถในการพึ่งตนเอง ทรัพยากรนี้ไม่ได้หมายถึงเงินทุนเท่านั้น แต่ยังหมายความรวมถึงคุณภาพของสมาชิก วิธีการจัดการแบบมีส่วนร่วม เทคโนโลยีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร

6. ทำให้เครือข่ายมีสถานภาพถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อให้เครือข่ายและผู้นำเครือข่ายได้รับการสนับสนุน และความไว้วางใจจากสมาชิกเครือข่าย อีกทั้งยังได้สามารถดำเนินงาน ได้กว้างขวาง อาจมีชื่อและสัญลักษณ์ของเครือข่ายเพื่อให้เป็นที่จดจำได้ง่าย และอาจส่ง ข่าวสารไปให้กับบุคคลเป้าหมายที่สามารถให้การรับรองเครือข่ายได้

7. ควรสนับสนุนให้มีการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายกับเครือข่าย เพื่อเสริมให้เครือข่ายมีความเข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งมีได้ทั้งทางแนวราบ แนวตั้ง หรือในภูมิภาคต่างระดับกัน การเชื่อมเครือข่ายทำได้ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการด้วยการมีกิจกรรมร่วมกัน หรือเป็นตัวแทนร่วมกันในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้อง และการร่วมกันประสานงานการประชุม

8. ควรมีการติดตามผลและประเมินผลเป็นประจำสม่ำเสมอและถี่ถ้วน โดยดูความสอดคล้องของแผนการทำงานกับวัตถุประสงค์ ความก้าวหน้าและความสำเร็จของเครือข่ายในแต่ละระยะ ทั้งนี้ควรให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดวิธีและเครื่องชี้วัดประสิทธิภาพของกิจกรรมเครือข่าย และร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการติดตามและประเมินผล

9. ควรจัดหลักสูตรฝึกอบรมด้านการจัดการเครือข่ายให้ทั้งองค์กรแกน และผู้นำเครือข่าย

10. ถ้าวัตถุประสงค์เครือข่ายดี การเชื่อมโยงภายในเครือข่ายเหมาะสมเอื้อให้เกิดความเคลื่อนไหวของกิจกรรมและความแข็งขันของสมาชิก โครงการหรือกิจกรรมมีลักษณะกระจายอำนาจไปให้กับมวลสมาชิกที่ได้รับประโยชน์ การดำเนินงานของเครือข่ายจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

เดวิด (David, 1996) ได้กล่าวถึงเครือข่ายชุมชนและองค์กรชุมชนกับความเข้มแข็งของชุมชน และได้เสนอแนะวิธีการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยการตรวจสอบสภาพชุมชนที่เรียกว่า เครื่องมือตรวจสอบสภาพชุมชน (Community checklist lit) เขากล่าวว่า ความมีพลังของการมีส่วนร่วมในชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน สามารถตรวจสอบสภาพได้จาก

1. โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมของชุมชน
2. กระบวนการตัดสินใจของชุมชนในเรื่องส่วนรวม
3. ลักษณะของผู้นำในชุมชน
4. รูปแบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องส่วนรวมของประชาชน
5. ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับหน่วยงานต่างๆ
6. ความรู้สึกถึงความเป็นชุมชนและบรรทัดฐานของชุมชนเกี่ยวกับความร่วมมือ

ทั้งนี้เครือข่ายชุมชนและองค์กรชุมชน เป็น 1 ใน 6 เรื่องที่ เดวิด ระบุว่า เป็นสภาพบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ชุมชนที่เข้มแข็งจะมีเครือข่ายของกลุ่มองค์กรประชาชนจำนวนมาก มีบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนประโยชน์กัน และมีความไวเนื้อเชื่อใจกันอันมีผลให้เกิดการร่วมมือแบบเต็มอกเต็มใจในระดับสูง ประชาชนถูกดึงให้เข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องราวของส่วนรวม โดยที่มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบเท่าเทียมไม่ใช่แบบถูกสั่งให้เข้าร่วมลักษณะความเป็นชุมชนเช่นนี้พื้นที่แต่ละแห่งมีไม่เท่ากัน สำหรับชุมชนที่อ่อนแอหรือหมู่บ้านที่ไม่มีความเป็นชุมชน หรือเรียกว่า Uncivil areas นั้น ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการเมืองท้องถิ่นหรือกลุ่มองค์กรของชุมชน และความสัมพันธ์ก็ค่อนข้างเป็นไปในทางตั้ง คือ คนจนพึ่งพาคนรวยอย่างมาก นอกจากนี้มักได้ยินคำว่า โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอยู่เสมอ ซึ่งได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ อันเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เดวิด เสนอว่า การพัฒนาให้คนในสังคมกลายเป็น "พลเมือง" และให้สังคมกลายเป็นประชาคม หรือ "ชุมชน" ก็จำเป็นต้องมี "โครงสร้างพื้นฐาน" เช่นกัน ซึ่งได้แก่ (1) โอกาส เวลา และสถานที่ๆ คนในชุมชนจะได้พบและทำกิจกรรมร่วมกัน (2) ช่องทางการ

ติดต่อสื่อสารที่เชื่อมต่อถึงกันภายในเครือข่ายที่โยงใยไปทั่วทั้งชุมชน แสดงถึงวิธีการจัดระเบียบในการติดต่อกันในเรื่องของส่วนรวมหมู่บ้านต้องมีที่ให้แก่คนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคนต่างกลุ่มต่างพวกกันสามารถพูดคุยกันเกี่ยวกับปัญหาที่พวกเขาเผชิญอยู่ร่วมกัน อาจเป็นการประชุมอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน หรือการสนทนาในกลุ่มเล็กๆ อย่างไม่เป็นทางการก็ได้ ที่ประชาชนสามารถพูดคุยกันได้นี้มีส่วนสำคัญต่อการทำให้เกิดเจตนาารมณ์ทางการเมือง การแก้ปัญหาของส่วนรวม และการสร้างความเป็น "พลเมือง"

9. เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543, หน้า 28) ได้กล่าวถึงความหมายของเครือข่ายว่าการที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดหมายเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

10. นฤมล นิราทร (2543, หน้า 6) กล่าวว่า เครือข่ายเป็นการทำงานที่เป็นรูปแบบของความร่วมมือหรือการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ดังนั้นเครือข่ายจึงหมายถึงรูปแบบการประสานงานกลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือกัน โดยการติดต่อสื่อสารอาจทำให้การผ่านศูนย์กลางหรือแม่ข่ายและการติดต่อ โดยมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ ตามความจำเป็น

11. สุทธิชัย อาภาโร (2547, หน้า 44) เครือข่าย หมายถึง ความร่วมมือและการเปิดรับของฝ่ายต่างๆ ที่มีข้อตกลงร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งข้อกำหนดที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความพยายามที่จะระดมทรัพยากร กระบวนการ ความรู้และวิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จ จากการร่วมมือและการเปิดรับในสิ่งใหม่นั้นเสมอ

จากคำนิยามข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าเครือข่าย เป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์การเพื่อการแลกเปลี่ยน ระดมทรัพยากร กระบวนการ ความรู้และวิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จจากการร่วมมือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการร่วมกันทำงาน

1.2 แนวคิดการมีส่วนร่วม รูปแบบ กระบวนการการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่าย

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543, หน้า 11) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การที่ประชาชนซึ่งประกอบด้วย บุคคล กลุ่ม และองค์กรมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็น ชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย การวางแผน การได้รับประโยชน์การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตาม ประเมินผล และแก้ปัญหาอุปสรรค ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเกี่ยวข้องกับบุคคลและองค์กรหลายประเภท เพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี

เจริญ ภัสระ (2540, หน้า 1) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า ความพร้อมของประชาชนในการพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ด้วยการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ อีกทั้งใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสมในการจัดการ และกระจาย

ทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็น โดยอาศัยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2538, หน้า 40) อธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การให้คนมีโอกาสทางเลือกเอง มีโอกาสจัดการด้วยตนเอง มีโอกาสใช้เครื่องมือด้วยตนเอง หรือการมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบ

ทองศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2534, หน้า 76) ให้นิยามการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมติดตามประเมินผลเป็นกระบวนการที่กลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาส และใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออก

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2535) ให้นิยามการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนผู้ที่ได้รับประโยชน์และ/หรือผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนามีสติธิในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาได้

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2537, หน้า 81) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการ และควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2531, หน้า 6-7) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลส่งเสริม สนับสนุน ชักนำ และเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน ให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ (1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุที่เกิดปัญหาขึ้นในชุมชนรวมถึงความต้องการของชุมชน (2) ร่วมคิดหา สร้างรูปแบบวิธีการ และวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือสร้างสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์หรือสนองความต้องการของชุมชน(3) ร่วมกำหนดนโยบาย หรือวางแผน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน (4) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัด ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม (5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (6) ร่วมลงทุนในกิจกรรมหรือโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน (7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายโครงการ กิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ และ (8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการ กิจกรรม ทั้งที่ดำเนินการโดยเอกชน หรือรัฐบาล ให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

กู๊ดเอนันท์ (Goodenough, 1966, p.12) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้น เมื่อพวกเขาเรียนรู้ถึงประโยชน์ที่เขาได้จากการเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้เข้าร่วมด้วยกันหรือการได้รับความช่วยเหลือจากผู้เข้าร่วมคนอื่นๆ ด้วย

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกัน จึงสรุปเป็นความหมายรวบยอดของการมีส่วนร่วมจากคำจำกัดความที่กล่าวไปแล้วว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ผู้ได้รับ

ประโยชน์ หรือผลกระทบโดยตรงได้มีโอกาสเข้ามาร่วมคิดแก้ไขปัญหา การดำเนินกิจกรรมในชุมชน วางโครงการ ร่วมปฏิบัติทั้งในรูปของการเสาะแสวงหา และการบริจาควัสดุสิ่งของและร่วมติดตาม ขยายผลทั้งนี้การแสดงออกในการมีส่วนร่วมอาจเป็นการแสดงออกของบุคคลโดยตรง หรือโดยผ่าน องค์กรในชุมชนนั้นๆ

2. รูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ทศนิยม ไทยาภิรมย์ (2526, หน้า 15) ได้กล่าวถึงรูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วม ดังนี้ คือ

1. ร่วมคิด หมายถึง สภาพที่เป็นอยู่มีอะไรเดือดร้อนและสาเหตุเกิดจากอะไร
2. ร่วมวางแผน หมายถึง วิเคราะห์สาเหตุ จัดลำดับความสำคัญของปัญหา พิจารณาทางเลือก
3. ร่วมดำเนินการ หมายถึง ดำเนินงานตามโครงการและแผนกำหนดโครงการและแผนงาน
4. ร่วมติดตามประเมินผล หมายถึง ประเมินผลความสำเร็จล้มเหลวเป็นระยะๆ และแก้ไข

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527, หน้า 186) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขของการมีโอกาสนในการเข้าไปมีส่วนร่วมไว้อย่างน้อยต้องประกอบด้วยเงื่อนไข 3 ประการ คือ

1. ประชาชนต้องมีสภาพที่จะมีส่วนร่วม
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2531, หน้า 6-7) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมมีรูปแบบและขั้นตอนดังนี้ คือ

1. ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นชุมชนตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไข ผลิตปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ที่มีประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผนโครงการ หรือกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
4. ร่วมตัดสินใจ การใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเอง
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ทำไว้ให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

โคเฮน และอัปฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1977, p.156) ได้แบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหารและการประสานของความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

มาคา (Macha อ้างใน ธวัช สิทธิกิจโยธิน, 2543, หน้า 25) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทไว้ 3 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมแรงแข่งขัน หมายถึง การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยการริเริ่มและติดตามในกระบวนการกำหนดความต้องการและแผนเข้าร่วมในกิจกรรมการดำเนินงาน และสนใจผลของการพัฒนา

2. การมีส่วนร่วมแบบไม่แข่งขัน หมายถึง การเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยการไม่คำนึงถึงความสำคัญของการกำหนดแผนและนโยบาย และไม่สนใจผลของการกระทำในกิจกรรมด้วย

3. การมีส่วนร่วมแบบเฉื่อยชา หมายถึง การที่ประชาชนเข้าร่วมโดยการถูกชักจูง จำยอม หรือบังคับโดยสภาพแวดล้อม บุคคลหรือธรรมชาติ การมีส่วนร่วมแบบนี้แปรเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปด้วย

3. ปัจจัยของการมีส่วนร่วม

สากล สติวิทยานันท์ (2532, หน้า 32) ได้ให้ความเห็นว่าการมีส่วนร่วมนั้นเกิดจากปัจจัยที่สำคัญ คือ ความสนใจและความเดือดร้อนจนกลายเป็นความสนใจและห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม ความศรัทธาที่มีต่อบุคคลสำคัญทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น ความมีเกียรติตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจและมีส่วนร่วม

โคเฮน และอัปฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1977, p.326) ได้เสนอว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีปัจจัยหลายประการที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ อายุ เพศ สถานภายในครอบครัว ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม อาชีพ รายได้ ทรัพย์สิน ระยะเวลาในท้องถิ่น พื้นที่ดินถือครองและสถานภาพการทำงาน

4. ตัวชี้วัดของการมีส่วนร่วม

ชาพิน (Chapin อ้างใน สุชาติ สุวรรณ, 2530, หน้า 27) ได้เสนอตัวชี้วัดระดับการมีส่วนร่วมของบุคคลหรือการมีส่วนร่วมของประชาชนทางสังคม โดยได้กำหนดระดับความสำคัญของการร่วมกิจกรรมของสมาชิกในองค์กรของชุมชน ดังนี้

1. การให้ความสนใจและร่วมประชุม
2. การให้ความสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือ
3. การเป็นสมาชิกและเป็นกรรมการ
4. การเป็นเจ้าหน้าที่

1.3 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งให้ชุมชน

กาญจนา รอดแก้ว (2550) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในเขตภาคกลาง จากการสังเคราะห์พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน คือ 1) การตระหนักในปัญหา 2) การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล 3) การกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา 4) การลงมือปฏิบัติ และ 5) การสร้างและการขยายความรู้

กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ทั้ง 5 ขั้นตอนดังกล่าวข้างต้น จะประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาคนในชุมชนให้เกิดความตระหนักเกิดองค์ความรู้ และแนวทางในการจัดการกับปัญหาของชุมชน ซึ่งกิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย 1) การจัดทำแผนชุมชน 2) การจัดเวทีการเรียนรู้ 3) การศึกษาดูงานและการฝึกอบรม ประชุม สัมมนา

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ ที่เครือข่ายการเรียนรู้สามารถส่งเสริม และพัฒนาตามความพร้อมและศักยภาพของชุมชน เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้บรรลุตามเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ 1) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 2) การเรียนรู้ผ่านประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต 3) การเรียนรู้ผ่านสื่อ 4) การเป็นกรณีศึกษาและ 5) การเข้าร่วมกับเครือข่ายภายนอก

องค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย 1) คน ได้แก่ ผู้นำและแกนนำชุมชน และสมาชิกในชุมชน 2) ภูมิปัญญาชุมชน 3) กิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ การเชื่อมประสานเครือข่าย และแผนชุมชน 4) การมีเป้าหมายร่วมกัน และ 5) การบริหารจัดการ

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ ประกอบด้วย 1) การรับรู้ปัญหา 2) การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ 3) การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ 4) การสรุปความคิดและการสร้างความรู้ และ 5) การนำไปประยุกต์ใช้ สำหรับแนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การตระหนักในปัญหา ซึ่งเป็นปัญหาที่จะต้องดำเนินการแก้ไข โดยการสร้างความตระหนักในปัญหาของชุมชนร่วมกัน ให้ชุมชนรับรู้ปัญหาทำความเข้าใจกับปัญหา โดยการหันหน้ามาพูดคุยกันเพื่อร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่แท้จริง เพื่อหาแนวทางร่วมกัน ทั้งนี้ การรับรู้ในปัญหาโดยการสร้างกระบวนการรับรู้ปัญหาร่วมกัน และตระหนักในปัญหาที่จะต้องดำเนินการแก้ไข โดยใช้วิธีการพูดคุย การกระตุ้นผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน เป็นการร่วมกันศึกษาข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการร่วมกันพิจารณาว่าปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบอยู่คืออะไร เกิดขึ้นมาได้อย่างไร และจะแก้ปัญหายังไง ซึ่งการศึกษาข้อมูลชุมชน ทำให้สามารถวิเคราะห์สภาพชุมชน สถานการณ์ชุมชน ศักยภาพชุมชน ทำให้รู้ว่าชุมชนมีองค์ความรู้ มีภูมิปัญญาที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน พูดคุยแลกเปลี่ยนกัน ทำให้เกิดการสังเคราะห์เป็นความรู้ใหม่ที่เหมาะสมที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหา และพัฒนาชุมชนต่อไป โดยมีวิธีการดังนี้

2.1 การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง

2.2 การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และอภิปรายถกเถียงความคิดเห็น โดยร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาความสัมพันธ์ของปัญหา และแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อสรุปร่วมกัน

2.3 การสรุปความคิดและสร้างความรู้ใหม่ โดยการสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนเป็นองค์ความรู้ของชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

2.4 การนำไปประยุกต์ใช้ โดยนำผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาของชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา โดยการเลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์และวิถีชีวิต โดยวิธีการเรียนรู้ร่วมกัน การพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและนำประสบการณ์จริงในชีวิตมาพูดคุยกัน ถกเถียงกันเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุด โดยมีวิธีการดังนี้

3.1 การรับรู้ปัญหา โดยการรับรู้ถึงปัญหาที่จะต้องมาร่วมกันกำหนดแนวทางการแก้ไข ปัญหา

3.2 การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และนำประสบการณ์จริงในชีวิตมาพูดคุยกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

3.3 การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ โดยการร่วมกันอภิปรายถกเถียงกัน โดยการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม

3.4 การสรุปความคิดและสร้างความรู้ใหม่ โดยการสรุปความคิดรวบยอดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อสร้างเป็นความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา

3.5 การนำไปประยุกต์ใช้ โดยการนำแนวทางแก้ไขปัญหา ที่ได้กำหนดร่วมกันนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป

ขั้นตอนที่ 4 การตัดสินใจแก้ปัญหา หมายถึง การตัดสินใจร่วมกันในการแก้ไขปัญหา โดยการวางแผนการดำเนินการกำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาให้บรรลุผล โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การหาข้อตกลงร่วมกัน การมีส่วนร่วม และการแบ่งงานแบ่งความรับผิดชอบร่วมกัน โดยมีวิธีการดังนี้

4.1 การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยการเข้าร่วมพูดคุย ร่วมเวทีการอภิปรายร่วมกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันในการแก้ปัญหา

4.2 การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ โดยการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การถกเถียงกันด้วยเหตุผล เพื่อหาข้อยุติร่วมกันในการแก้ไขปัญหา

4.3 การสรุปความคิดและสร้างความรู้ใหม่ โดยการสรุปความคิดเห็นและข้อตกลงร่วมกันเพื่อกำหนดเป็นแผนปฏิบัติการต่อไป

4.4 การนำไปประยุกต์ใช้ การนำแผนปฏิบัติที่ได้ตกลงร่วมกันเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การลงมือปฏิบัติ หมายถึง การลงมือปฏิบัติโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และก่อให้เกิดความสัมพันธ์ ความเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนี้การทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ จากคนที่รู้ไปสู่คนอื่นๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล เมื่อมาทำงานร่วมกันมีโอกาสพูดคุยกันก็จะทำให้เกิดความรู้ขึ้นในแต่ละบุคคลที่หลากหลายจากการได้ลงมือปฏิบัติ และเกิดการเรียนรู้จากการกระทำโดยมีวิธีการดังนี้

5.1 การรับรู้ปัญหา โดยการรับรู้ถึงปัญหาที่จะต้องลงมือปฏิบัติร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหา

5.2 การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยการร่วมกันปฏิบัติมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วม

5.3 การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ การมีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์กันจากการทำงานร่วมกัน มีโอกาสพูดคุยกันทำให้เกิดความรู้ และความคิด ที่หลากหลาย

5.4 การสรุปความคิดและสร้างความรู้ใหม่ โดยการสร้างความรู้ที่ได้จากการปฏิสัมพันธ์กัน การมีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดจากการปฏิบัติงานร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้ใหม่ในแต่ละบุคคลที่หลากหลายขึ้น

5.5 การนำไปประยุกต์ใช้ โดยการนำความรู้ใหม่ที่ได้ในแต่ละบุคคลไปประยุกต์ใช้ต่อไป โดยการลงมือปฏิบัติร่วมกัน และเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

ขั้นตอนที่ 6 การสร้างและขยายความรู้ หมายถึง การนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการปฏิบัติร่วมกันมาสรุปความคิด สรุปบทเรียนร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้ใหม่จากการปฏิบัติ เกิดแนวคิด เทคนิค วิธีการต่างๆ ซึ่งเหล่านี้เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการปฏิบัติและลงมือทำ ซึ่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติมีกระบวนการคิด ทบทวน และการวิเคราะห์ร่วมกันจากประสบการณ์ของกันและกัน ทำให้เกิดการสร้างความรู้อย่างต่อเนื่อง และหลากหลายที่สามารถจะนำไปปรับประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ที่สอดคล้อง เหมาะสมกับสภาพปัญหา และวิถีชีวิต ทำให้เกิดบทเรียนและองค์ความรู้ที่มีคุณค่าที่พร้อมจะต่อยอด และขยายผลเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนและสร้างให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ต่อไป โดยมีวิธีการดังนี้

6.1 การค้นหาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หมายถึง การนำความรู้ใหม่ที่ได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้

6.2 การสะท้อนความคิดจากประสบการณ์ โดยการนำความรู้ที่ได้ไปแลกเปลี่ยนจากประสบการณ์ของกันและกัน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างประสบการณ์ใหม่

6.3 การสรุปความคิดและสร้างความรู้ใหม่ โดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ใหม่ สร้างความรู้ใหม่ที่พร้อมจะต่อยอดขยายผลไปสู่การปฏิบัติ

6.4 การนำไปประยุกต์ใช้ โดยการนำความรู้ใหม่ที่ได้ประยุกต์ใช้ในลักษณะสถานการณ์อื่นๆ จนเกิดเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

กิจกรรมการเรียนรู้จากกระบวนการเรียนรู้ทำให้เครือข่ายการเรียนรู้มีศักยภาพในการคิด วิเคราะห์กำหนดแนวทางดำเนินการ และการสรุปบทเรียน โดยกิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่าย

การเรียนรู้หลายลักษณะ ได้แก่ 1) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 2) การศึกษาดูงาน 3) การฝึกอบรม 4) การใช้สื่อ 5) ศูนย์การเรียนรู้ 6) การเรียนรู้ผ่านประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต 7) การจัดทำแผนชุมชน องค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย 1) คน ได้แก่ 1.1) ผู้นำชุมชน 1.2) แกนนำชุมชน 1.3) สมาชิกชุมชน 2) ภูมิปัญญาชุมชน 3) กิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ 3.1) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 3.2) ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 3.3) การเชื่อมประสานเครือข่ายการเรียนรู้ 3.4) แผนชุมชน 4) การมีเป้าหมายร่วมกัน 5) การบริหารจัดการ

ลักษณะความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ซึ่งลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย

1) มีกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ โดยการเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นำไปสู่การวิเคราะห์ การอภิปราย และการกำหนดแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีชีวิตชุมชน

2) มีกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ การริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายต่อเนื่อง และสอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งกระบวนการเรียนรู้จะมีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้

3) มีการวางแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นแผนที่เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และเป็นแผนที่สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ ภายใต้ความสัมพันธ์ ความผูกพัน และความเอื้ออาทรต่อกัน

5) มีการขยายผลกิจกรรม การพัฒนากิจกรรมต่างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้นำความรู้ และประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อพัฒนาคุณค่าและศักยภาพของชุมชนให้มีความสามารถในการพัฒนาได้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สำหรับผลการวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการนำกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่าย การเรียนรู้ โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลางไปใช้ จากการวิเคราะห์พบว่า ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการนำกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลางไปใช้ ประกอบด้วย 1. ศักยภาพชุมชน 2. ผู้นำชุมชน หรือแกนนำชุมชนกัน 3. ความสัมพันธ์ และความเอื้ออาทรในชุมชน 4. ภูมิปัญญาชุมชน 5. ระบบการสื่อสารภายในชุมชน 6. ระบบการจัดการความรู้ของชุมชน 7. ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้

2. แนวคิดการศึกษาชุมชน การเสริมสร้างทุนทางสังคม ผู้นำและภาวะผู้นำ

2.1 แนวคิดการศึกษาชุมชน

ศูนย์พัฒนาทรัพยากรการศึกษา (2554) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้กล่าวถึง แนวคิดในการศึกษาชุมชน ในระยะเวลาของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้มีความพยายามในการศึกษา และพัฒนาส่วนต่างๆ ของประเทศในลักษณะของการกำหนดเขตพื้นที่ ชุมชน หมู่บ้าน เมือง ชนบทหรือ

แม้แต่ในเขตนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น แต่ความพยายามในการศึกษาและพัฒนาดังกล่าวส่วนหนึ่งก็ประสบความสำเร็จ บางส่วนก็ล้มเหลว แต่ปัญหาในด้านอื่นๆ ก็เกิดขึ้นตามมาอีก เช่น ปัญหาความยากจน สิ่งแวดล้อม อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี โรคเอดส์ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงว่าเราไม่สามารถรู้เท่าทันสภาพสังคม ชุมชน ที่หลากหลายและมีสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว องค์ความรู้ที่ได้มาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริงทั้งหมด ยิ่งถ้าหากพิจารณาสังคม ชุมชนอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ทุกสังคม ชุมชน ล้วนมีความเป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การเรียนรู้ การศึกษาชุมชน สังคม เพื่อให้รู้เท่าทัน และทราบถึงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงย่อมเป็นประโยชน์และเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาอย่างยิ่ง

การขาดความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลง และการขาดแนวทางหรือแนวคิดในการศึกษาชุมชนก็เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้นักพัฒนาขาด “เครื่องมือนำทาง” ที่จะช่วยชี้ให้เห็นว่าจะศึกษาอะไร มีองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องอะไรบ้าง สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันอย่างไร และมีผลกระทบต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เป็นต้น มิเช่นนั้น ผู้ที่ศึกษาชุมชนก็จะไม่รู้ว่าจะศึกษาชุมชนใดด้านใดบ้าง ไม่รู้ว่าจะเก็บข้อมูลอย่างไร รวมทั้งไม่สามารถเข้าใจระบบความสัมพันธ์และกลไกของชุมชนที่ช่วยอธิบายการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ชยันต์ วรรณระภูติ (2536, หน้า 34-36) กล่าวถึงกรอบความคิดในการศึกษาชุมชนและการเปลี่ยนแปลงว่าต้องมีความเข้าใจในด้านต่างๆ คือ ความคิดพื้นฐานในการศึกษาชุมชน คือ การมีกรอบในการศึกษาเพื่อความรู้เท่าทันสภาพชุมชนที่มีเปลี่ยนแปลง มีความเข้าใจในฐานะและความหมายของชุมชนหมู่บ้าน มีข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน และการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งกรอบแนวคิดเหล่านี้เป็นหลักการพื้นฐานเป็นเครื่องมือและข้อสังเกตทางทฤษฎี ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญและเป็นเครื่องมือส่วนหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม โดยนักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องอาศัยกรอบคิดทางทฤษฎี ซึ่งมีมักจะแบ่งออกเป็น 2 แนวใหญ่ คือ กรอบคิดทางทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ และกรอบแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง นอกจากนี้ยังต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขอื่นอีกในการศึกษาชุมชน คือ มีความคิดพื้นฐานว่าปรากฏการณ์ทางสังคมมีความสลับซับซ้อนหลากหลาย และปรากฏการณ์สังคมที่หลากหลายนี้เป็นปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การศึกษาชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคม ก็คือการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎีเป็นเครื่องมือนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้นการศึกษาชุมชนหรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อต้องการที่จะอธิบายกระบวนการ เงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งนักวิชาการได้พยายามพัฒนาวิธีการศึกษาขึ้นมาศึกษาเพิ่มเติม นอกจากแนวความคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง นักวิชาการโดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา ได้กำหนดหลักการเบื้องต้นขึ้น ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ 4 ประการ สรุปได้ว่า

ประการที่หนึ่ง ถือว่าปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมมี 2 ระดับ คือ ปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้า ซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็น พรรณนาหรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏอย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ยิ่งอธิบายมากเท่าใด ยิ่งเข้าใจปรากฏการณ์มากขึ้นเท่านั้น ในลักษณะที่สองปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ผิวหน้า คือ พยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ ค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลัง หรือที่ลึกลงไป เป็นการมองหาสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลัง เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างในเชิงเหตุผล หรือที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์เบื้องหลังที่มา เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความเป็นจริงทางสังคมในทุกด้าน

ประการที่สอง นักวิชาการมองปรากฏการณ์ทางสังคมว่า เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสลับซับซ้อน มีมิติ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่นหรือเป็นการมองอย่างองค์รวมรอบด้านสัมพันธ์กันทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองเป็นการมองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่นๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

ประการที่สาม โดยเหตุที่ความหมายของปรากฏการณ์ในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้นและเข้าใจความหมายรู้กันในกลุ่มคน ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่า ความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความเป็นจริงในสายตาของคนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างกัน จากความเป็นจริงในสายตาของผู้ศึกษา ดังนั้นการยอมรับความเป็นจริงทางสังคมถูกสร้างและกำหนดโดยคนในสังคม การแสวงหาความเป็นจริง และความหมายของสังคมย่อมจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ หรือรหัสของคนในสังคมนั้น เป็นเครื่องตัดสินและช่วยอธิบายทั้งนี้เพราะผู้ศึกษาชุมชน หรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางชนชั้นที่แตกต่างออกไปและเป็นคนนอกจากสังคมอื่นที่มีบรรทัดฐานแตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากไม่ระวังแล้วผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสินหรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น และย่อมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้นจึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

ประการที่สี่ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไรมิติของการเปรียบเทียบย่อมช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้ โดยการเปรียบเทียบสังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบ ข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับบริบทหรือเงื่อนไขของสังคมนั้นจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ ชยันต์ วรรณะภูติ (2536, หน้า 37) ยังเสนอกรอบความคิดเพื่อทำความเข้าใจชุมชนในมิติต่างๆ เช่น

1. ความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับระบบการเมืองการปกครอง

2. ลักษณะของระบบเศรษฐกิจของสังคมหมู่บ้านที่กำลังถูกผนึกเข้ากับระบบตลาดและระบบทุนนิยม

3. ลักษณะโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างอำนาจ องค์กรชาวบ้านที่เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมหมู่บ้าน

4. ลักษณะของวัฒนธรรม ความคิด และจิตสำนึกของสมาชิกชุมชน

จากหลักการดังกล่าว การศึกษาชุมชนจะต้องมีความละเอียดรอบคอบมิใช่เพียงแค่การไปเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อจะพรรณนาว่าชุมชนมีประชากรจำนวนเท่าใด ประกอบอาชีพอะไร มีประเพณีวัฒนธรรมอย่างไร มีปัญหาอะไรในการดำเนินชีวิต มีระดับการพัฒนาอย่างไร ซึ่งเป็นเหมือนการบรรยายให้เห็นองค์ประกอบด้านต่างๆ ในลักษณะเป็นภาพนิ่งเท่านั้น

กาญจนา แก้วเทพและกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2538, หน้า 202) ได้เสนอหลักการวิเคราะห์และศึกษาชุมชนที่มีแนวทางเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ คือ

1. ต้องมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์ กล่าวคือ มองดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาได้อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยกำหนดการเปลี่ยนแปลง

2. การวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้าง คือ การวิเคราะห์ที่อยู่บนพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่หากเกิดขึ้นอย่างมีระบบ ระเบียบโครงสร้างที่แน่นอน มีองค์ประกอบย่อยของเหตุการณ์นั้น มีกลไก และเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น

3. วิเคราะห์/สำรวจปัญหา ความสามารถ และศักยภาพทั้งหมดในการแก้ไขปัญหา

4. เครือข่าย กลไกเงื่อนไขที่เสริมสร้างสืบทอดหรือทำลายเหตุการณ์นั้นๆ

นอกจากนี้ แนวคิดการศึกษาและการพัฒนาชุมชนในอดีตมีความเชื่อเบื้องต้นว่า จำเป็นที่องค์กรพัฒนาจากภายนอกจะต้องนำทรัพยากรทุกชนิดนับตั้งแต่เงินทุนวิธีการทำงาน ความรู้ วิธีการจัดองค์กร หรือแม้แต่คุณค่าหรือจิตสำนึกในการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน แต่ในความเป็นจริงประชาชนในชุมชนนั้นมิได้ว่างเปล่าอย่างที่เรานักพัฒนาคิด ในกลุ่มประชาชนหรือชุมชนมีทรัพยากรส่วนหนึ่งที่ดำรงอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นศักยภาพพลังสร้างสรรค์ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา วิธีการจัดองค์กร บุคลากร แม้แต่แนวคิดในการพัฒนาตนเองและชุมชนให้ดีขึ้น การขาดเพียงทุนทรัพย์นั้นมิได้หมายความว่า ชุมชนจะขาดเสียทุกอย่าง การเงินทุนนั้น มิได้หมายถึงการจนปัญญา จนใจ หรืออับจนไปเสียทุกอย่าง ดังนั้นการศึกษาชุมชนจึงเป็นการศึกษาในส่วนที่ขาดหายไปร่วมกัน ไม่ละทิ้งของเก่า ไม่มัวเมาสิ่งใหม่ เพื่อพัฒนาสิ่งที่ดีร่วมกัน

จากความเป็นจริงที่มีอยู่ จึงมีการปรับเปลี่ยนหลักการทำงาน แนวความคิดในการศึกษาและพัฒนาชุมชนจากบนลงล่างมาเป็นจากล่างขึ้นบน (Bottom – up Approach) พร้อมกับได้มีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาจากการนำความรู้จากภายนอกเข้าไปแทนที่ความรู้ภายในชุมชน (Strategies of Substitution) มาเป็นการพยายามประสานความรู้ทั้งจากภายนอกและภายในเข้าด้วยกัน เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน โดยที่องค์กรพัฒนาและองค์กรชาวบ้านจะมีบทบาทร่วมมือประสานกันบนพื้นฐานความเท่าเทียมกันไม่มีใครเหนือใคร ไม่มีใครนำใคร

จากหลักการและแนวความคิดดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการศึกษาชุมชนในแนวต่างๆ เช่น แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง แนววัฒนธรรมชุมชน รวมถึงแนวความคิดของการพัฒนาที่

ยั่งยืน ที่แต่ละแนวคิด ก็อาศัยกรอบแนวคิดดังกล่าวเป็นข้อสมมติฐาน หรือเป็นหลักการเบื้องต้นในการประยุกต์เพื่อศึกษาชุมชน

1.2 การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมาส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าสามารถแข่งขันในเวทีโลก โดยนำแนวคิดการพัฒนาตามกระแสที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ คือ การพัฒนาแบบทุนนิยมมาใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศ นำไปสู่ความทันสมัย ขณะที่ยุคโลกาภิวัตน์มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนไทยทุกระดับ เปิดโอกาสการเรียนรู้อย่างไร้พรมแดน ขณะเดียวกันนำมาซึ่งค่านิยมที่มุ่งวัตถุ มุ่งความสะดวกสบายรวดเร็ว หากสังคมไทยปราศจากภูมิคุ้มกันที่ดีจะก่อให้เกิดความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ที่ดีซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชน จึงมีแนวคิดที่จะพัฒนาสังคมไทยให้เกิดการเรียนรู้ อย่างสร้างสรรค์สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง พร้อมเผชิญสิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทันแนวคิดและความสำคัญของทุนทางสังคมเป็นที่ยอมรับขององค์กรพัฒนาระหว่างประเทศต่างๆ เช่น ธนาคารโลก องค์กรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) ต่างก็ตระหนักในคุณค่าของทุนทางสังคมว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนอันนำไปสู่ความผาสุกของคนในชาติ โดยเฉพาะ OECD พิจารณาว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดจากทุน 4 ประเภท ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนมนุษย์และทุนทางสังคม ซึ่งจากการประเมินประสิทธิภาพของปัจจัยทั้ง 4 ทุนดังกล่าว พบว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนเป็นผลมาจากปัจจัยด้านทุนมนุษย์และทุนทางสังคมถึง 4 ส่วน ขณะที่เกิดจากทุนทางกายภาพและทุนทางการเงินเพียง 2 ส่วนเท่านั้น

ในบริบทสังคมไทย ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคมและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริการและกระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจ การบรรเทาความรุนแรงและแก้ปัญหาในยามที่เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด การแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทยและสังคมไทยกลับมาดำรงสถานะเดิมได้จำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน ตัวอย่างในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 ได้มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านประเมินว่า การที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมมากมายเป็นตาข่ายรองรับที่มีความเชื่อมโยงแน่นหนาอยู่บนพื้นฐานเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่มีจุดเด่นหลายประการ อาทิ การมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ มีระบบเครือญาติและชุมชนที่เข้มแข็งบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีน้ำใจไมตรี ดังนั้น ถ้าประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้วจะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืน (การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10, 2550)

การสังเคราะห์ความรู้และความคิดเรื่องทุนทางสังคมจากแหล่งความรู้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประกอบกับการระดมข้อคิดเห็นจากเวทีต่างๆ จึงได้ประมวลสรุปความหมายและองค์ประกอบของทุนทางสังคมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย คือ ทุนทางสังคมเกิดจากการ

รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำบนฐานของความไว้วางใจเชื่อใจสายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านมีบทบาทและยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคม ดังนี้

1. คน มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านสุขภาพ ที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจ เอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะ และรักชาติ ฯลฯ และด้านสติปัญญา ให้มีศักยภาพและมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ร่วมกัน เป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนมีนิสัยใฝ่รู้ไปตลอดชีวิตและพร้อมปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก รวมทั้งมีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เมื่อมารวมตัวร่วมคิด ร่วมทำในกิจกรรมต่างๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่มาแลกเปลี่ยน เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและก่อให้เกิดประโยชน์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชน/สังคม ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยมีสถาบันหลัก อาทิ สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนตั้งแต่แรกเกิดเป็นแหล่งบ่มเพาะ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึก รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สถาบันศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กลุ่มเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี สถาบันศาสนาที่มีความเข้มแข็งจะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สถาบันการเมืองการปกครองทำหน้าที่กำกับ ดูแลให้สังคมอยู่ในระเบียบแบบแผนและให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน สถาบันการศึกษา เป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรมแก่คนในสังคมโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ภาครัฐกิจเอกชน ซึ่งมีความพร้อมทางด้านการบริหารจัดการ บุคลากร ทรัพยากร และเครือข่าย เมื่อประกอบกับการใช้หลักบรรษัทภิบาลในการดำเนินธุรกิจหรือดำเนินธุรกิจที่มีกิจกรรมสร้างสรรค์สังคมแล้วจะเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศได้อย่างมหาศาล และสื่อ เป็นสถาบันที่สามารถชี้แนะและมีอิทธิพลสูงต่อพฤติกรรมค่านิยมของคนในสังคมในวงกว้าง

3. วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ เป็นในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ดีงาม ค่านิยมความเป็นไทย นอกจากนี้ ยังมีในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ วัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะรักษา อนุรักษ์ฟื้นฟูพัฒนาและต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ

4. องค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ สามารถนำมาใช้ในทาง

ปฏิบัติได้ มีความหลากหลาย ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาด การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้ที่เหมาะสม เป็นต้น

องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านนับว่าเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญของสังคมไทย เมื่อใช้ผสมผสานกันบนพื้นฐานของความไว้วางใจและระบบความสัมพันธ์จะก่อให้เกิดเป็นทุนทางสังคม ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเกิดจากการสั่งสม ปรับเปลี่ยน ต่อยอด พัฒนาและสร้างขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกันทุนทางสังคมสามารถลดน้อยลงหรือหมดสิ้นไปหากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำสลายลง

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำ

มัทธนา อินทุสมิต (2548, หน้า 54) ได้ให้ความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำว่า ภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำและผู้ตามในการบริหารจัดการองค์การท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่องค์การตั้งไว้ ซึ่งอิทธิพลที่พูดถึงมีด้วยองค์ประกอบหลักๆ ดังนี้

1.1 ผู้นำ - ผู้ตาม (Leaders-Followers) กระบวนการภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลระหว่างผู้นำกับผู้ตาม ซึ่งเป็นการมีอิทธิพลซึ่งกันและกันมิใช่ผู้นำจะมีอิทธิพลต่อผู้ตามเท่านั้น แต่มันเป็นถนนสองทิศทาง (a two way street) การรู้อาจจะนำอย่างไร และจะมีวิธีการพัฒนาภาวะผู้นำอย่างไร จะทำให้บุคคลปฏิบัติตนในฐานะผู้นำและผู้ตามที่ดีขึ้นกว่าเดิมองค์การมีการจำแนกผู้ตามอยู่ 2 กลุ่ม ผู้จะเป็นผู้นำได้ก็จะต้องมีผู้ตาม และอำนาจที่เป็นทางการที่สามารถสั่งการให้เขาเหล่านั้นทำงานได้ แต่อย่างไรก็ตามในองค์การก็จะมีผู้ตามที่ผู้นำสั่งไม่ได้เช่นกัน ผู้นำทุกคนจะปฏิบัติหน้าที่ทางการบริหารในองค์การอยู่ 4 งาน คือ การวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุม ภาวะผู้นำเป็นส่วนหนึ่งของหน้าที่ของผู้บริหาร แต่อย่างไรก็ตามก็ยังมีผู้บริหารบางคนปฏิบัติงานได้อย่างไม่มีประสิทธิผล และในขณะเดียวกันก็จะมีบางคนที่ไม่ได้เป็นผู้จัดการแต่มีอิทธิพลต่อผู้บริหารและเพื่อนร่วมงานในองค์การ เมื่อกล่าวถึงคำว่า ผู้บริหาร (Administrator) มักจะหมายถึงบุคคลที่มีตำแหน่งที่เป็นทางการและมีอำนาจตามที่กฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับของหน่วยงานที่กำหนด แต่เมื่อพูดถึงผู้นำ (Leader) แล้วเรามักจะหมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นผู้จัดการโดยตำแหน่งหรือไม่ได้เป็นผู้บริหารก็ได้ ผู้ตาม (Follower) คือ บุคคลซึ่งได้รับอิทธิพลจากผู้นำในการกระตุ้นหรือจูงใจให้ประพฤติปฏิบัติตามความต้องการการของผู้นำ ผู้ตามสามารถเป็นได้ทั้งผู้บริหารหรือสมาชิกอื่นๆ ก็ได้ ผู้ตามที่ดีมักไม่ใช่ผู้ตามที่ทำบทบาทเป็นลูกขุนพลอยพยกกับผู้นำ โดยไม่ได้ให้ข้อมูลหรือข้อขัดแย้งที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่องค์การในภาพรวม กล่าวโดยสรุปได้ว่า ผู้นำที่มีประสิทธิผลจะมีอิทธิพลต่อผู้ตาม และผู้ตามที่มีประสิทธิผลก็จะมีอิทธิพลต่อผู้นำด้วยเช่นเดียวกัน สำหรับองค์การที่ต้องการความมีประสิทธิภาพแล้วย่อมต้องการคุณภาพภาวะผู้นำที่มีประสิทธิผล และคุณภาพผู้ตามที่มีประสิทธิผลเช่นกัน

1.2 การมีอิทธิพล (Influence) เป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญของ ภาวะผู้นำการมีอิทธิพล หมายถึง กระบวนการที่ผู้นำใช้ในการติดต่อสื่อสารแนวคิดต่างๆ เพื่อสร้างการยอมรับจากผู้ตาม ตลอดจนกระตุ้นปลุกเร้าและ จูงใจผู้ตาม ให้สนับสนุนตนตลอดจนนำแนวคิดของตนลงสู่การปฏิบัติเพื่อปฏิบัติการในสถานการณ์สู่การเปลี่ยนแปลงที่องค์การเผชิญอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้งานบรรลุ

เป้าหมายที่ตั้งไว้การมีอิทธิพลเป็นเรื่องจำเป็นของภาวะผู้นำ เมื่อใดก็ตามที่บุคคลมีตำแหน่งทางการบริหาร บุคคลนั้นจำเป็นต้องมีอิทธิพลต่อผู้อื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามผู้ตามที่มีประสิทธิภาพก็สามารถจะมีอิทธิพลต่อบุคคลอื่นได้เช่นกัน ความสามารถในการมีอิทธิพลต่อบุคคลอื่นหมายถึง ความสามารถในการโน้มน้าวให้ผู้อื่นปฏิบัติในสิ่งที่เราต้องการ ซึ่งความสามารถที่ว่านี้สามารถเพิ่มพูนหรือพัฒนาได้ การมีอิทธิพล หมายความว่ารวมถึง อำนาจ (power) การเมือง (politics) และการต่อรอง (negotiating) ด้วยเช่นกัน และการมีอิทธิพล ยังหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตามด้วยเช่นกัน ผู้บริหารอาจจะบีบบังคับหรือใช้อำนาจเพื่อให้ผู้ตามปฏิบัติตามคำสั่งของตนแต่ผู้นำจะไม่ทำเช่นนั้น ผู้นำจะพยายามแสวงหาการยอมรับ ความผูกพัน และกระตุ้นให้ผู้ตามเกิดความกระตือรือร้นในการที่จะทำสิ่งที่ผู้นำต้องการ มีผลงานวิจัยหลายเรื่องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และผู้ตาม ผู้นำที่มีประสิทธิภาพจะทราบว่าเมื่อไรที่เขาควรจะนำ และเมื่อไรที่ควรจะเป็นผู้ตาม ดังนั้นบ่อยครั้งที่ผู้นำและผู้ตามจะเปลี่ยนบทบาทของตนไปมาในระหว่างกระบวนการที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้นำที่มีประสิทธิภาพ มักจะทำคือการแบ่งปันอำนาจของตนให้แก่ผู้ตามซึ่งสามารถทำได้ 2 วิธีการ ดังนี้

1) ภาวะผู้นำแบบเพื่อน (Peer-leadership) เป็นศัพท์ที่ใช้เมื่อสมาชิกในกลุ่มที่มีความแตกต่างกันได้เข้ามามีความรับผิดชอบหน้าที่ของภาวะผู้นำ นั่นคือ สมาชิกในกลุ่มที่มีอยู่อย่างหลากหลายต่างก็มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมกลุ่ม ผู้บริหารมักจะจัดกลุ่มของตัวอย่างพฤติกรรมของภาวะผู้นำแบบเพื่อนไว้ เพื่อให้กลุ่มได้ดำเนินการดังกล่าว

2) ภาวะผู้นำร่วม (Co-leadership) เป็นคำศัพท์ที่ใช้เมื่ออำนาจและความเชื่อถือ (credit) ได้กระจายไปทั่วองค์กร ผู้นำเหล่านี้ไม่มีใครที่จะมีความสมบูรณ์ที่สุดยอด ทุกคนล้วนแล้วแต่มีผู้นำร่วม ซึ่งอาจจะเป็นหนึ่งคนหรือหลายคนก็ได้คอยสนับสนุนช่วยเหลือเพื่อให้พวกเขาทำงานให้ประสบความสำเร็จผู้นำที่มีประสิทธิภาพจะสอนทักษะผู้นำแก่เพื่อนร่วมงาน โดยการมอบอำนาจ (Empower) แก่ผู้ตาม ในการปฏิบัติงานและคอยช่วยเหลือพัฒนาทักษะภาวะผู้นำแก่ผู้ตาม ผ่านความสัมพันธ์แบบคู่คิดในเชิงบวก

1.3 จุดมุ่งหมายขององค์กร (Organizational objective) ผู้นำที่มีประสิทธิภาพจะใช้อิทธิพลต่อผู้ตามในการคิดถึงประโยชน์ขององค์กรมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน ภาวะผู้นำจะเกิดขึ้นเมื่อผู้ตามมีพฤติกรรมแสดงออกให้เห็นถึงการมีจริยธรรมและการคิดถึงผลประโยชน์ขององค์กร เป็นที่ตั้ง การกระทำเพื่อให้ได้การยอมรับจากผู้ตามไม่ใช่วิสัยของผู้นำ สมาชิกทุกคนขององค์กรมีความประสงค์ที่ทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร ซึ่งเป็นเป้าหมายที่เกิดจากวิสัยทัศน์ร่วมกัน และเป็นเป้าหมายที่พึงประสงค์ในอนาคต โดยผู้นำจะเป็นผู้วางแนวทางเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้น

1.4 การเปลี่ยนแปลง (Change) การมีอิทธิพลและการตั้งเป้าหมายขององค์กรก็สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง องค์กรจะต้องปรับตัวเพื่อให้ตั้งตัวอยู่ได้และดำเนินการไปให้เจริญก้าวหน้าในบริบทของสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ภาวะผู้นำเข้ามาเกี่ยวข้องกับการมีอิทธิพลต่อผู้ตาม เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการทำงานของผู้ตามเพื่อบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ในอนาคตขององค์กร โดยผู้นำจะเป็นบุคคลที่คอยสนับสนุนด้านทรัพยากรที่ต้องการและจำเป็นต่อการทำงานของผู้ตามเพื่อให้การทำงานบรรลุเป้าหมายดังกล่าว

1.5 ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หมายถึง บุคคลที่มีสิทธิหรือเกี่ยวข้องกับผลได้ผลเสียขององค์การ ซึ่งประกอบด้วยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายในองค์การ (Inside stakeholders) ได้แก่ เจ้าของหุ้นส่วน ผู้จัดการ และพนักงาน เป็นต้น และผู้มีส่วนได้เสียภายนอกองค์การ (Outside stake holders) ได้แก่ ลูกค้า สังคม ชุมชน รัฐบาล เป็นต้น ภาวะผู้นำเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้เสีย ในประเด็นของการบริหารคน ผู้นำมีหน้าที่บริหารคนอยู่แล้ว ในการเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพผู้นำควรจะเป็นบุคคลที่เข้ากับคนอื่นได้ง่าย (approachable) ผู้นำกับผู้ตามที่มีประสิทธิภาพจะมีความสุขกับในการทำงานร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภายในและภายนอกองค์การ เพื่อช่วยเหลือเขาเหล่านั้นให้ประสบความสำเร็จและพึงพอใจ

ดรักเกอร์ (Drucker, 1967 อ้างถึงใน บุญช่วย ศิริเกษ, 2540, หน้า 184) เห็นว่า ผู้นำหรือผู้บริหารเป็นทรัพยากรพื้นฐานที่หาได้ยากที่สุดสำหรับองค์กร

ฟิดเลอร์ (Fiedler, 1967 อ้างถึงใน โกเมธ พิมพ์เป้าธรรม, 2547, หน้า 10) กล่าวว่าผู้นำหมายถึง บุคคลที่ริเริ่มหรือส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงการกระทำของกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นผู้สนับสนุน ส่งเสริมการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มให้ดำเนินไปด้วยดี

จากที่นักการศึกษาทั้งหลายได้ให้ความหมายของผู้นำไว้มากมายพอจะสรุปได้ว่าความสามารถของบุคคลคนหนึ่งที่จะสร้างความเชื่อมั่นและชักนำ รวมถึงให้การสนับสนุนบุคคลอื่น ซึ่งบุคคลนั้นเป็นที่ยอมรับของกลุ่มหรือสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งให้เป็นผู้นำกลุ่ม ไปสู่เป้าหมายหรือความต้องการของกลุ่ม

3. บทบาทรัฐต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

3.1 ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11

ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ฉบับเสนอคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2553 โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

เป็นการจัดเตรียมแผนพัฒนาฯ ที่มีความต่อเนื่องจากแนวคิดของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 – 10 โดยยังคงยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และ “สร้างสมดุลการพัฒนา” ในทุกมิติ

วัตถุประสงค์

1. พัฒนาให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข และสังคมมีธรรมาภิบาล

2. พัฒนาคณะ ชุมชน และสังคมให้มีความพร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงและอยู่กับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นสุข

3. ปรับโครงสร้างและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และเติบโตอย่างมีคุณภาพ สังคมและการเมืองมีความมั่นคง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความอุดมสมบูรณ์ ประเทศมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

เป้าหมายหลัก

เป้าหมายหลักของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ซึ่งจะมีการกำหนดเป้าหมายเชิงตัวชี้วัดที่เป็นรูปธรรม ในขั้นตอนต่อไปของการจัดทำร่างรายละเอียดของแผนฯ ได้แก่

1. สังคมไทยมีความสุข อย่างมีธรรมาภิบาลเพิ่มขึ้น
2. ประชากรไทยทุกคนมีหลักประกันทางสังคมที่มีคุณภาพที่ทั่วถึง
3. เพิ่มผลิตภาพการผลิตรวม และในแต่ละภาคการผลิต
4. เพิ่มสัดส่วนมูลค่าการผลิตภาคการเกษตร เพิ่มสัดส่วนมูลค่าภาคบริการ
5. เพิ่มสัดส่วนมูลค่าสินค้าเศรษฐกิจสร้างสรรค์
6. ประเทศไทยมีความสามารถในการแข่งขันสูงขึ้น
7. ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และคุณภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

ยุทธศาสตร์การพัฒนา

การพัฒนาประเทศให้มั่นคง สังคมสงบสันติ และประชาชนดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกที่คาดการณ์ได้ยากและมีแนวโน้มรุนแรงทั้งการเมืองในประเทศและวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและส่งผลกระทบวงกว้าง ทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 จึงต้องเร่งสร้างภูมิคุ้มกันทั้งเพื่อป้องกันปัจจัยเสี่ยงต่างๆ และเสริมรากฐานของประเทศด้านต่างๆ ให้เข้มแข็ง รวมทั้งสร้างโอกาสให้ประเทศสามารถเจริญก้าวหน้าต่อไป โดยให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ที่มีลำดับความสำคัญสูง ในมิติสังคมเน้นการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม การพัฒนาการศึกษาที่เชื่อมโยงไปสู่การเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ส่วนมิติเศรษฐกิจมุ่งปรับโครงสร้างการผลิตให้มีคุณภาพ การลงทุนที่มีประสิทธิภาพ และการพัฒนาศักยภาพแรงงานให้สามารถเพิ่มรายได้สูงขึ้น และยกระดับเป็นชนชั้นกลาง ขณะที่มิติทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนภายใต้ 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ (1) ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมในสังคม (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน (3) ยุทธศาสตร์การสร้างความสมดุลและมั่นคงของอาหารและพลังงาน (4) ยุทธศาสตร์การสร้างเศรษฐกิจฐานความรู้และการสร้างปัจจัยแวดล้อม (5) ยุทธศาสตร์การสร้างเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและความมั่นคงในภูมิภาค และ (6) ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งมีกรอบแนวทางเบื้องต้นดังนี้

ยุทธศาสตร์การสร้างความสมดุลและมั่นคงของอาหารและพลังงาน

ยุทธศาสตร์นี้เพื่อสร้างฐานภาคเกษตรให้เข้มแข็ง สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพเพียงพอสำหรับผู้บริโภคทุกคนภายในประเทศ เป็นฐานการผลิตที่ทำให้เกิดความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้กับเกษตรกร ตลอดจนความมั่นคงของยาจากสมุนไพรและแร่ สร้างความสมดุลและมั่นคงของการใช้ผลิตผลการเกษตรเพื่อเป็นอาหารและพลังงาน ตลอดจนจัดหาพลังงานให้มีความมั่นคงเพียงพอกับความต้องการใช้ในประเทศมีแนวทางที่สำคัญ ดังนี้

- 1) พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและยั่งยืน โดย

(1) รักษาและคุ้มครองพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการเกษตรและสนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยมีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีสิทธิทำกินในที่ดิน

(2) พัฒนาและปรับปรุงกฎหมายปฏิรูปที่ดินให้สามารถซื้อที่เอกชนมาดำเนินการปฏิรูปได้ และเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์หรือให้สิทธิในการจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรผู้ไร้ที่ทำกิน

(3) เร่งรัดศึกษาระบบการบริหารจัดการธนาคารที่ดินเพื่อรวบรวมและนำที่ดินที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์มาจัดสรรให้กับเกษตรกรรายย่อยมากขึ้น และสนับสนุนการดำเนินการให้ได้สิทธิใช้ประโยชน์ที่ดินของรัฐแก่เกษตรกรและชุมชนให้มีที่ดินเป็นของตนเอง

(4) บริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอกับความต้องการใช้น้ำในภาคเกษตรอย่างทั่วถึง และเพิ่มประสิทธิภาพการกระจายน้ำของระบบชลประทานอย่างเป็นธรรม

(5) สนับสนุนให้มีการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นา เพื่อสามารถเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคได้อย่างพอเพียง เพื่อสร้างความมั่นคงและปัจจัยพื้นฐานในการผลิตของเกษตรกรและชุมชน

2) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและสร้างมูลค่า โดย

(1) สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่สามารถเจริญเติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควบคู่กับส่งเสริมความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการผลิตการตลาด การวิจัยพัฒนาสินค้าเกษตรที่เป็นที่ต้องการของตลาด และบริหารจัดการทรัพยากรที่มีแนวโน้มได้รับผลกระทบจากสภาพภูมิอากาศโลกที่เปลี่ยนแปลง

(2) ปรับปรุงบริการขั้นพื้นฐานเพื่อการผลิตให้ทั่วถึง ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบโลจิสติกส์

(3) เสริมสร้างความรู้และการใช้เทคโนโลยีการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมให้แก่เกษตรกรอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง ตลอดจนเพิ่มความสามารถและช่องทางในการรับรู้ข่าวสารให้แก่เกษตรกรอย่างทั่วถึง

(4) พัฒนาสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าเพิ่มสูงและมีโอกาสทางการตลาดให้มีคุณภาพตามมาตรฐานความปลอดภัยของสินค้าเกษตรและอาหาร เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภค

(5) รณรงค์ให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีและหันมาใช้สารชีวภาพมากขึ้น และพัฒนาระบบการควบคุมและตรวจสอบการผลิตให้รวดเร็ว ทั่วถึง และประหยัดสำหรับเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนให้มีการรับรองสินค้าอาหารปลอดภัยที่เป็นที่ยอมรับอย่างแท้จริง

(6) ส่งเสริมการผลิตที่ปลอดภัยจากการตัดแต่งพันธุกรรมเพื่อคงไว้ ซึ่งความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

(7) ส่งเสริมระบบตลาดกลางสินค้าเกษตรและตลาดสินค้าเกษตรล่วงหน้าให้เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดกลไกตลาดที่มีความเป็นธรรม

(8) ส่งเสริมภาคเอกชนและองค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกันบริหารจัดการระบบสินค้าเกษตร การเพิ่มมูลค่า และการจัดการด้านการตลาด ร่วมกับสถาบันเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนการบริหารจัดการสินค้าเกษตรแบบกลุ่มการผลิต (Cluster)

(9) สนับสนุนการผลิตและบริการของชุมชนในการสร้างมูลค่าเพิ่มสินค้าเกษตรและอาหาร และพลังงาน

3) สร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร โดย

(1) พัฒนาระบบประกันรายได้เกษตรกรให้ครอบคลุมเกษตรกรทั้งหมด ควบคู่ไปกับการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต

(2) เร่งพัฒนาระบบประกันภัยพืชผลการเกษตรจากภัยธรรมชาติ

(3) ส่งเสริมระบบการทำเกษตรแบบมีพันธะสัญญาที่สร้างความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

(4) พัฒนาระบบสังคมสวัสดิการให้ครอบคลุมแรงงานนอกระบบซึ่งรวมถึงเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น

(5) ส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เข้าสู่ภาคเกษตร เพื่อทดแทนเกษตรกรที่สูงอายุและมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรง

(6) พัฒนาสถาบันเกษตรกรให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้เป็นกลไกในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง

(7) เสริมสร้างความเข้มแข็งเกษตรกรรายย่อยให้มีความพร้อมและสามารถแข่งขันกับสินค้าเกษตรที่มีต้นทุนต่ำจากประเทศเพื่อนบ้าน อันเนื่องมาจากการเปิดเขตการค้าเสรีอาเซียนได้

(8) สนับสนุนการผลิตตามศักยภาพของพื้นที่และแหล่งรองรับผลผลิต และส่งเสริมให้มีการขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกพืชแต่ละชนิด

4) สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานในระดับครัวเรือนและชุมชน มีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

(1) ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เพื่อสร้างความมั่นคงและความหลากหลายด้านอาหาร รวมทั้งดูแลสุขภาพอนามัยของประชาชน ตลอดจนเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

(2) สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการผลิต การบริโภคที่เกื้อกูลกันในระดับชุมชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน

(3) ส่งเสริมการนำวัตถุดิบเหลือใช้จากการเกษตรมาผลิตเป็นพลังงานทดแทนใช้ในระดับครัวเรือนและชุมชน

(4) ฟื้นฟูและส่งเสริมค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน โดยเฉพาะวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพเกษตรกรชาติที่เป็นฐานการผลิตทางการเกษตร

(5) ส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งด้านอาหารและพลังงานให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ

5) สร้างความมั่นคงด้านพลังงานเพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศและความเข้มแข็งภาคเกษตร มีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

(1) วิจัยและพัฒนาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตพลังงานจากพืชพลังงาน เพื่อลดต้นทุนและการนำเข้าจากต่างประเทศ และลดมลภาวะแก่ชุมชน

(2) ส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาดและพัฒนาพลังงานทดแทนทุกรูปแบบอย่างจริงจัง รวมทั้งสนับสนุนให้มีการผลิตและใช้พลังงานหมุนเวียนในระดับชุมชน หมู่บ้าน

(3) เพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงานในทุกระดับ และสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมในภาคการผลิตที่ก่อให้เกิดการประหยัดและใช้พลังงานอย่างคุ้มค่า

(4) สร้างจิตสำนึกในการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า และการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาพลังงานทางเลือกในอนาคต ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

6) ปรับระบบบริหารจัดการภาครัฐเพื่อเสริมสร้างความสมดุลด้านอาหารและพลังงาน โดย

(1) สนับสนุนบทบาทของเกษตรกร เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและวางแผนการผลิตทางการเกษตร

(2) ปรับบทบาทหน่วยงานภาครัฐให้เป็นผู้สนับสนุนการพัฒนาด้านเกษตร อาหารและพลังงาน ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในพื้นที่ รวมทั้งกำหนดให้มีกลไกตรวจสอบการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ ตลอดจนสนับสนุนให้ภาคเอกชนดำเนินการเกี่ยวกับห้องปฏิบัติการเพื่อออกใบรับรองและบริการต่างๆ โดยภาครัฐทำหน้าที่กำกับตรวจสอบ

(3) พัฒนาปรับปรุงระบบกฎหมายเฉพาะให้มีความเหมาะสมต่อการคุ้มครองพันธุ์พืชและสมุนไพร ให้มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้มากยิ่งขึ้น และมีความเป็นธรรมในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตอาหารของประเทศ

(4) สร้างความร่วมมือด้านการเกษตร อาหารและพลังงานในเวทีความร่วมมือระหว่างประเทศทั้งในระดับพหุภาคีและทวิภาคี

3.2 การพัฒนาภาคการเกษตร

สำนักนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2553) ได้กล่าวว่าประเทศไทยมีฐานการผลิตที่กว้างและหลากหลายทั้งสินค้าและบริการ โดยในปัจจุบันการผลิตสาขาเกษตร อุตสาหกรรม และบริการคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 10, 35 และ 55 ต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศตามลำดับ และถึงแม้ว่าสาขาการเกษตรจะมีสัดส่วนต่ำกว่าสาขาอื่นๆ แต่สาขาเกษตร นอกจากจะสามารถผลิตอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคภายในประเทศและส่งออกในระดับสำคัญของโลกแล้ว ยังเป็นฐานการผลิตเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มได้มากขึ้นในสาขาอุตสาหกรรมและบริการ ซึ่งได้ช่วยลดความผันผวนของวัฏจักรเศรษฐกิจได้ระดับหนึ่ง (สำนักนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2553, หน้า 74)

อย่างไรก็ตามการพัฒนาในภาคเกษตรของประเทศไทยยังมีปัญหาในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต คุณภาพ และมาตรฐานผลผลิต โดยมีข้อจำกัดที่สำคัญเกี่ยวกับทุนที่เป็นองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรมอยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากจำนวนผลผลิตจากงานวิจัยและ

พัฒนายังมีจำนวนน้อย การลงทุนวิจัยและพัฒนาต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนด และเน้นประโยชน์ทางวิชาการเฉพาะเรื่องและผู้ศึกษาวิจัยสนใจมากกว่ามุ่งตอบสนองความต้องการที่แท้จริง ขาดแคลนนักวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ขาดการบริหารจัดการใช้องค์ความรู้เพื่อสร้างคุณค่าในการผลิตสินค้าเกษตรและอาหาร เรื่องมาตรฐานในภาคการผลิตสินค้าที่ต้องผลักดันให้พัฒนาเทียบเท่ามาตรฐานสากล เมื่อสถานการณ์รวมทั้งเศรษฐกิจที่มีการแข่งขันและคุ้มครองผู้บริโภคมากขึ้นจากเดิม ด้วยการดำเนินนโยบายการค้าและการลงทุนเสรี นโยบายการส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ การบังคับใช้กฎหมายการแข่งขันทางการค้าให้มีผลในทางปฏิบัติ และมีความตื่นตัวในการบังคับใช้กฎหมายการคุ้มครองผู้บริโภคที่ครอบคลุมมากขึ้น ทำให้ประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทยต้องปรับตัวรับสถานการณ์เพื่อให้สามารถแข่งขันได้ แต่สถานที่ตั้งของประเทศไทยอยู่ในบริเวณที่เหมาะสม จึงได้เปรียบเชิงยุทธศาสตร์สำหรับการเป็นศูนย์กลางทางธุรกิจของภูมิภาค รวมทั้งระบบการขนส่งกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคที่สะดวก ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้เกิดการเชื่อมโยงกระบวนการผลิตในภูมิภาคและมีขีดความสามารถในการแข่งขันมากขึ้น การพัฒนาและสนับสนุนสินค้าเกษตรที่มีโอกาสและสร้างรายได้ของประเทศ คือ

1) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เน้นการลดต้นทุนการผลิต เช่น ยางพารา ข้าวขาว (ไม่รวมข้าวหอมมะลิ) มันสำปะหลัง ปาล์มน้ำมัน อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และสับปะรด ซึ่งรวมถึงน้ำสับปะรด โดย

2) ส่งเสริมการใช้ปัจจัยผลิตทางการเกษตรที่เหมาะสม ทั้งด้านพันธุ์ ปุ๋ย และการกระจายทรัพยากรการผลิตทางการเกษตรในระดับชุมชน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตสินค้าเกษตร เช่น โรงสีชุมชน โรงปุ๋ยอินทรีย์ชุมชน และเครื่องจักรกลเกษตรขั้นพื้นฐาน

3) ส่งเสริมการวิจัยพัฒนา สินค้าเกษตรและอาหาร นวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ควบคู่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการผลิต ทั้งด้านปัจจัยการผลิต เครื่องจักร เครื่องมือทางการเกษตร การแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ การถนอมอาหาร การตลาดตลอดห่วงโซ่อุปทาน โดยเชื่อมโยงความรู้ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร

4) สร้างมูลค่าให้กับสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์ (Value Added and Value Creation) จากการแปรรูปและปรับปรุงคุณภาพ เช่น กุ้ง ข้าวหอมมะลิ ข้าวอินทรีย์ไก่เนื้อ สุกร ลำไย (สดและอบแห้ง) ทุเรียน เงาะ มังคุด พืชผัก (ข้าวโพดฝักอ่อน/ข้าวโพดหวาน หน่อไม้ฝรั่ง กระจับปี่เขียว และพริก โดย

1. จัดทำมาตรฐานสินค้า สร้างตราสัญลักษณ์สินค้า
2. พัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้เหมาะสม ทั้งด้านความสวยงาม กะทัดรัด และสามารถยืดอายุสินค้า ตามความต้องการของตลาด
3. ส่งเสริมการผลิตสินค้าออกฤดูและการแปรรูปสินค้า
4. พัฒนาระบบมาตรฐานการตรวจสอบ รับรองคุณภาพและผลิตสินค้าเกษตรที่ปลอดภัย ต่อสารพิษ และการตรวจสอบย้อนกลับ โดยฟาร์มที่ทำการผลิตด้านพืชที่จะเข้าสู่การรับรองฟาร์มได้รับการส่งเสริมการผลิตสินค้าปลอดภัย
5. ส่งเสริมระบบการผลิตอาหาร ปลอดภัย และเกษตรอินทรีย์

6. ผลักดันให้มีการจดทะเบียนทรัพย์สินทางปัญญาและการคุ้มครองสิทธิบัตรพันธุกรรม
  - 5) พัฒนาด้านการตลาดตลอดห่วงโซ่อุปทานของสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์ โดย
    1. พัฒนาระบบตลาดและบริการ ส่งเสริมให้มีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการทำธุรกิจ พัฒนาระบบเครือข่ายเชื่อมโยงศูนย์รวบรวม และกระจายสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์ (Hub and Spokes) ภายในประเทศให้มีคุณภาพมาตรฐานและสามารถใช้ประโยชน์สูงสุด
    2. พัฒนาระบบการขนส่ง เก็บรักษาและรวบรวมผลผลิตหลังการเก็บเกี่ยว
    3. พัฒนาระบบฐานข้อมูลสินค้าเกษตร และการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และผู้ใช้บริการ
  - 6) ส่งเสริมการค้าสินค้าเกษตรระหว่างประเทศ
    1. จัดให้มีกลไกการปรับเปลี่ยนและเพิ่มประสิทธิภาพในการแข่งขันของสินค้าเกษตรที่ได้รับผลกระทบจากการเปิดเสรีทางการค้าและการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขข้อตกลงระหว่างประเทศ รวมทั้งสามารถยกระดับราคาสินค้าเกษตรให้เหมาะสม สอดคล้องกับภาวะเศรษฐกิจโลก
    2. ส่งเสริมความร่วมมือภายใต้กรอบพหุภาคี และการสร้างบทบาทไทยในเวทีระหว่างประเทศ รวมทั้งร่วมมือ และเสริมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านเพื่อเชื่อมโยงเป็นภาคีการพัฒนาสินค้าเกษตรและอาหาร
    3. พัฒนาและเร่งรัดการปรับกฎระเบียบและกฎหมายด้านสินค้าเกษตรและอาหารระหว่างประเทศ
- การประมาณการความผาสุกของเกษตรกรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)
- ผลการพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมาตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7-9 ได้สะท้อนผลสำเร็จของการพัฒนาที่ทำให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตและความผาสุกมากขึ้นในระดับหนึ่ง การวัดความผาสุกของเกษตรกร เมืองค์ประกอบ 5 ด้าน และตัวชี้วัด 16 ตัว คือ (สำนักนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2553, หน้า 74)
1. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ 1) รายได้ของครัวเรือนเกษตรกร 2) การมีสิทธิในที่ดินทำกิน 3) การมีงานทำของแรงงานเกษตรกร 4) รายจ่ายอุปโภคบริโภคของครัวเรือนเกษตรกร 5) เงินออมของครัวเรือนเกษตรกร 6) สัดส่วนหนี้สินต่อทรัพย์สินของครัวเรือนเกษตรกร
  2. ด้านสุขอนามัย ได้แก่ 1) ครัวเรือนได้กินอาหารมีคุณภาพได้มาตรฐาน 2) ครัวเรือนมีการจัดบ้านเรือนเป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ
  3. ด้านการศึกษา ได้แก่ 1) สมาชิกครัวเรือนเกษตรกรได้รับการศึกษาสูงกว่าภาคบังคับ 2) จำนวนเกษตรกรที่ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีและฝึกอบรม
  4. ด้านสังคม ได้แก่ 1) เกษตรกรมีความภูมิใจต่อความสำเร็จในการทำเกษตร 2) ครัวเรือนมีความอบอุ่น 3) คนสูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่จากคนในครัวเรือน 4) การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม/สถาบันเกษตรกร
  5. ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ 1) สัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ 2) การฟื้นฟูทรัพยากรดิน

3.3 ผลจากสถานการณ์การพัฒนาตามแผนยุทธศาสตร์

สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม (2553, หน้า 21) ได้กำหนดเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบทิศทางการพัฒนางานศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ พัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีความเข้มแข็ง และมั่นคงทางวัฒนธรรม คนไทยมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Unity in diversity) มีความรู้ คู่คุณธรรม สามารถดำรงภูมิปัญญาของสังคมไทย ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม และเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต ซึ่งแสดงถึงการมีภูมิคุ้มกัน และสามารถดำรงตนได้อย่างมีเหตุ มีผล พอประมาณตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศให้เกิดความสมดุล มั่นคง และยั่งยืนสืบไป (สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์, 2553, หน้า 21)

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 หน้า 21 ได้กำหนดกรอบการพัฒนาให้ “สังคมมีความสุขอย่างยั่งยืน” ภายใต้ยุทธศาสตร์สู่ความพอเพียง ประกอบด้วยยุทธศาสตร์ 5 ด้าน คือ คน ชุมชน โครงสร้างเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากร และการสร้างธรรมาภิบาล สำหรับโครงสร้างเศรษฐกิจ คือ

1. การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน จากปัญหาในด้านเศรษฐกิจกับโครงสร้างการผลิตและการบริการยังไม่สมดุล จึงต้องมีการปรับโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ เน้นการผลิตที่เป็นเชิงมูลค่าเพิ่ม เริ่มกระจายความเสี่ยงการผลิตจากการผลิตในเชิงอุตสาหกรรมอย่างเดียวยังสู่ภาคบริการ และเน้นจุดแข็งในด้านการเกษตร เข้าสู่อุตสาหกรรมการเกษตร สร้างความมั่นคงของอาหารในระดับชุมชน เน้นการออมเพื่อเป็นฐานในการลงทุนในอนาคต เน้นยุทธศาสตร์เรื่องพลังงาน ที่จะสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว

2. การพัฒนาบนพื้นฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของ ฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ได้วางแนวทางการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ 4 แนวทาง คือ 1) การรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศน์ เพื่อความยั่งยืนของฐานการผลิต การดำรงชีวิตและพึ่งตนเองของสังคมชุมชน 2) การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน 3) การพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น 4) การบริหารจัดการองค์ความรู้เพื่อสร้างพื้นฐานของการพัฒนา โดยอาศัยพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับเทคโนโลยีที่นำไปสู่การยกระดับความสามารถ การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

ผลกระทบจากสถานการณ์การพัฒนา

ทิศทางของการพัฒนาประเทศภายใต้การขับเคลื่อนของแผนพัฒนาฯ ที่มุ่งความทันสมัย (modernization) ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ก้าวสู่โลกไร้พรมแดน ถือเป็นการพัฒนากระแสหลัก (mainstream development) ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมขนาดใหญ่ในทุกระบบโครงสร้างทางสังคม (สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์, 2553, หน้า 25-27)

1. ระบบเศรษฐกิจผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมที่เห็นชัด คือ การลดลงของความสามารถในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมแบบเดิม เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ อยู่น้อยในเรื่องปัจจัยการผลิต เกษตรกรสามารถตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการภายในครัวเรือนและ

ชุมชนเป็นหลัก ขณะที่เกษตรกรรวมแผนใหม่ได้ย้ายฐานการผลิตออกไปสู่นอกชุมชน เกษตรกรต้องการทุนเพื่อการผลิต ในขณะที่ไม่สามารถกำหนดราคาขายได้ ราคาขายถูกกำหนดจากคนนอก ทำให้ขาดอิสระในการตัดสินใจ ยากที่จะกำหนดวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของตนเอง ตัวอย่างเช่น ระบบการผลิตแบบครบวงจรได้ผลักดันให้เกษตรกรต้องขึ้นกับบริษัท เกษตรกรจึงเปรียบเสมือนคนงานของบริษัท เพียงแต่ทำการผลิตในไร่นาของตนเอง แต่ต้องลงทุนเองและเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงเอง

2. ระบบสาธารณสุขและสุขภาพ การพัฒนากระแสหลักได้ส่งผลให้ระบบสาธารณสุขตามแผนตะวันตกมีบทบาทมากขึ้น เป็นเหตุให้การแพทย์แผนโบราณลดบทบาทลง มีการก่อสร้างโรงพยาบาล และตั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ในปี พ.ศ. 2486 ปัจจุบันมีการผสมผสานความรู้สมัยใหม่กับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของสังคม แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสังคมสู่ความทันสมัย การผลิตอาหารยังคงอิงสารเคมี ส่งผลกระทบต่อการศึกษาโรคร้ายไข้เจ็บหลายโรคอันเนื่องมาจากพฤติกรรม การดำรงชีวิตในสังคมที่เปลี่ยนไป โดยพบปัจจัยเสี่ยงของการดำรงชีวิตของคนไทยที่ก่อให้เกิดโรค 10 อันดับคือ การมีเพศสัมพันธ์ ที่ไม่ปลอดภัย การสูบบุหรี่ การดื่มแอลกอฮอล์ ความดันโลหิตสูง การไม่สวมหมวกนิรภัยของผู้ใช้จักรยานยนต์ ภาวะน้ำหนักเกินและอ้วน ภาวะทุพโภชนาการ และคอเรสเตอรอลในเลือดสูง การบริโภคผักและผลไม้ไม่พอ และขาดการออกกำลังกาย

3. ระบบเทคโนโลยี ความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ เทคโนโลยีชีวภาพ เทคโนโลยีวัสดุและนาโนเทคโนโลยีสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับระบบเศรษฐกิจและสังคมของไทย เนื่องจากเทคโนโลยีมีบทบาทต่อระบบต่างๆ ในสังคม เช่น ด้านการแพทย์ การเกษตร อุตสาหกรรม และสิ่งแวดล้อม โดยด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม เนื่องจากจำนวนประชากรโลกเพิ่มขึ้น ทำให้มีขยะและของเสียปล่อยออกสู่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น

นอกจากนี้ในส่วนของระบบเศรษฐกิจทางเลือกมีนัยสำคัญ คือ ความมั่นคง ปลอดภัย และยุติธรรม นั้นหมายถึงช่องทางในการจำหน่ายไม่ยาวไกลจนเกินไป กระบวนการจำหน่ายอาจจำหน่ายตรง หรือผ่านกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้ราคาผลผลิตที่ได้ยุติธรรม ไม่ค้ำกำไรเกินควร รวมทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ผู้ผลิตผลิตอาหารปลอดภัย ผู้ซื้อซื้อในราคาที่ยุติธรรม ปัจจุบันตลาดของเศรษฐกิจทางเลือก มีอยู่ทั่วไป เช่น ตลาดสีเขียวในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ตลาดอิมบูญในจังหวัดเชียงใหม่ หรือแม้แต่การส่งออกไปยังกลุ่มยุโรปขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งร้านค้าเพื่อสุขภาพต่างๆ ที่กระจายอยู่ ทั่วประเทศ (สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์, 2553, หน้า 28)

การขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับโครงสร้างได้มีการใช้แผนพัฒนาของชาติรวมทั้งกฎหมายต่างๆ ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หากพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 พบว่ามุ่งพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (green and happiness society) คนไทยมีคุณธรรม นำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก ครอบครัวยั่งยืน ชุมชน เข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพ เสถียรภาพ และเป็นธรรม สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพและทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนอยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการประเทศที่มีธรรมาภิบาล ดำรงไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และอยู่ในประชาคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี โดยแนวทางในการดำเนินการอยู่ภายใต้แนวปฏิบัติของ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มีพันธกิจของการพัฒนาประเทศดังนี้

1. พัฒนาคณะให้มีคุณภาพ คุณธรรมนำความรอบรู้อย่างเท่าทัน
2. เสริมสร้างเศรษฐกิจให้มีคุณภาพ เสถียรภาพ และเป็นธรรม
3. ดำรงความหลากหลายทางชีวภาพและสร้างความมั่นคงฐานทรัพยากรธรรมชาติคุณภาพ
สิ่งแวดล้อม
4. พัฒนาระบบบริหารจัดการประเทศให้เกิดธรรมาภิบาลภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมี
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

ทั้งนี้เพื่อสร้างโอกาสการเรียนรู้คู่คุณธรรม เพิ่มศักยภาพของชุมชน ปรับโครงสร้างการผลิตสู่
การเพิ่มคุณค่าของสินค้าและบริการบนฐานความรู้และนวัตกรรม สร้างภูมิคุ้มกัน และระบบบริหาร
ความเสี่ยงให้กับภาคการเงิน การคลัง พลังงาน ตลาดปัจจัยการผลิต ตลาดแรงงาน และการลงทุน
สร้างระบบการแข่งขันด้านการค้าและ การลงทุนให้เป็นธรรม และคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศ
เสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ และ
เสริมสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศสู่ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และภาคประชาชน

3.4 ความเชื่อมโยงระหว่างยุทธศาสตร์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 กับยุทธศาสตร์ของแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2550-2559)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ที่
ปรับเปลี่ยนเร็วและสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศดังนี้ (สำนัก
นโยบายและยุทธศาสตร์, 2553, หน้า 62-63)

1) ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของ
ประเทศ

1. วัตถุประสงค์ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและคุณภาพชีวิตบนฐานความเข้มแข็งของชุมชน
และการใช้ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีคุณภาพ เพื่อสร้าง
ภูมิคุ้มกัน ลดรายจ่าย สร้างรายได้ และแก้ปัญหายากจนอย่างบูรณาการ

2. เป้าหมาย ให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุขมีคุณภาพในการดำรงชีวิตภายใต้ศักยภาพของฐาน
ทรัพยากรและวิถีวัฒนธรรมที่ดั่งงามในชุมชน มีวิธีการ คือ

2.1 จัดการองค์ความรู้ และระบบการเรียนรู้ของชุมชนอย่างครบวงจร โดยพัฒนา
ฐานข้อมูลชุมชนให้เป็นระบบและปรับให้ทันสมัยอยู่เสมอ อาทิ การสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและ
วัฒนธรรมชุมชน บริหารจัดการชุมชนเข้มแข็ง แนวทางในการจัดการความรู้คือ

1) ส่งเสริมให้ปราชญ์ กลุ่มแกนนำและผู้รู้ ถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่าน
การเรียนรู้และการจัดการความรู้ในชุมชน โดยเชื่อมโยงความหลากหลายทางชีวภาพและความ
หลากหลายทางวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่จริง

2) สนับสนุนการจัดการองค์ความรู้และการทำวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้อง
กับความหลากหลายของทุนในชุมชนโดยสนับสนุนบทบาทนักวิจัยท้องถิ่นร่วมกับนักวิจัยของ
สถาบันการศึกษาในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยี
ที่เหมาะสม

2.2 สร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนพร้อมเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต สร้างระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของชุมชนและระหว่างชุมชนอย่างเท่าเทียมด้วยบริบททางศาสนาและวัฒนธรรมชุมชน บริหารจัดการชุมชนเข้มแข็งโดย

1) สร้างค่านิยมครอบครัวอบอุ่นผ่านบทบาทชายหญิง การจัดกิจกรรม เชื่อมโยงบทบาทครอบครัว สถานศึกษา และสถาบันศาสนาอย่างสม่ำเสมอ

2) สร้างประชาคมสุขภาพของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร

2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

1. พัฒนาระบบฐานข้อมูลและสร้างองค์ความรู้ โดยสนับสนุนการวิจัยร่วมระหว่างภาควิชาการกับชุมชนท้องถิ่น ค้นหาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน การรักษาสถานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ

2. เสริมสร้างศักยภาพและบทบาทของชุมชนในการดูแลฟื้นฟูฐานทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งถ่ายทอดยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรร่วมกับความรู้สมัยใหม่

3. ส่งเสริมการวิจัย พัฒนา และประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสะอาด เทคโนโลยีวัสดุ และนาโนเทคโนโลยี โดยดำเนินการร่วมกับภาคเอกชนที่จะเป็นผู้นำองค์ความรู้ไปใช้ในเชิงพาณิชย์ และชุมชนที่มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาดั้งเดิมให้ต่อยอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเฉพาะในภาคเกษตรที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่มาก

4. ส่งเสริมการใช้วัฒนธรรม ประเพณี การดำรงชีวิตตามวิถีไทย เพื่อปลูกฝังค่านิยมการบริโภคอย่างพอเพียง และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. พัฒนาระบบฐานข้อมูล วางระบบการจัดการฐานข้อมูลและสร้างศูนย์ข้อมูลระดับชาติ ด้านทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีรายละเอียดของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

6. สร้างองค์ความรู้และบุคลากร สร้างระบบการเรียนรู้และจิตสำนึกของชุมชนให้ตระหนักถึงคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดทำหลักสูตรถ่ายทอดภูมิปัญญาให้สืบทอดอย่างเป็นระบบ ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างความตื่นตัวความหวงแหนภูมิปัญญาไทย

7. ส่งเสริมการวิจัยพัฒนาที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ใหม่

8. สร้างกลไกการตอบแทนผลประโยชน์แก่ชุมชนที่เป็นเจ้าของพันธุกรรมและภูมิปัญญา เมื่อมีการนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์

9. สร้างตลาดท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาจนสามารถเริ่มสร้างนวัตกรรมสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้า โดยความร่วมมือจากเครือข่าย และมีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้วจึงยกระดับให้สูงขึ้น

10. สร้างมูลค่าเพิ่มจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น

11. ใช้ระดับเทคโนโลยีที่เหมาะสมเชื่อมโยงกับศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างนวัตกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของประเทศจากฐานความเข้มแข็งภายใน

12. สร้างค่านิยมและส่งเสริมภาพลักษณ์ที่เป็นจุดแข็งของประเทศโดยใช้สุขภาพเป็นจุดเริ่มต้นสร้างกระแสเพื่อเชื่อมโยงกับฐานเศรษฐกิจ ทรัพยากร ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของ สังคมไทย โดยส่งเสริมให้คนรุ่นสนใจภูมิปัญญาไทยมากขึ้น เผยแพร่ข้อมูลความรู้ เพื่อสร้างแรงขับเคลื่อนอุปสงค์ที่ก่อให้เกิดการขยายจากระดับประเทศไปสู่การแข่งขันในตลาดโลก

4. ตัววัดความเข้มแข็งของเครือข่ายในชุมชน

วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ (2553) ได้กล่าวว่า การเพิ่มการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งในมิติต่างๆ เกิดขึ้น ดังนั้นโดยการวิเคราะห์เบื้องต้น พบว่า ผลการวิเคราะห์กระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งในกระบวนการที่สำคัญ 7 ประการที่ก่อให้เกิดศักยภาพของการพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็ง คือ 1)กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน 2)กระบวนการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ 3)กระบวนการฟื้นฟู ผลิตซ้ำและสร้างใหม่ 4)กระบวนการใช้สิทธิชุมชนและข้อบัญญัติของชุมชน 5)กระบวนการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน 6) กระบวนการของเครือข่ายการพัฒนา และ 7) กระบวนการด้านการตัวเอง

โดยกระบวนการทั้ง 7 เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในชุมชนและสามารถขยายผลไปสู่การจัดการของภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ภาครัฐก็ใช้กระบวนการในเชิงกฎหมาย และการจัดการตามนโยบายเป็นกระบวนการหลักในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ผลการศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งในระดับชุมชนและในภาพรวมของสังคมไทยนั้นพบว่า มีความคล้ายคลึงกัน 6 ประการ คือ 1) การนำตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งมาเป็นเป้าหมายหรือทิศทางในการดำเนินงาน 2) การนำตัวชี้วัดเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการเรียนรู้และประเมินผลตนเอง 3) การนำตัวชี้วัดเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน 4) การใช้ตัวชี้วัดมาเป็นกระบวนการสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพให้กับชุมชน 5) การใช้ตัวชี้วัดเป็นกระบวนการเพื่อถักทอความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก่อให้เกิดพลังการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และ 6) การใช้ตัวชี้วัดเป็นกระบวนการสร้างแนวทางใหม่ในการประเมินผลการพัฒนา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นการประยุกต์ใช้ทั้งในระดับนโยบายและในระดับชุมชน ทั้งนี้ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบตัวชี้วัดการจัดการชุมชนเข้มแข็งในระดับชุมชนพบว่า รูปแบบตัวชี้วัดเพื่อเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งนั้น ประกอบด้วย องค์ประกอบหลัก 4 ด้าน 13 ตัวชี้วัด คือ

1. มิติทางด้านเศรษฐกิจประกอบด้วย 4 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) การผลิตและการบริโภคในชุมชน 2) กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชน 3) การจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ 4) ความสามารถในการพึ่งตัวเองด้านเศรษฐกิจของชุมชน

2. มิติทางด้านสังคมและองค์กรชุมชน ประกอบด้วย 4 ตัวชี้วัดทางสังคม ได้แก่ 1) การจัดการและการบริหารองค์กรชุมชน 2) ความสัมพันธ์ภายในองค์กรชุมชน 3) เครือข่ายองค์กรชุมชน 4) การพึ่งตัวเองทางด้านการเมือง

3. มิติทางด้านวัฒนธรรมและการเรียนรู้ ประกอบด้วย 2 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) การอนุรักษ์และสืบทอดศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น 2) การเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน

4. มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 3 ประการคือ ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) การใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 2) การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การศึกษาเกี่ยวกับการวิจัยที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง ผลการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญระหว่างตัวแปรต้น คือ ข้อมูลส่วนบุคคลกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย อายุ อาชีพ การศึกษา สถานะในครอบครัว สถานะในชุมชน และระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน กับตัวแปรตามคือ ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสังคมและองค์กรชุมชน มิติด้านวัฒนธรรมและการเรียนรู้ และมิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเพื่อพิจารณาว่า มีตัวแปรใดที่มีความสัมพันธ์หรือมีส่วนให้ชุมชนมีการจัดการเพื่อเกิดความเข้มแข็งในมิติด้านต่างๆ โดยใช้สถิติทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว (One Way Analysis Variance) โดยการทดสอบนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.05 สรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับชุมชนเข้มแข็งในมิติด้านเศรษฐกิจ โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .001 กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุแตกต่างกัน และมีการศึกษาที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับชุมชนเข้มแข็งในด้านสังคมและองค์กรชุมชน โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .040 และ .001 กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุแตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับชุมชนเข้มแข็งในด้านวัฒนธรรมและการเรียนรู้ โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .001 กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุแตกต่างกัน มีการศึกษาที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับชุมชนเข้มแข็งในด้านสังคม และองค์กรชุมชน โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .011 และ .001

แต่เมื่อวิเคราะห์ภาพรวมความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นกับชุมชนเข้มแข็งในทุกมิติ พบว่า กลุ่มอายุที่มีความแตกต่างกัน มีอาชีพที่แตกต่างกัน และมีการศึกษาที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .004, .047 และ .008 แสดงให้เห็นว่า อายุ อาชีพ และการศึกษาที่แตกต่าง มีความสำคัญให้เสริมสร้างกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง ทั้งนี้จากลักษณะกระบวนการจัดการทั้ง 12 ชุมชน ซึ่งเห็นว่าชุมชนที่มีผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ในการจัดการแก้ไขปัญหาชุมชน มีความสำคัญกับกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนมีความสัมพันธ์กับมิติชุมชนเข้มแข็งในด้านต่างๆ มี 4 ด้าน คือ 1) ด้านปัจจัยพื้นฐานด้านชุมชน 2) ปัจจัยเกี่ยวกับผู้นำชุมชน 3) ปัจจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน และ 4) ปัจจัยเกี่ยวกับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องแต่เมื่อวิเคราะห์โดยใช้สถิติทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว (One Way Analysis Variance) โดยการทดสอบนัยสำคัญทางสถิติ ณ 0.05 สรุปได้ว่าชุมชนกลุ่มตัวอย่างในชุมชนปัจจัยพื้นฐานที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งในมิติด้านเศรษฐกิจ โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.14 และกลุ่มตัวอย่างในปัจจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนที่มีการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของตนเอง มีความสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง ในมิติด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญา โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .021 นั่นแสดงให้เห็นว่า กระบวนการด้านจัดความเข้มแข็ง ต้องเกิดจากปัจจัยพื้นฐานที่สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดี

ต่อกัน และการที่สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของตนเอง ทั้งเพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถเผชิญกับภาวะวิกฤติต่างๆได้ ความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องเกิดจากการที่คนมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ความเป็นชุมชนจะทำให้มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาทุกชนิดทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม การเมืองและสุขภาพ

การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการจัดการ รูปแบบ ปัจจัยและตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งจากสังคมไทย พบว่า ภาครัฐได้จัดกระบวนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งในลักษณะของการวางแผน การจัดการตามกฎหมายและมีกลไกของภาครัฐเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน ส่วนชุมชนดำเนินการในลักษณะของการเรียนรู้ไปทำไปเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีความแตกต่างระหว่างชุมชนด้วยกันและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการชุมชนเข้มแข็ง โดยรูปแบบตัวชี้วัด และกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งในสังคมไทยนั้นมีความสำคัญกับแนวคิดการพึ่งพาตัวเองและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การศึกษาหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งพบว่า ภาครัฐ และชุมชนสามารถนำประเด็นและตัวชี้วัด ความเข้มแข็งของชุมชนมากำหนดเป็นตัวชี้วัดตามที่ได้ศึกษาไว้ ซึ่งควรประกอบด้วยส่วนต่างๆ เพื่ออธิบายตัวชี้วัดและองค์ประกอบอื่นๆ ดังนี้ 1) ชนิดของตัวชี้วัดคือ การระบุถึงตัวชี้วัดว่าเป็นปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลผลิตและผลลัพธ์ 2) คำอธิบายของตัวชี้วัด คือ คำอธิบายตัวชี้วัดคือ คำ อธิบายลักษณะสำคัญของตัวชี้วัดที่แสดงถึงแนวคิด หลักการและแนวทางการประเมินตามมาตรฐานและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติที่เกี่ยวข้องว่าประกอบด้วยเกณฑ์การประเมินแบบใดและอธิบายตัวชี้วัดนั้นๆ อย่างไร 3) วิธีการประเมินคือ การระบุถึงวิธีการประเมินตามตัวชี้วัดนั้นๆ โดยเป็นการประเมินโดยพิจารณาถึงความพร้อมของกระบวนการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องตามการประเมินตามขั้นบันได (mile stone) เพื่อพิจารณาระดับความสมบูรณ์ของกระบวนการที่เกิดขึ้นในชุมชน 4) เกณฑ์มาตรฐานการประเมิน คือ เกณฑ์มาตรฐานในการประเมินตัวชี้วัดซึ่งเป็นข้อกำหนดของระดับการประเมินโดยพิจารณาจากระดับความสมบูรณ์ของการดำเนินการของชุมชนตามการประเมินแบบขั้นบันไดเพื่อพิจารณาระดับความสมบูรณ์ของกระบวนการ 5) หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ เอกสาร/หลักฐานที่ใช้ในการประเมินผลการจัดการเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

การศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบกับตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนและเปรียบเทียบกับตัวแบบบุญทัน (Knowledge-Skill-Management=K-S-M) การเรียนรู้ ทักษะ และการจัดการพบว่า ชุมชนสามารถนำตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งไปสู่การประยุกต์ใช้ในลักษณะของการเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และกระบวนการจัดการของชุมชนในมิติต่างๆ ได้ และถ้ามีการประยุกต์ใช้ในแนวทางที่เหมาะสม ตัวชี้วัดดังกล่าวจะเป็นทั้ง ‘เป้าหมาย’ และกระบวนการในการจัดการชุมชนเข้มแข็งได้

การอภิปรายผลการวิจัย กระบวนการจัดการ รูปแบบ ปัจจัยและตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งในสังคมไทยโดยการศึกษาจากเอกสารและการศึกษาเชิงสังเกตในพื้นที่ชุมชน 12 แห่ง นั้นพบว่า กระบวนการจัดการเพื่อชุมชนเข้มแข็งทั้งของภาครัฐและภาคประชาชนมีความสัมพันธ์ในมิติที่หลากหลาย ในขณะที่รูปแบบของตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งนั้น มีมิติที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การจัดการตัวเอง

และการประเมินตนเองต่อชุมชน โดยมีกระบวนการที่สำคัญ คือ กระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการใช้สิทธิของชุมชนในการจัดการ แสดงให้เห็นกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งของสังคมไทยเป็นกระบวนการที่อิงอาศัยหรือมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาในมิติต่างๆ ได้แก่ การตัดสินใจและการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่ม การเชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น การฟื้นฟู การผลิตซ้ำ และการสร้างใหม่ และการใช้สิทธิชุมชนในการพัฒนา โดยมีเป้าหมายคือ ความเข้มแข็งและยั่งยืนของ “คน” “ความรู้” “กระบวนการ” และ “ทรัพยากรชุมชน” ที่เชื่อมโยงเรื่องราวของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้าด้วยกัน ทั้งนี้สิ่งที่ค้นพบจากการสร้างตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งในรูปแบบความเข้มแข็ง 4 มิติ ได้แก่

1. ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติเศรษฐกิจ

ตัวชี้วัดที่ 1.1 การผลิตและการบริโภคของชุมชน

หมายถึง การที่ชุมชนหรือองค์กรชุมชนได้มีการดำเนินการและส่งเสริมให้สมาชิกให้สมาชิกในชุมชนได้มีการผลิตหรือการประกอบอาชีพตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและดำรงอยู่อย่างเหมาะสม โดยมีการจัดการระบบการผลิตและการบริโภคที่พอเพียงต่อความต้องการของคนในชุมชน และหรือเพื่อจำหน่ายแลกเปลี่ยน แบ่งปันตามความเหมาะสมของผลผลิตที่เกิดขึ้น ซึ่งการผลิตและผลผลิต รวมทั้งการบริโภคนั้น เป็นที่พอเพียง มีคุณภาพ และได้รับการยอมรับหรือสามารถจัดจำหน่ายในตลาดชุมชน ตลาดภายในประเทศ รวมทั้งสมาชิกในชุมชนมีรายได้จากการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพของตนและครอบครัว

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการดำเนินการและมีความสามารถในการส่งเสริมการประกอบอาชีพให้แก่สมาชิกในชุมชนหรือไม่ และพิจารณาการที่สมาชิกในชุมชนมีปัจจัยพื้นฐานในการผลิตและการบริโภคน้อยเพียงไร รวมถึงพิจารณาความสามารถของชุมชนในด้านการตลาดเพื่อการจัดจำหน่ายผลผลิตหรือสินค้าของชุมชน

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. สมาชิกในชุมชนมีปัจจัยพื้นฐานในการผลิต เช่น ทุน ที่ดินทำกิน เครื่องมือ น้ำ ป่าหรือทรัพยากรทางธรรมชาติอื่นอย่างเพียงพอ
2. สมาชิกในชุมชนและองค์กรชุมชนได้มีการดำเนินการและส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนได้ประกอบอาชีพตามที่แต่ละบุคคล/ครัวเรือนมีความสนใจ
3. ผลผลิตหรือสินค้าจากชุมชนเพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชนและสามารถไปจัดจำหน่ายได้บางส่วน
4. สมาชิกในชุมชนมีรายได้จากการประกอบอาชีพหรือจากการผลิตในชุมชน
5. สมาชิกและชุมชนได้มีการสร้างงานและอาชีพให้แก่สมาชิกในชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. เอกสารบัญชีรายรับ-รายจ่ายของครัวเรือน
2. ปริมาณผลผลิตที่เกิดจากการประกอบอาชีพของชุมชน
3. ข้อมูลการจ้างงานในชุมชน

ตัวชี้วัดที่ 1.2 กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชน

หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนขึ้นมา เพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการระบบการผลิตและผลผลิตที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ชุมชนมีเงินกองทุน เพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจภายในชุมชนมีการรวมกลุ่มอาชีพ มีการรวมกลุ่มเพื่อจัดจำหน่าย เป็นต้น โดยที่กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนนั้น มีการดำเนินการในรูปแบบต่างๆ เช่น มีคณะกรรมการ บริหาร มีการตั้งกฎระเบียบปฏิบัติในการบริหารจัดการกลุ่ม และการดำเนินการเพื่อให้กลุ่มทาง เศรษฐกิจเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ผลจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจใน ชุมชน ยังเป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ และเป็นประโยชน์แก่สมาชิกในชุมชนในระยะยาว

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชน หรือไม่ และพิจารณาจากการที่กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นได้มีการดำเนินในลักษณะอย่างใดอย่าง หนึ่ง เช่น มีเงินกองทุนเพื่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ผลการดำเนินงานของคณะกรรมการการ บริหารที่มีประสิทธิภาพ และสมาชิกในชุมชนมีรายได้จากผลการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. สมาชิกในชุมชนได้มีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชน เช่น กลุ่ม การเลี้ยงวัว กลุ่มแม่บ้านเพื่อการเกษตร กลุ่มแปรรูปอาหาร เป็นต้น
2. กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน ได้มีการระดมเงินทุน เพื่อการกู้ยืมในการประกอบ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน
3. คณะกรรมการการบริหารกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนสามารถดำเนินการกลุ่ม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถพัฒนากลุ่มให้มีความก้าวหน้า
4. กลุ่มเศรษฐกิจทางชุมชนสามารถพัฒนาทางระบบการผลิตและการบริโภคที่เพียงพอต่อ ความต้องการของคนในชุมชนและสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง
5. กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน สามารถแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกในชุมชน และสมาชิกในชุมชนมีรายได้จากการรวมกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. เอกสารเกี่ยวกับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชนต่างกองทุนในชุมชน
2. จำนวนสมาชิกในชุมชนผู้เข้าร่วมกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชน

ตัวชี้วัดที่ 1.3 การจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ

หมายถึง การที่ชุมชนได้มีการจัดสรรทรัพยากรในชุมชน เช่น ดิน น้ำ ป่า ระบบการ จัดการ ทุน หรืออื่นๆ ให้เพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชน และมีทรัพยากร/ทุนในการผลิตที่ เพียงพอต่อความต้องการของระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรการ ผลิตอย่างทั่วถึงและชุมชนมีความพยายามในการลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอกคิดค้นและ พัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทดแทน ส่วนปัจจัยการผลิตที่ต้องนำเข้าเพื่อการผลิตและการลงทุน จำเป็นต้องพิจารณาถึงความมีเหตุมีผล มีความสมดุล โดยไม่ให้เป็นการลงทุนที่เกินตัวจนก่อหนี้สิน มากเกินไป

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการจัดสรรทรัพยากรในการผลิตเพียงพอกับ ความต้องการ ขึ้นพื้นฐานของคนในชุมชน และพิจารณาจากความสามารถของชุมชนในการใช้

ทรัพยากรการผลิตอย่างประหยัดและคุ้มค่าและชุมชนมีการคิดค้นและพัฒนาวัตกรรมการผลิตทดแทนการนำเข้าปัจจัยจากภายนอก

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. ชุมชนได้มีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอกับความต้องการของสมาชิก หรือมีการแบ่งผลผลิตที่เกิดขึ้นให้เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชนทั้งในระบบการแบ่งปันและระบบการผลิตตามการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจหรือการค้าขาย

2. สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรการผลิตอย่างทั่วถึงโดยการจัดระบบของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3. ชุมชนมีความพยายามในการลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอก โดยสามารถใช้ปัจจัยการผลิตในชุมชน เช่น การใช้ปุ๋ยชีวภาพ

4. สมาชิกและองค์กรในชุมชน สามารถจัดสรรและมีการใช้ทรัพยากรการผลิตที่ประหยัดและคุ้มค่า โดยการนำเข้าปัจจัยการผลิตมาปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

5. สมาชิกในชุมชนสามารถคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต การบริโภคที่เหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. ระบบการค้า/ตลาดของชุมชน

2. กฎ กติกาในการจัดสรรทรัพยากร และรายงานการประชุมของชุมชน

ตัวชี้วัดที่ 1.4 ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจของชุมชน

หมายถึง การที่ชุมชนได้มีการดำเนินการและส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมหรือโครงการเกี่ยวกับเศรษฐกิจเพื่อการผลิตและการบริโภคที่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยเป็นการดำเนินการทั้งในลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบผลิตเองใช้เองและการดำเนินการในลักษณะของการแบ่งปันที่มาจากวัฒนธรรม ประเพณีของคนในชุมชน รวมทั้งชุมชนมีความสามารถในการระดมทุนและประสบความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนและพิจารณาจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตัวเองและสมาชิกในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างพอกินพอใช้และพอเพียงบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. สมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนอุปกรณ์หรือทรัพยากรการผลิตอื่นๆภายในชุมชน

2. สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการจัดการและแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้ด้วยตนเอง เช่น มีการปลูกผักสวนครัวเป็นต้น

3. สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนได้

4. สมาชิกในชุมชนและชุมชนสามารถเสริมสร้างหลักประกันในการประกอบอาชีพและการพัฒนาระบบการผลิตโดยการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ทำงานและประกอบอาชีพร่วมกันเป็นต้น

5. สมาชิกในชุมชนและชุมชนสามารถพัฒนาระบบการพึ่งพาทางเศรษฐกิจของชุมชนได้ โดยการใช้และบริโภคสิ่งของ/สินค้าที่เกิดขึ้นในชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. การจัดตั้งกองทุนของหมู่บ้าน
2. กระบวนการพัฒนาระบบการจัดการภายในชุมชน
3. รายงานการประชุมของชุมชน
4. ระบบการพึ่งพาของคนในชุมชน เช่น การลงแขกทำนา เป็นต้น

2. ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทางสังคมและองค์กรชุมชน

ตัวชี้วัดที่ 2.1 การบริหารและจัดการชุมชน/องค์กรชุมชน

หมายถึง การที่ชุมชนได้มีการจัดตั้งกลุ่ม เครือข่าย หรือองค์กรต่างๆ ในชุมชนเพื่อให้กลุ่ม องค์กรนั้นได้ทำหน้าที่ในการประสานงาน จัดกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และหรือการจัดการ เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยจัดให้มีรูปแบบและโครงสร้าง การบริการจัดการของชุมชน เช่น มีคณะกรรมการบริหารชุมชนมีกฎกติกาทางสังคมหรือมีการดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่ง บ่งบอกถึงการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพของชุมชน รวมทั้งมีระบบการตรวจสอบและประเมินผล โดยภาคประชาชน ที่ตั้ง อยู่บนพื้นฐานของความสามัคคีและความพร้อมเพรียงของคนในชุมชน

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการจัดตั้งหรือการรวมกลุ่มองค์กร และ เครือข่ายในชุมชน และพิจารณาจากกระบวนการดำเนินการของกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายนั้น ว่าได้มีการดำเนินการที่มีประสิทธิภาพหรือไม่อย่างไร เช่น โครงสร้างการบริหารจัดการกลุ่ม การตั้งกฎ กติกาของกลุ่ม เป็นต้น

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. สมาชิกในชุมชนได้มีการร่วมกันจัดตั้งกลุ่ม องค์กรชุมชนและเครือข่ายในมิติต่างๆตาม ความสนใจและภาระงานที่เกิดขึ้นในชุมชน
2. กลุ่ม องค์กรชุมชนได้มีการกำหนดรูปแบบและโครงสร้างหรือคณะกรรมการบริหาร จัดการกลุ่ม องค์กรที่ชัดเจน
3. กลุ่ม องค์กรต่างๆภายในชุมชนได้มีการตั้งระเบียบ กฎ กติกาในการประพฤติปฏิบัติ ร่วมกัน
4. กลุ่ม องค์กรต่างๆภายในชุมชนได้มีการประสานงาน ปรีกษาหารือหรือทำกิจกรรม ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
5. กลุ่ม องค์กรต่างๆภายในชุมชนได้มีการติดตามและประเมินผลการดำเนินการของกลุ่ม และกิจกรรมการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. จำนวนองค์กร กลุ่ม ที่เกิดขึ้นในชุมชน
2. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับกฎกติกาของกลุ่ม และแผนพัฒนาของกลุ่ม

ตัวชี้วัดที่ 2.2 ความสัมพันธ์ภายในองค์กรชุมชน

หมายถึง การที่ชุมชนได้มีการดำเนินการและมีการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยมีการดำเนินการในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรมประเพณีของชุมชน การส่งเสริมการจัดทำแผนและวิสัยทัศน์ของชุมชนสมาชิกในชุมชนได้เข้าร่วมและให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนและชุมชนมีการจัดระบบสวัสดิการให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกในชุมชนอันเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีของชุมชน

วิธีการประเมินผล คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการดำเนินการและมีการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือไม่ โดยพิจารณาจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี การจัดสรรทรัพยากรและการส่งเสริมด้านการศึกษา การจัดสวัสดิการชุมชน โดยมุ่งเน้นการยอมรับของสมาชิกในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการดำเนินกิจกรรมของชุมชนโดยมีที่ปรึกษาหารือและการประชุมร่วมกันของคนในชุมชน
2. สมาชิกในชุมชน สามารถจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยผ่านการจัดกิจกรรมตามประเพณีของชุมชน
3. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนสามารถจัดการช่วยเหลือดูแลกันเหนียวทุกซอกทุก โดยมีการเยี่ยมและมีการพบปะกันตามบ้าน/ครัวเรือนอย่างสม่ำเสมอ
4. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนมีการจัดการและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกันโดยผ่านการจัดกิจกรรมและคณะกรรมการชุมชน
5. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการดำเนินกิจกรรมและมีการให้คำปรึกษาหารือแก่สมาชิกในชุมชนเป็นประจำทุกเดือน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. รายงานการประชุมของชุมชน
2. ผลการจัดกิจกรรมของชุมชน เช่น จำนวนคนที่เข้าร่วมงาน
3. รายงานผลความขัดแย้งของชุมชน
4. การจัดประเพณีของชุมชนในรอบปี

ตัวชี้วัดที่ 2.3 เครือข่ายองค์กรชุมชน

หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนได้มีการจัดตั้งเครือข่ายของกิจกรรมชุมชน โดยมีการจัดกิจกรรมที่เป็นความต้องการหรือความสนใจร่วมกันของคนในชุมชน มีการติดต่อสัมพันธ์สื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ในชุมชนและระหว่างชุมชน เครือข่ายเดียวกัน สมาชิกในชุมชนได้ร่วมคิดค้น ร่วมตัดสินใจ ร่วมประเมินการและได้ร่วมประเมินผลร่วมกัน รวมทั้งได้ร่วมรับผลแห่งการพัฒนาร่วมกัน

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการจัดตั้งเครือข่ายและองค์กรชุมชนของชุมชนว่ามีการจัดตั้งหรือไม่ และพิจารณาระบบการติดต่อสื่อสาร การประชาสัมพันธ์ และการเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน รวมถึงประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนและเครือข่าย

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่มองค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนได้มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อของชุมชน
2. กลุ่มองค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ในชุมชนระหว่างเครือข่ายด้วยกัน
3. กลุ่มองค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนได้ร่วมคิดค้น ร่วมตัดสินใจในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน
4. กลุ่มองค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการ และได้ร่วมกันประเมินผลการพัฒนาชุมชนร่วมกัน
5. กลุ่มองค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนสามารถประสานงานและร่วมมือกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกชุมชนในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. หน่วยงาน/ศูนย์ประชาสัมพันธ์/หมู่บ้าน
2. การเชื่อมโยงเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่น
3. การพัฒนาระบบการสื่อสารขององค์กรและเครือข่ายชุมชน
4. กิจกรรมขององค์กร/เครือข่ายชุมชนในรอบปี

ตัวชี้วัดที่ 2.4 การพึ่งตนเองทางการสังคม/การเมือง

หมายถึง การที่ชุมชนมีความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคม มีการตั้งกฎกติกาทางสังคม และสามารถแก้ไขปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยกระบวนการทางสังคม โดยมีการดำเนินกิจกรรมทางสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชน และชุมชนประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนผ่านหน่วยงานการปกครองตามลำดับขั้นตอน

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการจัดระเบียบกฎกติกาทางสังคมหรือไม่ และพิจารณากระบวนการดำเนินการเพื่อจัดการและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีการใช้กลไกและกระบวนการทางสังคม รวมทั้งกลไกและกระบวนการของหน่วยงานการปกครอง/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ เพื่อเสริมสร้างความสงบสุขของคนในชุมชน

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชน ได้มีการกำหนดกฎระเบียบและกติกาทางสังคมในการดูแลคนในชุมชน
2. กลุ่ม องค์กร เครือข่าย และสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติตามกฎกติกาทางสังคมที่กลุ่มต่างๆในชุมชนได้จัดตั้งขึ้นมา
3. สมาชิก และผู้นำชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยสามารถใช้กระบวนการชุมชน เช่น การปรับโทษ การขอขมา และการจัดกิจกรรมร่วมกัน เป็นต้น
4. ชุมชนมีการจัดกลไก และกระบวนการในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยอาศัยกลไกและกระบวนการของหน่วยงานภาครัฐที่ถูกต้องตามกฎหมายและวัฒนธรรมของชุมชน
5. ชุมชนสามารถนำผลการพัฒนา และการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนมาปรับปรุงกำหนดเป็นกติกาของชุมชนได้อย่างเหมาะสม

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับกฎกติกาทางสังคมของชุมชน
2. ปัญหาของชุมชนที่ได้รับการแก้ไข หรือบรรเทาความเดือดร้อน
3. แผนพัฒนา/แผนแม่แบบชุมชน และรายงานการจัดกิจกรรมของชุมชน
4. รายงานผลการดำเนินการของกลุ่ม/เครือข่าย

3. ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติวัฒนธรรมและการเรียนรู้

ตัวชี้วัดที่ 3.1 ชุมชนมีการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

หมายถึง ชุมชนได้มีการจัดกิจกรรม กลุ่ม และองค์กรชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ ส่งเสริมและสืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีการส่งเสริมให้คนในชุมชนมีการปฏิบัติตามหลักความเชื่อ คำสอนทางศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงามของชุมชน และมีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีตามแบบแผนและความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ในอดีตของชุมชน มีการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมประเพณีมาสู่การพัฒนาในรูปแบบใหม่ เช่น การบวชป่า การจัดการป่าต้นน้ำ การจัดการระบบผลผลิตที่อิงอาศัยวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสำคัญ

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนมีการจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือไม่ และพิจารณาจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. ชุมชนได้มีการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริม สืบสาน ปกป้อง และคุ้มครองศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมและประเพณีประจำท้องถิ่น เช่น การจัดประเพณีสงกรานต์
2. สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ ได้มีการประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น
3. ชุมชนสามารถจัดกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนไปสู่การพัฒนาชุมชนในมิติอื่นๆ เช่น การลงแขก การพัฒนาระบบเหมืองฝาย การจัดการทุนในชุมชน เป็นต้น
4. ชุมชนสามารถนำองค์ความรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนมาจัดการและแปรรูปเป็นสินค้าและบริการของชุมชนได้
5. ชุมชนสามารถพัฒนาศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนให้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความสามัคคีของคนในชุมชนและการจัดการกลุ่มองค์กรและเครือข่าย

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น
2. กิจกรรมหรือประเพณีเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น

ตัวชี้วัดที่ 3.2 การเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน

หมายถึง การที่ชุมชนมีความสามารถในการนำความรู้และภูมิปัญญาและการจัดกิจกรรมในด้านต่างๆ มาแลกเปลี่ยน ส่งเสริมการเรียนรู้ และประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ หรือชุมชนพยายามปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ผสมผสานกลมกลืนกับวัฒนธรรมสมัยใหม่โดยไม่ได้ละทิ้งภูมิปัญญาพื้นบ้านเดิม ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทางการศึกษาเกี่ยวกับ

ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งการที่ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้านได้ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับ ประเพณี พิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แก่เยาวชนในสถานศึกษา และสมาชิกในชุมชนได้ศึกษา เรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในด้านความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกิจกรรมการจัดการในมิติต่างๆ หรือไม่ว่าอย่างไร และพิจารณาจากความสามารถของชุมชนในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีพ ชุมชนมีบทบาทในการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกในชุมชนและเยาวชนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญา

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการจัดการเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรในมิติต่างๆของชุมชน เช่น มีแปลงนาสาธิต
2. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน มีความสามารถในการนำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีพได้อย่างเหมาะสม
3. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน มีบทบาทในการอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีการจัดตั้งกองทุนหรือการจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้
4. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการดำเนินการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้ชุมชนอื่นรับทราบ
5. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีการจัดการเรียนสอนทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษา

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ

1. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม
2. ข้อมูลการเรียนรู้ของชุมชน

4. ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัดที่ 4.1 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมายถึงการที่ชุมชนได้มีการจัดการ เช่น การตั้งกฎกติกา การรวมกลุ่ม และการดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เพื่อนำทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชนมาประยุกต์ใช้เพื่อการดำรงชีพและการพึ่งพาอาศัย และการอนุรักษ์ โดยสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างทั่วถึงและชุมชนมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างประหยัดและคุ้มค่าโดยคำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศ

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการประยุกต์ใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ของชุมชนเพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในชุมชนหรือไม่และพิจารณาจากการที่ชุมชนมีระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้มีประสิทธิภาพเพียงไร

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการและรับผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีในชุมชน เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ

2. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมตามกฎหมายของชุมชนและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

3. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน ได้จัดระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการตั้งกฎกติการ่วมกันในการจัดสรรการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน

4. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนมีการส่งเสริมความรู้ด้านการใช้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่เด็กหรือสมาชิกในชุมชน

5. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน ดำเนินการเพื่อปกป้องดูแล บริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยมีการประเมินถึงความเสี่ยงและความคุ้มค่าของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัดที่ 4.2 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมายถึง การที่ชุมชนมีกิจกรรม โครงการหรือ ประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชน อันเป็นการสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่คู่ชุมชนตลอดไป รวมทั้งการประกอบกิจกรรม/อาชีพที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนมีกิจกรรมหรือประเพณีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือไม่ และการที่สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมาน้อยเพียงไร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชนได้รับผลกระทบจากการประกอบกิจกรรม/อาชีพของสมาชิกในชุมชนหรือไม่

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการจัดกิจกรรมหรือประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. กลุ่ม องค์กรและสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสมาชิกในชุมชน เช่น การร่วมกันบวชป่า การจัดการทรัพยากรชุมชน เป็นต้น

3. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนสามารถประกอบกิจกรรม/อาชีพของสมาชิกในชุมชนที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. กลุ่ม องค์กรและสมาชิกในชุมชนมีการรวมกลุ่มและร่วมกันแก้ปัญหาด้านการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

5. กลุ่ม องค์กรและสมาชิกในชุมชนได้มีการวิเคราะห์ถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการเป็นอยู่ของประชาชน

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. ข้อมูล/เอกสารเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. จำนวนกลุ่มองค์กรด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
3. รูปแบบและกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
4. กิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ตัวชี้วัดที่ 4.3 การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมายถึง การที่ชุมชนได้มีการจัดระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกฎระเบียบเกี่ยวกับบทลงโทษสำหรับผู้ล่วงละเมิด รวมถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิธีการประเมิน คือ พิจารณาจากการที่ชุมชนมีระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร มีกฎกติกาในการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร

เกณฑ์การประเมิน คือ

1. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการจัดตั้งระบบการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น การรวมกลุ่มการจัดการทรัพยากรของชุมชน
2. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการจัดตั้งกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการจัดตั้งกฎระเบียบเกี่ยวกับบทลงโทษสำหรับผู้ล่วงละเมิด
4. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้กับสมาชิกในชุมชน
5. กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนได้มีการกำหนดพื้นที่สาธารณะส่วนรวมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น ป่าชุมชน ป่าต้นน้ำของชุมชน เป็นต้น

หลักฐานการตรวจสอบ/ข้อมูลที่ต้องการ คือ

1. กฎ กติกา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
2. กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
3. คณะกรรมการ กลุ่ม และเครือข่ายด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน
4. จำนวนพื้นที่สาธารณะทางธรรมชาติ (ส่วนรวม) ของชุมชน

เสนอแนะ

1. ในระดับชุมชน

- 1) ชุมชนควรมีการส่งเสริมและจัดตั้งองค์กรชุมชนในมิติของการจัดการตนเองที่หลากหลายเพิ่มขึ้น เพื่อช่วยพัฒนากิจกรรมความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาศักยภาพผู้นำรุ่นใหม่
- 2) ชุมชนควรเสริมสร้างและประสานเครือข่ายในชุมชนต่างๆ เพื่อร่วมกันในการจัดการตนเองและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน อันเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมด้านวัฒนธรรม
- 3) ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่ประชาชนในชุมชน

4) จัดทำโครงการส่งเสริมการพัฒนากิจกรรมในชุมชน รวมทั้งอาจของงบประมาณสนับสนุน จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาครัฐเพื่อดำเนินการพัฒนาตนเอง

5) ให้ความร่วมมือและสนับสนุนภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานอื่น ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

6) จัดตั้งกองทุนหรือศูนย์การเรียนรู้ในมิติต่างๆ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมของปราชญ์ชาวบ้าน และการพัฒนาในระดับชุมชน

7) เห็นความสำคัญของการนำตัวชี้วัดการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ในกิจกรรมการพัฒนาของ ชุมชน และมีการติดตามประเมินผลตัวชี้วัดต่างๆ เพื่อนำไปปรับปรุงชุมชนต่อไป

2. ระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ควบคู่ กับการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน โดยนำเกณฑ์การพัฒนาในระดับตำบลมาช่วยพัฒนา หมู่บ้านและพื้นที่ชุมชน

3) ควรมีการกำหนดมาตรการเพื่อความเข้มแข็งในมิติที่ตนเองมีความรู้และมีความสนใจ รวมทั้งมีแผนแม่บทในการพัฒนาตนเอง

4) ควรมีการประชาสัมพันธ์ถึงความสำคัญ ประโยชน์ของกระบวนการพัฒนา ตลอดจน การส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

5) จัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนมี ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

3. ระดับหน่วยงานภาครัฐหรือในระดับนโยบาย

1) ในการศึกษาและดำเนินการเกี่ยวกับตัวชี้วัดทางสังคมและชุมชน ควรมีการศึกษาอย่าง รอบคอบโดยมีการคำนึงถึงบริบทของชุมชน ในการจัดทำตัวชี้วัดและส่งเสริมกระบวนการที่ชุมชน สามารถดำเนินการได้

2) ควรเสริมสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ภายใต้การพัฒนาสังคมแบบ คู่ขนาน โดยเน้นพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ เชื่อมโยงบริบทโลก โดยสามารถกำหนดเกณฑ์การพัฒนาร่วมกันได้

3) ร่วมปกป้องฐานทรัพยากร ภูมิความรู้ วัฒนธรรม และกระบวนการจัดการทางสังคม เพื่อเป็นการรักษาความสมดุลของชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน

4) ควรเสริมสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ภายใต้กระแสชุมชนท้องถิ่น (Localization) ที่ เชื่อมโยงการเรียนรู้ในกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) เพื่อนำไปสู่การจัดการที่มีประสิทธิภาพอัน เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

5) ควรเสริมสร้างการพึ่งพาตนเองของสังคมและชุมชนท้องถิ่น โดยการกระจายรายได้ใน มิติของการพัฒนาและการจัดสวัสดิการชุมชนให้ทั่วถึง โดยมุ่งเน้นการพัฒนาสังคมเพื่อให้ประชาชนใน ชนบทสามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ

6) ควรเสริมสร้างสังคมเครือข่ายการพัฒนาชุมชนและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเป็นการสร้างสังคมเครือข่ายที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งจะเชื่อมโยงไปยังหน่วยงานและกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมและชุมชนท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็ง

7) ควรมีการเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ให้คน ความรู้ และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้ดำเนินไปอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในระดับชุมชน

5. สถานการณ์เครือข่ายองค์กรไทย และสภาพแวดล้อมชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

5.1 สถานการณ์ของชุมชน และเครือข่ายองค์กรไทย

ชนิภูฐา กาญจนรังสีนนท์ (2547) กลุ่มงานส่งเสริมและพัฒนากระบวนการจัดการชุมชน สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน ได้กล่าวว่า ถ้าจะมองหาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการพัฒนาให้คนในสังคมกลายเป็นประชาชนพลเมือง และให้สังคมกลายเป็นชุมชนหรือประชาคม ซึ่งประกอบด้วย โอกาส เวลา และสถานที่ ที่คนในชุมชนจะได้พบและทำกิจกรรมร่วมกัน และวิธีการจัดระเบียบในการติดต่อกันในเรื่องของส่วนรวมที่ได้จากช่องทางการติดต่อสื่อสารที่เชื่อมต่อถึงกันภายในเครือข่ายที่โยงใยไปทั่วทั้งชุมชน การจัดเวทีชาวบ้าน นับเป็นกิจกรรมที่ทำให้มีการปรึกษาหารือระหว่างประชาชน เพื่อจัดการกับประเด็นปัญหาวิกฤตของชุมชน ทำให้ประชาชนได้มีการติดต่อกันและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกันที่ไม่ใช่เป็นเพียงเพื่อมิตรภาพส่วนตัว แต่เพื่อเรื่องของส่วนรวม หมู่บ้านส่วนใหญ่ในทุกพื้นที่ไม่มีการจัดประชุมอย่างเป็นทางการเพื่อพูดคุยกันในเรื่องของส่วนรวมบ่อยนัก ส่วนใหญ่เป็นการสนทนากันในกลุ่มเล็ก ๆ อย่างไม่เป็นทางการ ตามร้านค้าในชุมชน หรือเมื่อพบปะกันในกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนา งานประเพณีของหมู่บ้าน พิธีกรรมของท้องถิ่น งานสังคม โดยเฉพาะงานบวช (สำหรับสังคมชาวพุทธ) งานแต่งงาน งานศพ หรือระหว่างการเดินทางแลกเปลี่ยนแรงงานกันในการทำนา ทำสวน ทำไร่ อย่างไรก็ตาม ในทุกตำบลอย่างน้อยจะมีอยู่ 1-2 หมู่บ้าน ที่พบว่ามีการจัดประชุมเป็นประจำ นอกจากนี้ทุกพื้นที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องของคนในชุมชนว่าเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่ทำให้คนมีความเอื้ออาทรและรักใคร่ปรองดองกัน

จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ.2542 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่า ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่หาทางแก้ปัญหาโดยการปรับพฤติกรรมของตนเอง พึ่งตนเองและพึ่งกันเองมากกว่าจะดิ้นรนไปข้างหน้าอย่างไร้ทิศทางหรือพึ่งรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการแก้ไขปัญหาในชุมชนที่มีกระบวนการเสริมสร้างพลังของชุมชน การแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนในลักษณะดังกล่าว ทำให้ชุมชนไม่ต้องใช้ทุนที่เป็นเงินเข้มข้นในการส่งเสริมอาชีพและพัฒนาการผลิต แต่ต้องใช้ทุนทางสังคมสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องราวของชุมชนเอง นอกจากนี้ชุมชนยังต้องพยายามทำให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนร่วมกันให้ได้ ผู้นำชุมชนแห่งหนึ่งกล่าวว่า ปัญหาของคนยากจนในหมู่บ้านของเขา เมื่อวิเคราะห์กันอย่างถ่องแท้แล้วเป็นเพราะไม่คิดจะต่อสู้กับปัญหา มากกว่าไม่มีทางที่จะต่อสู้ ความจริงแล้วหนทางแก้ความยากจนยังมีอยู่ แต่ถ้าจะให้กลับมารวมเลยนั้น

เป็นเรื่องยาก ซึ่งผู้อาวุโสท่านหนึ่งก็ได้ให้คำแนะนำว่า ต้องปลุกใจกันก่อน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านเปิดเพลงปลุกใจทางหอกระจายข่าวทุกวัน

การปลุกความเชื่อมั่นของสมาชิกชุมชน ถูกเร่งให้เกิดเร็วขึ้นด้วยกระบวนการของเวทีสาธารณะ การวิเคราะห์สถานการณ์ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและปรึกษาหารือกัน ช่วยให้สมาชิกชุมชนตระหนักถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ เริ่มมองเห็นช่องทางที่จะแก้ไขปัญหาด้วยศักยภาพของชุมชน อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าพลังความเชื่อมั่นจะแผ่ขยายครอบคลุมไปทั้งชุมชน หลายแห่งได้เกิดการรวมกลุ่มของคนที่เข้มแข็งก่อน ต่อจากนั้นก็กลายเป็นช่องทางให้คนทั้งชุมชนได้ติดต่อสื่อสารกัน และผลิตซ้ำความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชนให้กับสมาชิกในชุมชนคนอื่นๆ ต่อไป

การเชื่อมความสัมพันธ์แบบพันธมิตรกับภาคนอกชุมชนก็มีส่วนเสริมให้การแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นไปด้วยดียิ่งขึ้น ซึ่งปัจจุบันคนชั้นกลางในเมือง พ่อค้า นักธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน และข้าราชการที่มีแนวความคิดใหม่ ได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรประชาสังคมที่กระตือรือร้นในการสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างพลังของชุมชน เครือข่ายองค์กรเหล่านี้ได้มีกิจกรรมสนับสนุนการแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนในหลายลักษณะ เช่น การขยายพื้นที่ทางการตลาดให้กับสินค้าชุมชน การจัดงานส่งเสริมการตลาดผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน เพื่อพัฒนาอาชีพการให้คำแนะนำในการพัฒนาคุณภาพและรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองลูกค้าเป้าหมายกลุ่มใหม่ๆ

ชุมชนส่วนใหญ่มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรจำนวนมาก จำนวนกลุ่มแต่ละหมู่บ้านมีตั้งแต่ 5-20 กลุ่ม กลุ่มเหล่านี้มีทั้งกลุ่มที่จัดตั้งกันเอง และกลุ่มที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมให้จัดตั้ง แต่กลุ่มประเภทหลังมีมากที่สุด ช่องทางสื่อสารภายในกลุ่มส่วนใหญ่มีประสิทธิภาพกว่าช่องทางสื่อสารสาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และการดำเนินกิจกรรมมีเรื่องที่ต้องให้สมาชิกร่วมรับรู้และตัดสินใจ เช่น กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการออมทรัพย์ การเก็บเงินสงเคราะห์ กลุ่มให้บริการสินเชื่อ แต่ในทุกหมู่บ้านไม่มีการเชื่อมเครือข่ายกลุ่มเหล่านี้ให้อยู่ภายใต้ร่มเงาของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมอันเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ปรากฏว่ามีการประชุมตัวแทนกลุ่มเพื่อให้กลุ่มเป็นช่องทางสื่อสารระหว่างสมาชิกกับชุมชน แม้ว่าผู้นำกลุ่มบางคนจะเป็นกรรมการหมู่บ้านด้วย แต่ก็ไม่ใช่ในฐานะตัวแทนของกลุ่ม เท่าที่จะพอมองเห็นได้ก็มีเพียงผู้นำสตรีเท่านั้นที่ได้รับการเชิญเข้าร่วมประชุมกับกลุ่มผู้นำหมู่บ้านในฐานะตัวแทนขององค์กรสตรี แต่ผู้นำสตรีก็ไม่ได้นำข้อประชุมกลับมาแจ้งต่อสมาชิกกลุ่มแต่อย่างใด ทั้งนี้กล่าวได้ว่า กลุ่มเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชนทุกแห่ง และเป็นช่องทางที่สมาชิกกลุ่มจะได้มาพบปะพูดคุยกัน แต่ก็เป็นเรื่องของกิจกรรมกลุ่มมากกว่าเรื่องของส่วนรวม

เครือข่ายขององค์กรมีเฉพาะเครือข่ายขององค์กรที่อยู่ภายใต้การส่งเสริมของหน่วยงานหน่วยเดียวกัน ซึ่งก็เป็นเพียงเครือข่ายหลวมๆ ไม่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ หรือมีกิจกรรมร่วมกันเท่าไรนัก เครือข่ายองค์กรส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมและสนับสนุนของกองทุนเพื่อสังคม สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน และกรมการพัฒนาชุมชน องค์กรบริหารส่วนตำบลเริ่มเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านที่ต้องการได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่ออาชีพ รวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายองค์กรมากขึ้น นอกจากนี้เครือข่ายที่เกิดขึ้นอยู่ในทุกพื้นที่มัก

เป็นเครือข่ายขององค์กรประเภทเดียวกัน ซ้ำหมู่บ้านเป็นเครือข่ายระดับตำบล ไม่มีเครือข่ายองค์กรในระดับหมู่บ้าน และเครือข่ายองค์กรต่างประเภทกันเลย

ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนระดับตำบล (ศอช.ต) เป็นความพยายามหนึ่งของกรมการพัฒนาชุมชน ที่จะส่งเสริมให้องค์กรต่างประเภทกันเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย แลกเปลี่ยนการเรียนรู้และสนับสนุน ซึ่งกันและกันในการสร้างศักยภาพของแต่ละกลุ่ม รวมไปถึงการรวมพลังกันระหว่างองค์กรเพื่อร่วมกัน แก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองด้วย ศอช.ต. ได้มีการจัดตั้งขึ้นแล้วในทุกตำบล แต่ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่และกระบวนการทำงานของเครือข่าย รวมทั้งกระบวนการจัดตั้งที่ผ่านมา ยังไม่เป็นในทางที่จะทำให้รู้สึกได้ว่า ศอช.ต. นี้ คือ เครือข่ายองค์กรของตำบล ทั้งนี้การวิเคราะห์ความเข้มแข็งของกลุ่ม/องค์กร พบว่า กลุ่มองค์กรที่เรียกได้ว่าเข้มแข็ง คือ กลุ่ม/องค์กรที่มีกิจกรรมต่อเนื่อง มีทรัพยากรสำหรับบริหาร มีประเด็นการพัฒนาที่ชัดเจน ดังนั้น กลุ่ม/องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการเงิน (ทั้งที่หน่วยราชการส่งเสริม และชาวบ้านจัดตั้งกันเอง) จะมีความเข้มแข็งมากกว่ากลุ่ม/องค์กรประเภทอื่นๆ รองลงมา คือ กลุ่ม/องค์กรอาชีพ กลุ่มสตรี หากมิได้ดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพหรือออมทรัพย์ ก็มักเป็นกลุ่มที่อยู่ระดับอ่อนแอ

อย่างไรก็ตามการสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน พบว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดในการทำงานของนักพัฒนาเพื่อสร้าง พัฒนา และสนับสนุนเครือข่าย คือ การปรับกระบวนการทัศนในการทำงานผ่านกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาพร้อมกับทีมงาน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่มุ่งการปะทะสังสรรค์ ถกเถียง ระดมความคิดเห็น ลงมือปฏิบัติ สรุบบทเรียนร่วมกัน และปรับการทำงานเป็นระยะๆ เป็นการปลูกฝังความเชื่อที่ว่าประสบการณ์ ความรู้ และทรัพยากรของแต่ละคนจะช่วยให้ทุกคนมีศักยภาพเพิ่มขึ้น บรรยากาศการทำงานเป็นทีมของกลุ่มคนที่เรียนรู้ร่วมกัน ทำให้คนร่วมงานมีความสนิทสนมและช่วยกันสร้างสรรค์บรรยากาศการทำงานร่วมกันให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆ ไปได้ด้วยดี แม้ว่าการทำงานร่วมระหว่างหน่วยงานเป็นเรื่องยาก เพราะแต่ละคนก็จะมีภาระหน้าที่เฉพาะตัว หาเวลาว่างตรงกันได้ยาก แต่กระบวนการปรับตัวก็เกิดขึ้นตลอดเวลาของการทำงานร่วมกัน หลายทีมอาจต้องมีการทดลองปรับเปลี่ยนบทบาทของคนร่วมทีมหลายครั้ง อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่ทีมงานในส่วนที่เป็นข้าราชการมักเห็นตรงกันที่จะให้ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการทำงานมากกว่าตน ซึ่งแสดงว่ากระบวนการทัศนในการทำงานเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง

บทบาทของผู้เอื้ออำนวยกระบวนการทำงานเป็นทีมขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำ และทักษะความชำนาญเฉพาะตัวของผู้ร่วมทีม แต่ก็มี การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ให้กันและกันมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้เทคนิคเครื่องมือในการจัดกระบวนการประชุมและเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมรวมทั้งการพัฒนาทักษะด้วยกระบวนการฝึกอบรมอย่างเป็นเรื่องเป็นราวก็ยังคงมีความจำเป็น

ในขั้นตอนของการสร้างเครือข่าย นักพัฒนาและทีมงานจะต้องสำรวจสถานการณ์ของชุมชน องค์กร และเครือข่ายองค์กรในชุมชนให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ โดยต้องทราบสภาพความเข้มแข็งของชุมชนก่อนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนเป็นอย่างไร นอกจากนี้ยังต้องทราบว่าสถานการณ์ของชุมชนเป็นอย่างไร ชุมชนมีองค์กรอะไรบ้าง สถานการณ์ของแต่ละองค์กรเป็นอย่างไร มีความร่วมมือระหว่างองค์กรอย่างไร สถานการณ์ขององค์กรชุมชน และการรับรู้ของสมาชิก

ต่อสถานการณ์ดังกล่าวเป็นอย่างไร มีการดำเนินการอย่างไรมาบ้างในการจัดการกับปัญหา มีการใช้เครือข่ายบ้างหรือไม่ ประสบการณ์เกี่ยวกับเครือข่ายเป็นอย่างไร

1) การสำรวจชุมชน เป็นการศึกษาสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนนั้นเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไรบ้างหรือไม่ที่มีความรุนแรงในความรู้สึกของคนในชุมชน มีองค์กรอะไรอยู่บ้างในชุมชน องค์กรต่างๆ มีความร่วมมือกันอยู่บ้างหรือไม่ในระดับใด เพื่อทราบถึงกลุ่มเป้าหมายที่ควรเชิญชวนเข้ามามีส่วนร่วมสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนต่อไป สำหรับการสำรวจสถานการณ์ขององค์กรชุมชน เพื่อทราบสถานการณ์ปัจจุบันขององค์กรชุมชน การรับรู้ของสมาชิกองค์กรต่อสถานการณ์ดังกล่าว กระตุ้นให้สมาชิกตื่นตัวที่จะร่วมมือกันพัฒนาศักยภาพขององค์กร และเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายองค์กรชุมชน ซึ่งอาจจัดกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการด้วยเครื่องมือหนึ่งในชุดเครื่องมือประเมินสถานการณ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (PRA) เช่น แผนที่หมู่บ้านแสดงข้อมูลการกระจายของสมาชิก ความทั่วถึงของการให้บริการ หรือการกระจายประโยชน์ให้กับสมาชิก แผนที่ความสัมพันธ์แผนผังใยแมงมุม แผนที่วงกลม ฯลฯ

2) การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชน ควรให้องค์กรชุมชนที่จะมาเป็นเครือข่ายกันเป็นผู้ตัดสินใจ และร่วมกันออกแบบให้มากที่สุด ทีมงานนักพัฒนามีหน้าที่เพียงเฝ้าอำนวยความสะดวกการเรียนรู้และตัดสินใจร่วมกันของคน กลุ่ม/องค์กรที่จะมาเป็นเครือข่ายกัน อาจทำในรูปของการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมระดับหมู่บ้านหรือตำบล เชิญกลุ่มองค์กรตามความสมัครใจมาร่วมตัดสินใจออกแบบ เครือข่ายองค์กรชุมชน โดยเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์องค์กรและชุมชน วิเคราะห์ความจำเป็นในการเป็นเครือข่าย ออกแบบเครือข่าย และการจัดการเครือข่ายใน 3 เรื่อง คือ สมาชิกเครือข่ายเป็นใคร เรื่องอะไรที่จะเอามาช่วยกัน และทรัพยากรที่จะต้องจัดการร่วมกันในเครือข่าย หลังจากนั้นก็เป็นกรออกแบบกิจกรรมเครือข่าย และวางแผนปฏิบัติการ หากมีแผนที่จะขอรับการสนับสนุนงบประมาณ ทีมนักพัฒนาอาจจะร่วมกับเครือข่ายแสวงหาแหล่งงบประมาณ โดยมีเงื่อนไขว่า เมื่อเสร็จจากการประชุมทุกครั้ง ให้ผู้แทนองค์กรนำผลการประชุมกลับไปแจ้งให้สมาชิกองค์กรทราบ และรับข้อคิดเห็นกลับมาเข้าที่ประชุมเครือข่ายครั้งต่อไปเสมอ เพราะการเป็นเครือข่ายนั้น มิใช่เป็นเครือข่ายของผู้นำองค์กร หากแต่ประสงค์จะให้ เป็นเครือข่ายขององค์กรชุมชน ดังนั้นสมาชิกขององค์กรควรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยเช่นกัน

3) การพัฒนาเครือข่าย อาจทำได้ทั้งโดยเครือข่ายเอง และทีมนักพัฒนา เมื่อเครือข่ายได้มีการ ออกแบบวัตถุประสงค์ของเครือข่าย รวมทั้งแนวทางการทำงานร่วมกันระหว่างสมาชิกเครือข่าย และแผนปฏิบัติการของเครือข่ายแล้ว ทีมนักพัฒนาต้องมีหน้าที่ติดตามการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการของเครือข่าย และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ศักยภาพเครือข่าย และวางแผนสนับสนุนเพื่อพัฒนาศักยภาพการจัดการและการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ขจัดปัญหาอุปสรรคให้กับเครือข่ายเท่าที่จำเป็น สิ่งที่เครือข่ายส่วนใหญ่ต้องการได้รับการพัฒนา ได้แก่ ศักยภาพในการบริหารงาน การวิเคราะห์และพัฒนางาน การสนับสนุนและแก้ปัญหากิจกรรมให้สมาชิก การแสวงหาแหล่งทุน การแสวงหาแหล่งสนับสนุนด้านวิชาการ แต่สิ่งที่ควรพัฒนาให้กับเครือข่ายก่อนอย่างอื่น คือ กระบวนทัศน์ในการพัฒนา ความเชื่อมั่นในศักยภาพของ

ตนและชุมชน ภาวะผู้นำ และทักษะการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทั้งนี้การบริหารงานของเครือข่ายที่จะทำให้เครือข่ายมีความเติบโตและยั่งยืนยังต้องให้ความสำคัญ 3 เรื่อง คือ

1. เครือข่ายจะจัดการให้มีการแลกเปลี่ยนอะไรระหว่างสมาชิก จะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร แลกเปลี่ยนเพื่ออะไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์ ประโยชน์ที่ได้มีคุณค่าเพียงใดสำหรับสมาชิก
2. เครือข่ายจะจัดการให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอย่างไร เรื่องอะไรที่ควรจะมีการติดต่อสื่อสาร จะใช้สื่อประเภทใดในการสื่อสาร สารที่สื่อมีความหมายต่อสมาชิกหรือไม่อย่างไร ความถี่ในการติดต่อสื่อสารมีมากน้อยแค่ไหน
3. เครือข่ายจะจัดการให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกเป็นไปในทิศทางใดทางการหรือไม่เป็นทางการ มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบ เอื้ออาทรหรือทำตามหน้าที่ผูกพันเป็นเจ้าของร่วม หรือเป็นเพียงผู้ถือหุ้นและรับกำไร ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมีขอบเขตถึงไหน แค่ตัวแทนหรือสมาชิกกลุ่ม

แนวคิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในกระบวนการเกษตรกรรม

ธีรพัฒน์ สุทธิประภา (2550, หน้า 53) ได้กล่าวว่า รูปแบบและกระบวนการในการเกษตรกรรม ที่มีการลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชรูปแบบเกษตรกรรมธรรมชาติในประเทศไทย ก่อตัวขึ้นจากความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมของประเทศไทย เมื่อประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมาแม้เกษตรกรรมแผนใหม่จะเพิ่งเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยไม่นานนักแต่ระบบเกษตรกรรมดังกล่าว ก็ได้ก่อผลกระทบมากมายหลายประการ กล่าวคือ ไม่เพียงแต่การแก้ปัญหาภาวะความยากจนของเกษตรกรจะไม่บรรลุผลตามเป้าหมายแล้ว ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรรมแผนใหม่กลับนำมาซึ่งความแตกต่างด้านรายได้ระหว่างภาคเกษตรกับภาคอื่นๆ และระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสารพิษสะสมในดิน น้ำ อากาศ และสิ่งแวดล้อมโดยรวม ปัญหาการพังทลายของทรัพยากรพันธุกรรม รวมทั้งการนำประเทศเข้าไปสู่การพึ่งพาเทคโนโลยีการเกษตรจากประเทศอุตสาหกรรม รูปแบบการทำการเกษตรในปัจจุบันของประเทศไทยมีหลากหลายรูปแบบ สามารถจำแนกประเภทได้ดังนี้

1.1 เกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร เกษตรแผนปัจจุบันที่เน้นการปลูกพืชเดี่ยวเพื่อขาย เช่น ปลูกข้าวอย่างเดียว ปลูกอ้อย อย่างเดียว หรือปลูกมันสำปะหลังอย่างเดียว มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจ สังคมของชนบทอย่างรุนแรง ป่าของเราต้องสูญเสียไปจนถึงจุดวิกฤติเพื่อให้ที่แก่การทำเกษตรกรรมพืชราคาถูกเหล่านี้ต้องใช้สารเคมีในทางการเกษตรกรรมอย่างมากซึ่งเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม และมนุษย์และเป็นการเพิ่มรายจ่ายให้แก่เกษตรกร เกษตรกรต้องทำงานหนักมากขึ้น แต่ขาดทุนเป็นหนี้เป็นสินก่อให้เกิดภาวะเครียดและปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา มหาอยู่สุนทรชัยที่จังหวัดสุรินทร์ได้ทำการเกษตรผสมผสานมากกว่า 40 ปี คือแทนที่จะปลูกพืชชนิดเดียวทำหลายอย่างพร้อมกัน คือ ปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ เลี้ยงปลา เลี้ยงหมู เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ซึ่งทำให้เกิดผลการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมด และมีการสร้างความสมดุลจากวัฏจักรของพืชและสัตว์ที่อยู่ด้วยกันอย่างผสมผสานไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง เศรษฐกิจภูมิคุ้มกันมีกินอิม เหลือเฟือ เหลือขายไม่เป็นหนี้เป็นสินมี เงินฝากธนาคาร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น น้ำมันขึ้นราคาก็ไม่กระทบกระเทือน เพราะเป็นระบบเศรษฐกิจภูมิคุ้มกันเป็นการพัฒนาจิตใจไปด้วยในตัว ไม่ใช่เป็นการ

ทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว เพราะเป็นการทำด้วยปัญญาที่เข้าใจธรรมชาติได้รับความพอใจทางเศรษฐกิจและชีวิต ที่ประสานสอดคล้องกับธรรมชาติและกับเพื่อนมนุษย์เกิดเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้านแต่ละปีมีผู้มาเรียนจากมหาวิทยาลัยอยู่กว่า 10,000 คน นี่คือภูมิปัญญาชาวบ้านและการเรียนรู้ของชาวบ้าน ปัจจุบันระบบการเกษตรแบบผสมผสาน ดำเนินการอย่างแพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย แต่ยังคงพบกับปัญหาอุปสรรคที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1.1.1 ปัญหาจิตสำนึกของเกษตรกรและผู้บริโภค เพราะถึงแม้ว่าอันตรายจากการใช้สารเคมีในเกษตรกรรมแผนใหม่จะเป็นที่รับรู้กันมากขึ้นแต่ยังไม่มากพอ นอกจากนี้เกษตรกรรมทางเลือกก็เป็นที่รับรู้บ้าง เกษตรกรและผู้บริโภคส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับข้อมูลที่ถูกต้องและเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาและสื่อส่วนใหญ่ถูกใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บริษัทผู้ผลิตสารเคมี

1.1.2 นโยบายของรัฐบาล ส่วนใหญ่สนับสนุนเกษตรกรรมแบบเคมี ซึ่งผู้อยู่เบื้องหลังนโยบายนี้ก็คือ กลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายนี้ ได้แก่ พ่อค้าส่งออกผลิตผลเกษตรพ่อค้านำเข้าสารเคมี และที่สำคัญ คือ บริษัทผลิตสารเคมีทางการเกษตร

1.2 เกษตรกรรมอินทรีย์ ได้รับการพัฒนาขึ้นจากประสบการณ์ในทางปฏิบัติของนักการเกษตรและเกษตรกรในประเทศไทย บุคคลแรกๆ ที่เป็นผู้เริ่มทดลองเกษตรกรรมอินทรีย์คือ พันธุ์เลิศ บูรณศิลป์ ผู้เป็นทั้งเกษตรกร นักวิชาการ อีกทั้งเคยดำรงตำแหน่งบริหารในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยทดลองทำสวนไม้ผลและผักในภาคเหนือของประเทศไทย โดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากใบไม้ต่าง ๆ รวมทั้งการหลีกเลี่ยง การใช้สารเคมีกำจัดแมลงในไร่นา อย่างไรก็ตามวิธีปฏิบัติในไร่นาของท่านที่ “ไร้วังน้ำค้าง” ในระยะเวลาเดียวกัน ได้มีกลุ่มนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเปิดพื้นที่งานเกษตรกรรมทางเลือก ที่จังหวัดสุพรรณบุรีในชื่อ ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม การเริ่มต้นในภาคกลางมี รากฐานการวิเคราะห์ที่ว่าปัจจุบันเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวได้ขยายออกไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลาง ดังนั้นหากเกษตรกรรมทางเลือกประสบความสำเร็จ ในเขตภาคกลางก็เท่ากับเป็นการแก้ปัญหาด้านการเกษตรของภาคอื่น ๆ วัตถุประสงค์ของการดำเนินการก็คือการสนับสนุนการใช้สมุนไพรในนาข้าว ในสวนผักและสวนผลไม้ การรวบรวมดูแลพัฒนาพันธุ์พืชพื้นเมือง อย่างไรก็ตามในเวลาเดียวกัน ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม ก็ได้รับการสนับสนุนงานเกษตรกรรมธรรมชาติร่วมกับองค์กรอื่นๆ ควบคู่กันไปด้วย

1.3 การทำเกษตรแบบยั่งยืน เป็นการทำเกษตรที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ ส่งเสริมให้ประชาชนมีทางเลือกมากขึ้น มีการเผยแพร่วิจัยเรื่องนี้ วิจัยไปถึงอุปสรรคว่าทำไมบางแห่งทำได้บางแห่งทำไม่ได้ ขึ้นอยู่กับอะไรบ้าง เราต้องการวิจัยเพื่อสนับสนุนการทำเกษตรแบบยั่งยืน สิ่งที่เข้ามากระตุ้นคือ คนในเมืองเอง ถ้าเกษตรยังเป็นเกษตรปัจจุบันก็จะกินอาหารที่มีสารเคมีเจือปน เพราะฉะนั้นคนในเมืองควรจะเรียนรู้เรื่องนี้ แล้วกินอาหารที่ปลอดสารเคมี ถ้าคนในเมืองรู้พอและต้องการกินอาหารที่ปลอดสารเคมีก็จะไปกระตุ้นเกษตรกรให้ปรับวิธีการผลิตเป็นการผลิตที่ปลอดสารเคมี เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานหรือเกษตรยั่งยืน เป็นวิธีทำได้ง่ายไม่ต้องรอนโยบายของรัฐที่มักจะช้า ยังมีพลังจากแหล่งหนึ่งที่แรงมาก แรงยิ่งกว่านโยบายใดๆ คือ พลังของผู้บริโภคกับพลังของผู้ผลิตเข้าไปเชื่อมโยงกัน สิ่งนี้ทำไม่ยาก เพราะพลังของผู้บริโภคที่อยู่ในเมือง ถ้าเขาู้เขาก็ต้องการกินอาหารที่ปลอดสารเคมีเพราะมีประโยชน์ต่อสุขภาพของตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นความสำคัญในการจัดการทรัพยากรระดับไร่นาในลักษณะที่จะมุ่งใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งจะมีความสอดคล้องกับวิธีการที่สำคัญของพระองค์อีกประการหนึ่งคือ การประหยัด ทรงเน้นความจำเป็นที่จะลดค่าใช้จ่ายในการทำมาหากินของเกษตรกรลงให้เหลือน้อยที่สุด โดยอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญ วิธีการของพระองค์มีตั้งแต่การสนับสนุนให้เกษตรกรใช้โคกระบือในการทำนามากกว่าการใช้เครื่องจักร ให้มีการปลูกพืชหมุนเวียน โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว เพื่อลดค่าใช้จ่ายเรื่องปุ๋ย หรือกรณีที่ต้องใช้ปุ๋ยก็ทรงสนับสนุนให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยธรรมชาติแทนปุ๋ยเคมีซึ่งมีราคาแพง รวมทั้งให้หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และคุณภาพของดินในระยะยาว ทำให้ราษฎรอยู่ในชุมชนและสภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี และมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของ “การเกษตรยั่งยืน” ระบบเกษตรยั่งยืนควรมีลักษณะการจัดการทรัพยากรการผลิตทางการเกษตรที่เลียนแบบระบบนิเวศของป่าธรรมชาติ คือมีความหลากหลายทางชีวภาพ มีกลไกควบคุมตัวเอง มีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกน้อยที่สุดตามความจำเป็น สำหรับการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชพยายามลดการใช้สารเคมี โดยการใช้วิธีการจัดการศัตรูพืชแบบผสมผสาน กล่าวคือควรให้ความสำคัญกับระบบการปลูกพืชที่เกื้อกูลกันเพื่อสร้างความสมดุลตามธรรมชาติในระบบการเกษตรในปัจจุบัน มีการทดลองวิธีการเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ศูนย์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จังหวัดเพชรบุรี ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนฯ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทอฯ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ เป็นต้น มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปตามแนวพระราชดำริและสอดคล้องกับหลักการของเกษตรยั่งยืน ที่สำคัญได้แก่ ระบบการปลูกพืชหมุนเวียน ระบบการเกษตรแบบผสมผสาน ระบบวนเกษตร และระบบเกษตรธรรมชาติ

1.4 เกษตรทฤษฎีใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำการศึกษาและวิจัยเชิงปฏิบัติ เกี่ยวกับทฤษฎีใหม่มาเป็นเวลานานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 ในพื้นที่ส่วนพระองค์ขนาด 16 ไร่ 2 งาน 23 ตารางวา ไกล้วัดมงคล ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี และทรงมอบให้มูลนิธิชัยพัฒนาที่ทรงจัดตั้งขึ้นมาเพื่อเสริมโครงการของรัฐ ทั้งนี้ก่อนที่จะทรงนำเอกสารออกเผยแพร่อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2537 นั้น ทรงให้จัดตั้ง “ศูนย์บริหารพัฒนา” ตามแนวพระราชดำริ อยู่ในความรับผิดชอบของมูลนิธิชัยพัฒนา เพื่อเป็นต้นแบบสาธิตการพัฒนาด้านการเกษตรโดยประสานความร่วมมือระหว่างวัด ราษฎรและรัฐ ทำการเผยแพร่อาชีพการเกษตรและจริยธรรมแก่ประชาชนในชนบท โดยทรงหวังว่าหากประสบความสำเร็จก็จะใช้เป็นแนวทางสาธิตในท้องที่อื่นๆ ต่อไปทั้งนี้ในส่วนของการพัฒนาด้านการเกษตรนั้น ก็คือแนวคิดและมรรควิธีที่รู้จักกันในนาม “เกษตรทฤษฎีใหม่”

พระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” เป็นแนวทางหรือหลักการในการจัดการทรัพยากรระดับไร่นา คือ ที่ดินและน้ำ เพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในการดำเนินการทฤษฎีใหม่ ได้พระราชทานขั้นตอนดำเนินงาน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ทฤษฎีใหม่ขั้นต้น สถานะพื้นฐานของเกษตรกร คือ มีพื้นที่น้อยค่อนข้างยากจนอยู่ในเขตเขตน้ำฝนเป็นหลัก โดยในขั้นที่ 1 นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเสถียรภาพของการผลิตเสถียรภาพด้านอาหารประจำวัน ความมั่นคงของรายได้ ความมั่นคงของชีวิตและความมั่นคงของชุมชนชนบท เป็นเศรษฐกิจพึ่งตนเองมากขึ้น มีการจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยทฤษฎีใหม่ขั้นก้าวหน้า เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการและได้ลงมือปฏิบัติตามขั้นที่หนึ่งในที่ดินของตนเป็น

ระยะเวลาพอสมควรจนได้ผลแล้ว เกษตรกรก็จะพัฒนาตนเองจากชั้น “พออยู่พอกิน” ไปสู่ชั้น “พอมีอันจะกิน” เพื่อให้มีผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงควรที่จะต้องดำเนินการตามขั้นที่สองและขั้นที่สามต่อไปตามลำดับ

ขั้นที่ 2 ทฤษฎีใหม่ขั้นกลาง เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการและได้ปฏิบัติในที่ดินของตนจนได้ผลแล้ว ก็ต้องเริ่มขั้นที่สอง คือ ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่ม หรือสหกรณ์ ร่วมแรง ร่วมใจกันดำเนินการในด้านการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการการศึกษา สังคมและศาสนากิจกรรมทั้งหมด จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าส่วนราชการ องค์กรเอกชน ตลอดจนสมาชิกในชุมชนนั้นเป็นสิ่งสำคัญ

ขั้นที่ 3 ทฤษฎีใหม่ขั้นก้าวหน้า เมื่อดำเนินการผ่านพ้นขั้นที่สองแล้วเกษตรกรจะมีรายได้ดีขึ้น ฐานะมั่นคงขึ้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก็ควรพัฒนาก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามต่อไป คือ ติดต่อประสานงาน เพื่อจัดหาทุน หรือแหล่งเงิน เช่น ธนาคาร หรือบริษัทห้างร้านเอกชน มาช่วยในการทำธุรกิจ การลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ ทั้งฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัท จะได้รับประโยชน์ร่วมกัน กล่าวคือ เกษตรกรขายข้าวได้ในราคาสูง (ไม่ถูกกดราคา) ธนาคารกับบริษัทสามารถซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ (ซื้อข้าวเปลือกตรงจากเกษตรกรและมาสีเอง) เกษตรกรซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคได้ในราคาต่ำ เพราะรวมกันซื้อเป็นจำนวนมาก(เป็นร้านสหกรณ์ ซื้อในราคาขายส่ง) ธนาคารกับบริษัทจะสามารถกระจายบุคลากร (เพื่อไปดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดผลดียิ่งขึ้น)

ในปัจจุบันนี้ได้มีการนำเอาเกษตรทฤษฎีใหม่ไปทำการทดลองขยายผล ณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ รวมทั้งกรมวิชาการเกษตรได้ดำเนินการจัดทำแปลงสาธิต จำนวน 25 แห่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ นอกจากนี้กรมพัฒนาชุมชนกระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กองบัญชาการทหารสูงสุด กองทัพอากาศกระทรวงกลาโหม และกระทรวงศึกษาธิการ ได้มีการดำเนินงานให้มีการนำเอาทฤษฎีใหม่นี้ไปใช้อย่างกว้างขวางขึ้น

5.2 สภาพแวดล้อมชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

โครงการพัฒนาพื้นที่รอบวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2525 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดญาณสังวรารามฯ และพระราชทานพระราชดำริ ดังนี้ “ให้มีการพัฒนาที่ดินบริเวณติดต่อกับวัดญาณสังวรารามฯ เพื่อเป็นแหล่งพัฒนาการเกษตร ประกอบด้วย แหล่งน้ำ วนอุทยาน เพื่อการรักษาป่าไม้ สัตว์ป่า และราษฎรในพื้นที่สามารถประกอบอาชีพทางการเกษตรได้ดีขึ้น” (โครงการพัฒนาพื้นที่รอบวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร, 2554)

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) ร่วมกับจังหวัดชลบุรี และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการพัฒนาพื้นที่รอบวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร เป็นพื้นที่ประมาณ 2,500 ไร่ ประกอบด้วย 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอบางละมุง ตำบลนาจอมเทียน ตำบลพลูตาหลวง อำเภอสัตหีบ การดำเนินงานได้ส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น และประชาชนโดยรอบซึ่งมีประมาณ 46,800 คน 11,700 ครัวเรือน มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

การส่งเสริมอาชีพการเกษตร

2.1 งานพัฒนาที่ดิน ได้ดำเนินการจัดระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ โดยในปี 2553 ได้มีการดำเนินการในพื้นที่ 473 ไร่ สาธิตการใช้ปุ๋ยพืชสดในพื้นที่ 50 ไร่ และสาธิตการใช้ปุ๋ยน้ำชีวภาพปุ๋ยหมัก และปุ๋ยอินทรีย์แก่เกษตรกรในพื้นที่โครงการฯ ในพื้นที่ 50 ไร่ รวมทั้งมีการปลูกหญ้าแฝกในพื้นที่ที่มีการกัดเซาะพังทลาย

2.2 งานชลประทาน กรมชลประทานได้ดำเนินการก่อสร้างแหล่งน้ำซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริให้พิจารณาก่อสร้างแหล่งน้ำตามลำน้ำสาขาต่างๆ ของคลองบ้านอำเภอ มาตั้งแต่ ปี 2525 และจนถึงปัจจุบันได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กแล้ว จำนวนทั้งสิ้น 12 แห่ง และบ่อเก็บน้ำ จำนวน 6 แห่ง เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภค-บริโภค และการเกษตรของราษฎรโดยรอบ และเพื่อสนับสนุนกิจกรรมของหน่วยงานราชการที่ร่วมดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดญาณสังวรารามฯ ด้วย

2.3 ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามรวมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จฯ ทอดพระเนตรบริเวณพื้นที่วัดญาณสังวรารามรวมหาวิหาร เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2528 มีพระราชดำริความตอนหนึ่งว่า “ให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ร่วมกันจัดทำแผนการฝึกอบรมเยาวชนในพื้นที่วัดญาณฯ” ในขั้นต้นผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับสนองพระราชดำริในการพิจารณาจัดทำแผนการจัดตั้งสถานฝึกอบรมเยาวชนเกษตร ต่อมาจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมเยาวชนขึ้นในเดือนสิงหาคม 2529 โดย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาลัยเกษตรกรรมชลบุรี วิทยาลัยเทคนิคสัตหีบ และกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้ร่วมกันจัดทำหลักสูตรฝึกอบรมรุ่นแรก และมอบให้ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทยบริเวณชายแดนจังหวัดปราจีนบุรี ดำเนินการฝึกอบรมเยาวชนเกษตร เมื่อได้ผลดีแล้ว ได้เสด็จเยี่ยมศูนย์ฯ รวม 3 ครั้ง คือวันที่ 28 ตุลาคม 2530, วันที่ 28 มิถุนายน 2531 และวันที่ 22 สิงหาคม 2533

ต่อมาได้รับการพิจารณาจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นสถานศึกษา เมื่อปี 2535 พร้อมกับชื่อใหม่ คือ "ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามรวมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามรวมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สังกัดสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ได้รับสนองงานตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่ ปี 2528 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเริ่มจากการศึกษาวิจัยด้านการปรับปรุงดินเพื่อแก้ปัญหาดินเสื่อมโทรมโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีตลอดจนการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชโดยไม่ใช้สารเคมี รวมทั้งเทคนิคการเพาะปลูกพืชผักต่างๆ ด้วยวิธีเกษตรธรรมชาติโดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และได้เผยแพร่ผลงานด้านเกษตรธรรมชาติเพื่อพัฒนาอาชีพการเกษตรให้แก่ราษฎรบริเวณรอบโครงการพัฒนาพื้นที่วัดญาณสังวรารามรวมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเน้นให้ประชาชนพึ่งตนเองด้วยอาชีพเกษตรกรรมที่ปลอดภัย การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสังคมโดยรวม โดยยึดหลักความพอเพียงและพอดี ปัจจุบันเกษตรกรเป้าหมายที่อยู่ในพื้นที่บริเวณรอบวัดญาณสังวรารามฯ และบริเวณใกล้เคียงสามารถเพาะปลูกด้วยวิธีเกษตรธรรมชาติตลอดจนมีอาชีพเสริม และรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง ศูนย์ฝึกฯ แห่งนี้มีการฝึกหลักที่สำคัญ คือ

1. จัดการศึกษาฝึกอบรม และสาธิตการเกษตรธรรมชาติตามแนวพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกษตรธรรมชาติ แนวทางอื่นๆ ที่เหมาะสมกับนิเวศเขตร้อน ความรู้ ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร เทคโนโลยีการเกษตร สมุนไพรและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตร ธรรมชาติ

2. เป็นศูนย์การเรียนรู้ และเผยแพร่ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยเฉพาะด้าน เกษตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. วิจัยทดลองเผยแพร่เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และองค์ ความรู้อื่นๆที่เกี่ยวข้องกับเกษตรธรรมชาติ

4. ส่งเสริม สนับสนุน ประสานกับชุมชน หน่วยงานเครือข่าย ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน เพื่อ แก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนโดยเน้นองค์ ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. ปฏิบัติงานอื่นๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจาก พระราชดำริ ดำเนินงานบนเนื้อที่ 60 ไร่ บริเวณพื้นที่วัดญาณสังวรารามฯ มีการจัดทำแปลงสาธิต เกษตรธรรมชาติ จำนวน 22 แปลง ปลูกพืชผักหมุนเวียน และมีการจัดทำฐานการเรียนรู้เกษตร ธรรมชาติ จำนวน 5 ฐาน ได้แก่ ฐานพืชผัก ฐานปุ๋ย ฐานสมุนไพรป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ฐาน ขยายพันธุ์พืช และฐานแปรรูปผลผลิตเกษตรกรรมธรรมชาติ กิจกรรมที่ดำเนินการ ได้แก่

- การอบรมหลักสูตรระยะสั้นเพื่อพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรธรรมชาติให้กับเกษตรกร นักเรียน นักศึกษา ประชาชน และหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจำนวนปีละ 3,500 คน ในหลักสูตร ต่างๆ เช่น หลักเกษตรธรรมชาติ อันตรายจากสารเคมี รวมถึงการทำปุ๋ยชนิดต่างๆ และการเพาะกล้า

- การพัฒนาอาชีพด้านเกษตรธรรมชาติ ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมวัดญาณ สังวรารามฯ ได้จัดทำมาตรฐานเกษตรธรรมชาติเพื่อรับรองแก่เกษตรกรที่ทำการเกษตรมาตรฐาน เกษตรธรรมชาติ โดยขณะนี้เกษตรกรผู้ผ่านเกณฑ์มาตรฐาน และได้รับการรับรองแล้ว จำนวน 30 ราย อีกทั้งมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนขึ้นด้วย

นอกจากนี้ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ โดยสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นหน่วยงานต้นสังกัดของศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม วัดญาณสังวรารามฯ ได้มีความร่วมมือทางวิชาการกับหน่วยงานต่างประเทศ คือ MOA International และมูลนิธิ MOA ไทยในการพัฒนาบุคลากรด้านการวิจัย และเผยแพร่ความรู้ด้าน เกษตรธรรมชาติและอาหารธรรมชาติ ในปี 2553 บุคลากรของศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม วัดญาณสังวรารามฯ ได้เข้ารับการฝึกอบรมหลักสูตรเกษตรธรรมชาติระดับสูง ณ ประเทศญี่ปุ่น ใน 3 หลักสูตร มีจำนวน 22 คน

2.4 งานแปลงสาธิต/ศึกษา/วิจัยพืชเศรษฐกิจ ได้มีการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ส่วน พระองค์ จำนวน 45 ไร่ ในวัดญาณสังวรารามฯ โดยมีการรวบรวมพันธุ์พืชที่ดีเพื่อผลิตและขยายพันธุ์ ไปสู่เกษตรกรในบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมของวัดญาณสังวรารามฯ ซึ่งการดำเนินการ

ใน 3 กิจกรรมหลัก ได้แก่ กิจกรรมแปลงสาธิตการถ่ายทอดเทคโนโลยี การผลิตและกระจายพันธุ์
กิจกรรมแปลงสาธิต แบ่งเป็น

1) แปลงไม้ผล เนื้อที่ 12 ไร่ ได้ปลูกกล้วย กระท้อน ขนุน ชมพู เป็นต้น มีลักษณะการ
ปลูกไม้เป็นแถวเป็นแนว เพื่อให้มีสภาพเหมือนป่าธรรมชาติ

2) แปลงรวบรวมพันธุ์มะม่วง เนื้อที่ 24 ไร่ ได้รวบรวมพันธุ์มะม่วง ทั้งพันธุ์มะม่วงป่า
มะม่วงการค้า และมะม่วงจากต่างประเทศ เป็นต้น

3) แปลงปลูกยางพารา เนื้อที่ 3 ไร่ ปลูกยางพารา 2 พันธุ์ ได้แก่ พันธุ์ PR255 และ
PRLM600

4) แปลงไม้ดอกไม้ประดับ เนื้อที่ 6 ไร่ ปลูกบานชื่น หงอนไก่ และสร้อยไก่ เป็นต้น
นอกจากนี้ยังปลูกไม้ไทยที่หายาก อาทิ มะขวิด คำแสด กระวาน รวมทั้งมีการทดสอบ/
สาธิตการปลูกดอกหน้าวัวพันธุ์ต่างๆ ซึ่งสามารถสนับสนุนกิจกรรมของวัดและแจกจ่ายให้หน่วย
ราชการ รวมถึงประชาชน

2.5 การประชาสัมพันธ์การส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตร กิจกรรมที่คณะทำงาน
โครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดญาณสังวรารามฯ ได้ดำเนินงานประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้ อาทิ

- การจัดนิทรรศการเผยแพร่โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
- การจัดงานมหกรรมเกษตรธรรมชาติ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง
เกษตร โดยในปี 2553 เป็นครั้งที่ 12 มีผู้เข้าร่วมชมงานกว่า 25,000 คน

ด้านการส่งเสริมสุขภาพและอนามัยของประชาชน

โรงพยาบาลวัดญาณสังวรารามฯ เป็นโรงพยาบาลขนาด 30 เตียงให้บริการทาง
การแพทย์แก่ประชาชนในเขตตำบลห้วยใหญ่ อำเภอบางละมุง ที่มีประชากรรวม 20,296 คน โดย
พบว่าโรคที่เป็นปัญหาต่อสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ ได้แก่ โรคเบาหวาน และโรคความดันโลหิตสูง
โรงพยาบาลจึงมุ่งเน้นการส่งเสริมสุขภาพไม่ให้เกิดโรคเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล ให้
ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพ สร้างเครือข่ายการดูแลสุขภาพ เช่น จัดตั้งชมรมผู้สูงอายุตำบล
ห้วยใหญ่ นอกจากนี้ยังให้การรักษาแบบผสมผสาน แบบสหวิชาชีพ เช่น บริการการแพทย์แผนไทย
และการแพทย์ทางเลือก

ด้านการดำเนินงานอื่นๆ

โครงการส่งเสริมและพัฒนาสหกรณ์การเกษตรธรรมชาติวัดญาณสังวรารามฯ ในปี
2553 สหกรณ์ได้ดำเนินงานเป็นปีที่ 5 ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ ธุรกิจให้สินเชื่ ธุรกิจรวมซื้อ อาทิ
ข้าวสาร ปุ๋ย สินค้าเกษตรอื่นๆ และเครื่องอุปโภค รวมทั้งมีการรวมกลุ่มของสมาชิกเพื่อดำเนิน
กิจกรรมขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

งานพัฒนาสังคมและการท่องเที่ยว ได้มีการดำเนินการหลายด้าน อาทิ

- สักรวกลายเส้นองค์พระพุทธรูปมหาวิรุฒตโมภาสศาสดาด้วยกล้องส่องทางไกล การ
ปรับปรุงภูมิทัศน์ นอกจากนี้ได้มีการปรับปรุงสภาพพื้นที่ในเขตวัดญาณสังวรารามและพุทธสถาน
โดยรอบ เพื่อรองรับพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยว

- การดำเนินงานของมูลนิธิอเนกกุลศลาสา (วิหารเซียน) ในการส่งเสริมการศึกษา อาทิ มอบทุนการศึกษา และจัดทำโครงการอาหารกลางวันแก่โรงเรียนในกลุ่มวิหารเซียน จำนวน 12 แห่ง

สรุปภาพรวมของการพัฒนาตามโครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดญาณสังวราราม วรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ผ่านมาได้ดังนี้

1. จากการสำรวจฝายชะลอความชุ่มชื้นในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขาชีโอนพบว่า มีความสำคัญต่อการสร้างความอุดมสมบูรณ์ เมื่อฝายเกิดการชำรุด จะไม่มีความจำเป็นต้องซ่อมแซมใหม่อีก เนื่องจากระบบนิเวศน์ป่าไม้เกิดความสมดุล และสัตว์ป่ามีจำนวนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกวาง และลิง

2. ปัจจุบันพื้นที่รอบวัดญาณสังวรารามฯ มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอย่างมากทั้งทรัพยากรป่าไม้และพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งเน้นวิถีเกษตรธรรมชาติ อันเป็นผลจากการส่งเสริมด้านการพัฒนาที่ดิน และการชลประทานอย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง

3. มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมวัดญาณสังวรารามฯ และวิหารเซียน รวมทั้งเขาชีจรรย์ เพิ่มขึ้นทุกปี และโดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ

4. หลายหน่วยงานในคณะทำงานโครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบวัดญาณสังวรารามฯ ขาดงบประมาณด้านการบำรุงรักษา โดยเฉพาะกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ทำให้สถานที่/อุปกรณ์อยู่ในสภาพเก่าหรือทรุดโทรม ขณะที่จำนวนนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นักเรียน และนักศึกษาที่เข้ามาเยี่ยมชมหรือรับการฝึกอบรมมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

5. ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรวัดญาณสังวรารามฯ ประสบความสำเร็จในงานศึกษาวิจัยเกษตรธรรมชาติ โดยมีงานวิจัยที่สำคัญคือ การปรับปรุงพันธุ์พืชตระกูลแตงตามแนวพระราชดำริที่พระราชทาน เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2531 ความว่า “การนำพันธุ์ใหม่หรือพันธุ์ต่างประเทศต้องระวังเรื่องโรค ถ้าเกิดโรคแล้วจะเกิดเสียหายมากและขาดทุน การนำพันธุ์ต่างประเทศมาราคาสูงไม่ควรพึ่งพา” จึงได้มีการทดลองผสมข้ามพันธุ์ระหว่างแคนตาลูป Sun lady กับแตงไทย ทำให้ได้สายพันธุ์แตงไทย-แคนตาลูป ซึ่งเป็นพันธุ์แท้ที่คาดว่าจะสามารถออก เป็นสายพันธุ์ใหม่

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่างๆ โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

ธัญญ์ เมืองใจ (2551) ศึกษาเรื่องการเรียนรู้การสร้างสุขภาวะของเกษตรกรในชุมชนจากการทำเกษตรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ได้ส่งผลให้สุขภาวะทางกายของเกษตรกรดีขึ้น ลดความเครียดร่างกายได้รับการพักผ่อน มีสันตนาการที่ดี เช่น การพูดคุย การช่วยเหลือแรงงาน การพักผ่อนเป็นต้น ไม่มุ่งเน้นการใช้สารเคมีเหมือนในอดีตที่ผ่านมา และหันมาดำเนินแนวทางในการดำรงชีพแบบพอเพียง กลับมาทบทวนถึงรากเหง้าที่มี สุขภาวะทางจิต เกษตรกรลดความเครียดลงและหันมาจัดการกับสุขภาวะทางจิตได้ดีขึ้น โดยอาศัยการเรียนรู้จากเกษตรกรพณิชย์ มาก่อนเป็นบทเรียนสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา แม้ภาระหนี้สินเดิมที่เกิดขึ้นในการทำเกษตรพณิชย์

เกษตรกรสามารถมองเห็นถึงปัญหา และพยายามหาแนวทางในการจัดการกับปัญหาอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้านสุขภาพทางสังคม พบว่าเกษตรกรมีเวลาสำหรับการพูดคุยทั้งประเด็นการดำเนินชีวิต การอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น ความสัมพันธ์ในชุมชนอยู่ในระดับที่ดี ระบบเครือข่ายมีอยู่สูง ภายในชุมชน การช่วยเหลือ การเอามือเอาร่วมกิจกรรม ประชุม งานแต่งงาน งานศพ เช่น ชุมชนชนบทของไทย เป็นต้น การเรียนรู้จากเกษตรกรธรรมชาติส่งผลให้สุขภาพทางสิ่งแวดล้อมดีขึ้น ในการทำกิจกรรม มีเวลาสำหรับเลี้ยงฝ้ายร่วมกัน การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า รวมถึงปริมาณของการใช้น้ำในชุมชนลดลง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่ามีความเข้มแข็งและเกิดผลที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม รวมถึงทรัพยากรมนุษย์เมื่อสุขภาพด้านใดด้านหนึ่งดี สุขภาพทั้ง 3 ด้าน ดีตามไปด้วย เป็นความเกี่ยวเนื่องที่เกิดจากผลการเรียนรู้ของเกษตรกรจากเกษตรกรธรรมชาติส่งผลให้สุขภาพโดยรวมของชุมชนดีขึ้นทั้ง 4 ด้าน อย่างสมดุลและยั่งยืน

นุจรี ใจประนบ (2546) ศึกษาเรื่องกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีการเกษตรของชุมชน ศึกษาภูมิปัญญาด้านการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน และศึกษาถึงแนวทางการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญาเพื่อการพึ่งตนเอง โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยที่ใช้เป็นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีการจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อยและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และระดมความคิดเห็นในการดำเนินงานวิจัย เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ไขปัญหา ผลการศึกษาพบว่า 1) ชุมชนท่ามะไฟหวานมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการเกษตรนับตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน โดยพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงวิถีการเกษตรของชุมชน แบ่งเป็นระยะการตระหนักและปรับเปลี่ยน 2) ภูมิปัญญาของชุมชนที่ค้นพบ และนำมาปรับใช้ในการพึ่งตนเองทางการเกษตร โดยภูมิปัญญาของชุมชนสามารถแยกออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 3) การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างยั่งยืน ผู้วิจัยใช้กระบวนการและเครื่องมือในการวิเคราะห์อย่างมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนัก และจิตสำนึก วิถีคิดเปลี่ยน นำไปสู่การหาแนวทางในการพึ่งตนเองดังนี้ 1) เกี่ยวกับปัจจัยการผลิต ได้แก่ การจัดการแรงงาน การบำรุงดิน การเก็บและแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ 2) เกี่ยวกับการจัดการระบบการเกษตร ได้แก่ การทำเกษตรผสมผสาน และการทำเกษตรอินทรีย์ 3) การเพิ่มมูลค่าการผลิต 4) การรวมกลุ่ม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การพึ่งตนเองในระดับครัวเรือน 1) การทำแชมพูสระผม และน้ำยาเอนกประสงค์ 2) การเลี้ยงปลาโตเร็ว 3) การเผาถ่านแบบประหยัดทรัพยากร

ข้อเสนอแนะในงานศึกษาวิจัย มีการนำแนวทางการพึ่งตนเองที่ได้นำไปปรับใช้พัฒนาและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ภายในกลุ่มและชุมชน โดยใช้กลุ่มปุ๋ยชีวภาพเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เปิดกว้างสำหรับผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้ และหน่วยงานของภาครัฐที่เข้ามาสนับสนุนเสริมกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาชุมชน ควรให้ความสำคัญต่อคุณค่าในวิถีชีวิต วัฒนธรรม และ

ทรัพยากรชุมชน ให้การส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มชุมชน ให้เป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบ้านภายในชุมชน และขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นๆ ภายในตำบล เพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชน และสร้างการพึ่งตนเองที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ (2553) ศึกษาเรื่องกระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง: รูปแบบ ปัจจัยและตัวชี้วัด ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็งในสังคมไทย มีกระบวนการจัดการที่สำคัญ 7 ประการที่ก่อให้เกิดศักยภาพของการพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็ง คือ 1) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน 2) กระบวนการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ 3) กระบวนการการฟื้นฟู ผลิตซ้ำและสร้างใหม่ 4) กระบวนการใช้สิทธิชุมชนและข้อบัญญัติของชุมชน 5) กระบวนการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน 6) กระบวนการของเครือข่ายการพัฒนา และ 7) กระบวนการด้านการจัดการตนเอง ผลการศึกษาตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง พบว่า มีประโยชน์ 6 ประการในการพัฒนาชุมชน คือ 1) การนำตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งมาเป็นเป้าหมายหรือทิศทางในการดำเนินงาน 2) การนำตัวชี้วัดเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการเรียนรู้และประเมินผลตนเอง 3) การนำตัวชี้วัดเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งที่เป็นามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน 4) การใช้ตัวชี้วัดมาเป็นกระบวนการเพื่อสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพให้กับชุมชน 5) การใช้ตัวชี้วัดเป็นกระบวนการเพื่อถักทอความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก่อให้เกิดพลังการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และ 6) การใช้ตัวชี้วัดเป็นกระบวนการสร้างแนวทางใหม่ในการประเมินผลงานพัฒนา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นการประยุกต์ใช้ทั้งในระดับนโยบายและในระดับชุมชน

ส่วนผลเกี่ยวกับการศึกษารูปแบบตัวชี้วัดการจัดการชุมชนเข้มแข็งในระดับชุมชน พบว่า มีรูปแบบตัวชี้วัดที่สำคัญ 4 ด้าน คือ 1) ด้านเศรษฐกิจ มีตัวชี้วัดย่อย 4 ตัวชี้วัด ได้แก่ การผลิตและการบริโภคในชุมชน กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชน การจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ และความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจของชุมชน 2) ด้านสังคมและองค์กรชุมชน มีตัวชี้วัดย่อย 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ การจัดการและการบริหารองค์กรชุมชน ความสัมพันธ์ภายในองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน 3) ด้านวัฒนธรรมและการเรียนรู้ มีตัวชี้วัดร่วม 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ การอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น การเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน การจัดการตนเองทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา 4) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีตัวชี้วัด 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการชุมชนเข้มแข็ง คือ 1) ในระดับชุมชน ชุมชนควรมีการส่งเสริมและจัดตั้งองค์กรชุมชนในมิติของการจัดการตนเอง เสริมสร้างและประสานเครือข่ายในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และให้ความร่วมมือกับภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานอื่นที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน 2) ระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนในระดับพื้นที่และกิจกรรมของชุมชน โดยมีการกำหนดมาตรการในแผนแม่บทชุมชน จัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน 3) ระดับหน่วยงานภาครัฐหรือในระดับนโยบาย รัฐควรปกป้องฐานทรัพยากร ภูมิความรู้ วัฒนธรรม และสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ภายใต้กระแสชุมชนท้องถิ่นที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ในกระแส

โลกาภิวัตน์ เพื่อนำไปสู่การจัดการที่มีประสิทธิภาพอันเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน รวมทั้งควรเสริมสร้างการพึ่งพาตนเองของชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาสังคมเพื่อให้ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ 4) ศักยภาพของผู้นำชุมชนในเชิงการถ่ายโอนความรู้ทักษะ การจัดการจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง หรือสมาชิกรุ่นหลัง

อัษฎา วงศ์สมุทรไพศาล (2551) ศึกษาเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนกับการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน: กรณีศึกษา เทศบาลนครสมุทรปราการ ซึ่งมุ่งศึกษาคุณสมบัติและความพร้อมของตัวผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการชุมชน โดยเน้นในด้านบทบาทและคุณลักษณะต่างๆ ของตัวผู้นำตลอดจนวิธีการบริหารจัดการปัญหาและความขัดแย้งที่แตกต่างกัน ในบริบทของชุมชนในเขตเทศบาลสมุทรปราการ จำนวน 27 ชุมชน เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ บทบาทหน้าที่ และลักษณะของความเป็นผู้นำไปปรับปรุงและพัฒนาผู้นำชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนที่คาดหวังว่าจะช่วยประสานประโยชน์แก่สมาชิกชุมชนและช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชนได้ แต่กลับต้องตกอยู่ในฐานะเป็นคู่กรณีแห่งความขัดแย้งและปัญหาที่เกิดขึ้น จากการศึกษาดังกล่าวถึงภูมิหลังของการได้มาซึ่งตำแหน่งผู้นำ ส่วนใหญ่แล้วการพัฒนาให้เกิดความเจริญแก่ชุมชน จึงไม่ได้คำนึงถึงคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ และความรู้ความสามารถของผู้นำว่าเหมาะสมกับการกิจในชุมชนหรือไม่ ผลจึงปรากฏกับตัวผู้นำที่ต้องแก้ไขปัญหาที่มาเกี่ยวข้องกับตนเอง ในปัญหาด้านโครงสร้าง ปัญหาด้านผลประโยชน์ ปัญหาด้านความสัมพันธ์ ปัญหาด้านข้อมูล และปัญหาด้านค่านิยม ซึ่งตัวผู้นำชุมชนเองก็ได้ใช้บทบาทของตนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ตามที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมกับสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ซึ่งจากงานวิจัยนี้พบว่าผู้นำส่วนใหญ่มักอาศัยความได้เปรียบของตนในการแก้ไขปัญหา จึงมักเลือกวิธีการจัดการปัญหาแบบ แพ้-ชนะ ฝ่ายผู้นำเป็นฝ่ายได้เปรียบมีอำนาจและมวลชนอยู่ในมือจึงเป็นฝ่ายชนะ ส่วนฝ่ายผู้เรียกร้องมักจะไม่ได้รับการตอบสนองจึงเปรียบได้กับฝ่ายที่ต้องพ่ายแพ้ไปเพราะไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังไว้ แต่วิธีการจัดการปัญหาที่ดีที่สุดทำให้ทุกฝ่ายสมประโยชน์นั้นคือวิธี ชนะ-ชนะ ซึ่งเป็นวิธีที่ทุกฝ่ายต้องร่วมแรงร่วมใจกันหาแนวทางและร่วมกันแก้ไขปัญหาให้บรรลุผลสำเร็จหรือได้รับประโยชน์สูงสุดกันทุกฝ่าย แต่ผู้นำส่วนใหญ่ยังไม่เลือกใช้วิธีนี้ ซึ่งหากนำเอาข้อมูลจากการวิจัยนี้ด้านความสำคัญของคุณลักษณะที่ผู้นำที่ดีควรมี ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้นำได้ให้ไว้มาวิเคราะห์ประกอบแล้ว พบว่าผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสำคัญในด้านความรู้การศึกษาหรือวุฒิภาวะของผู้นำทั้งที่เป็นคุณสมบัติไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่าคุณลักษณะด้านอื่นๆ เลย เพราะความรู้ช่วยกำหนดทิศทางของแนวคิดให้ดำเนินไปตามทำนองครองธรรมได้ ผู้นำจะบริหารจัดการองค์กรต่างๆ รวมทั้งชุมชนให้ดีขึ้นไม่ได้อาศัยแต่เพียงการมีคุณลักษณะหรือภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในการกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดีด้วย จึงจะบรรลุผลแห่งความสำเร็จได้ ดังหลักที่ว่า “ความรู้คู่คุณธรรม” ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพผู้นำระดับชุมชนจึงเป็นภารกิจสำคัญที่รัฐมองข้ามไม่ได้

ธิปไตย ฉายบุญครอง (2551) ศึกษาเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษา ตำบลนาเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ โดยการศึกษาวิจัยดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) บทบาทการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 2) ประโยชน์ของแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน

ในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 3) ปัญหาและอุปสรรคในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการศึกษาและเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นข้อมูลที่ศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) ได้แก่ หนังสือ วารสาร บทความ ตลอดจนเอกสารต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในส่วนที่ 2 เป็นข้อมูลที่ศึกษาจากภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) นอกจากนั้นยังมีการบันทึกประวัติชีวิต (Life-history Collection) ของผู้นำชุมชนที่เป็นคณะกรรมการแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองที่สำคัญ กลุ่มตัวอย่างคือ ผู้นำชุมชนที่เป็นคณะกรรมการแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองที่โดดเด่นของแต่ละหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คน จำนวน 12 หมู่บ้าน รวม 24 คน ผลการศึกษาพบว่า

1) บทบาทการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง คณะกรรมการแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองตำบลนาฝื่อ ใช้กระบวนการในการเรียนรู้ร่วมกันในการทำงาน โดยการประสานเพื่อให้เกิดความเข้าใจและให้ทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเท่าเทียมกัน ตั้งแต่หน่วยงานราชการต่าง ๆ องค์กรบริหารส่วนตำบล ผู้นำทางการจากทุกหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพและพี่น้องประชาชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ องค์กรบริหารส่วนตำบล ผู้นำทางการจากทุกหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพและพี่น้องประชาชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่พร้อมจะเข้ามาเป็นอาสาสมัครโดยเอาประโยชน์ของชุมชนเป็นตัวตั้ง

2) ประโยชน์ของแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนในหลายด้าน คือ การเปลี่ยนแปลงและผลที่เกิดขึ้นทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงและผลที่เกิดขึ้นทางสังคม การเปลี่ยนแปลงและผลที่เกิดขึ้นทางด้านวัฒนธรรม

3) ปัญหาและอุปสรรคในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง สามารถแยกออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ด้านตัวบุคคล และด้านกระบวนการและวิธีการ

กษิร สุพจน์เฉลิมขวัญ (2545) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ในจังหวัดลพบุรี ผลการศึกษาพบว่า

1) ประชาชนในชุมชนที่เป็นสมาชิกโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดลพบุรี ส่วนใหญ่ทำกิจกรรมในโครงการฯด้านการเกษตรแบบผสมผสานอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างน้อย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาบทบาทสมาชิกอยู่ในระดับน้อย

2) การทำกิจกรรมในโครงการฯด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและด้านการพัฒนาบทบาทสมาชิก มีอิทธิพลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน

ธีรพัฒน์ สุทธิประภา (2550) ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการลดผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมี ผลการศึกษาพบว่าหลังการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการให้เกษตรกรได้ร่วมรับรู้ และ

ร่วมสนทนากลุ่ม และไม่พบสารเคมีตกค้างในดินและชะอม การตกค้างของสารเคมีในเลือดของเกษตรกรหลังการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม 3 เดือน ลดลงจากก่อนและหลังการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการลดผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมีทำให้เกษตรกรผู้ปลูกชะอมมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมีที่เหมาะสมมากขึ้นและมีความคงทนของพฤติกรรมจนสามารถลดการตกค้างของสารเคมีในสิ่งแวดล้อมและในเลือดของเกษตรกรได้ ซึ่งผลการศึกษาสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวงการเกษตรได้ต่อไป

รวีกานต์ แสนไชย (2544) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแบบยั่งยืน: กรณีศึกษานาการชะชะชวยชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า

1) รูปแบบการจัดการนาการชะชะชวยชนวัดกลาง เป็นการใช้การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในชุมชน เป็นการจัดการแบบยั่งยืน เพราะมีความสัมพันธ์กันระหว่างสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

2) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนจะต้องเกิดจากความสมัครใจ เริ่มตั้งแต่ขั้นต้นคิดริเริ่มค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชุมชน วางแผนดำเนินกิจกรรมลงทุนและปฏิบัติงาน และติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน

3) ปัจจัยที่ทำให้สมาชิกในชุมชนวัดกลางเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการนาการชะชะชวย มี 11 ประการ คือรูปแบบของโครงการ การประชาสัมพันธ์ สื่อมวลชน ความพร้อมของประชาชนในชุมชน การสนับสนุนจากภายนอก ผู้บริหารโครงการ ความเข้มแข็งของชุมชน ความต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชน ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ความต้องการการยอมรับจากสังคม และความต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้ชนรุ่นหน้า

จิตติวัฒน์ งอกคำ (2551) ศึกษาเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน: ศึกษากรณีจังหวัดชัยภูมิ ผลการศึกษาพบว่า

1) บทบาทผู้นำชุมชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ผู้นำชุมชนใช้การเจรจาต่อรองในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนมากที่สุด

2) ปัจจัยสภาพภูมิหลังได้แก่ สถานภาพ ระดับการศึกษา ตำแหน่งหน้าที่ อำเภอก ที่เป็นผู้ นำ ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง นโยบายของรัฐที่สนใจ และภาวะความเป็นผู้นำมีผลต่อบทบาทของผู้นำชุมชนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

3) ผู้นำชุมชนในตำแหน่งผู้บริหารการศึกษา การออกเยี่ยมเยียนพบปะพูดคุยกับสมาชิกในชุมชนมากขึ้น และผู้นำชุมชนในตำแหน่งเจ้าอาวาสควรมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชนมากขึ้น

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าผู้นำชุมชนส่วนหนึ่งยังขาดความรู้ ความเข้าใจในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน จึงควรจัดอบรมสัมมนาให้ผู้นำชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนต่อไป

ภาสกร นันทพานิช (2552) ศึกษาเรื่องการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อเข้าสู่การปฏิบัติตามแนวทางเกษตรอินทรีย์สำหรับเกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า

เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการวิจัยมีความรู้ และความเข้าใจในเรื่องเกษตรอินทรีย์หลังจากสิ้นสุดการวิจัย สูงกว่าก่อนการวิจัย จากการติดตามผลหลังจากสิ้นสุดการวิจัยพบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการวิจัย ร้อยละ 98.7 นำความรู้ที่ได้จากการส่งเสริมการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยไปใช้ปฏิบัติในการผลิต ทาง การเกษตรของตนเองและครอบครัว และเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการวิจัยร้อยละ 62 นำความรู้ที่ได้ จากการส่งเสริมการเรียนรู้ไปเผยแพร่ให้กับเพื่อนบ้านในชุมชน

ภาสกร นันทพานิช (2548) ศึกษาเรื่องการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม ของเกษตรกรเพื่อพัฒนาการเกษตรของชุมชน: กรณีศึกษาการพัฒนาการปลูกพริกปลอดสารพิษบ้านอี ปาด ตำบลอีปาด อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของเกษตรกรใน ชุมชนสามารถพัฒนาได้จากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านองค์กรของเกษตรกรที่ตั้งขึ้นและการมี ส่วนร่วมของเกษตรกรเอง การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาการเกษตรของชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือการเรียนรู้ของเกษตรกรที่พัฒนามาจากทุนเดิม และการเรียนรู้ของเกษตรกรจากกลุ่ม บุคคล หรือสื่อจากภายนอกชุมชน รูปแบบการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาการเกษตรของชุมชน ได้แก่ เวทีการประชุมแบบมีส่วนร่วมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การศึกษาดูงานจากกลุ่มหรือบุคคล ที่ประสบความสำเร็จและ การเรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติจริง

อัษฎา วงศ์สมุทรไพศาล (2551) ศึกษาเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนกับการแก้ไขปัญหาความ ขัดแย้งในชุมชน : กรณีศึกษา เทศบาลนครสมุทรปราการ ซึ่งมุ่งศึกษาคุณสมบัติและความพร้อมของ ตัวผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการชุมชน โดยเน้นในด้านบทบาทและคุณลักษณะต่างๆ ของตัวผู้นำ ตลอดจนวิธีการบริหารจัดการปัญหาและความขัดแย้งที่แตกต่างกัน ในบริบทของชุมชนในเขตเทศบาล สมุทรปราการ จำนวน 27 ชุมชน เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ บทบาทหน้าที่ และลักษณะของความเป็นผู้นำไปปรับปรุงและพัฒนาผู้นำชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ผล การศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนที่คาดหวังว่าจะช่วยประสานประโยชน์แก่สมาชิกชุมชนและช่วยแก้ปัญหา ความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชนได้ แต่กลับต้องตกอยู่ในฐานะเป็นคู่กรณีแห่งความขัดแย้งและปัญหาที่ เกิดขึ้น จากการศึกษาถึงภูมิหลังของการได้มาซึ่งตำแหน่งผู้นำ ส่วนใหญ่แล้วการพัฒนาให้เกิดความ เจริญแก่ชุมชน จึงไม่ได้คำนึงถึงคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ และความรู้ความสามารถของผู้นำว่าเหมาะสม กับภารกิจในชุมชนหรือไม่ ผลจึงปรากฏกับตัวผู้นำที่ต้องแก้ไขปัญหามาเกี่ยวข้องกับตนเอง ในปัญหา ด้านโครงสร้าง ปัญหาด้านผลประโยชน์ ปัญหาด้านความสัมพันธ์ ปัญหาด้านข้อมูล และปัญหาด้าน ค่านิยม ซึ่งตัวผู้นำชุมชนเองก็ได้ใช้บทบาทของตนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามทัศนคติที่ตนเห็นว่า เหมาะสมกับสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ซึ่งจากงานวิจัยนี้พบว่าผู้นำส่วนใหญ่มักอาศัยความได้เปรียบ ของตนในการแก้ไขปัญหาก็มักเลือกวิธีจัดการปัญหาแบบ แพ้-ชนะ ฝ่ายผู้นำเป็นฝ่ายได้เปรียบมี อำนาจและมวลชนอยู่ในมือจึงเป็นฝ่ายชนะ ส่วนฝ่ายผู้เรียกร้องมักจะไม่ได้รับการตอบสนองจึงเปรียบ ได้กับฝ่ายที่ต้องพ่ายแพ้ไปเพราะไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังไว้ แต่วิธีจัดการปัญหาที่ดีที่สุด ทำให้ทุกฝ่ายสมประโยชน์นั้นคือวิธี ชนะ-ชนะ ซึ่งเป็นวิธีที่ทุกฝ่ายต้องร่วมแรงร่วมใจกันหาแนวทาง และร่วมกันแก้ไขปัญหาก็บรรลุผลสำเร็จหรือได้รับประโยชน์สูงสุดกันทุกฝ่าย แต่ผู้นำส่วนใหญ่มักไม่ เลือกใช้วิธีนี้ ซึ่งหากนำเอาข้อมูลจากการวิจัยนี้ด้านความสำคัญของคุณลักษณะที่ผู้นำที่ดีควรจะมี ซึ่ง กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้นำได้ให้ไว้มาวิเคราะห์ประกอบแล้ว พบว่าผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้

ความสำคัญในด้านความรู้การศึกษาหรือวุฒิภาวะของผู้นำทั้งที่เป็นคุณสมบัติไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่าคุณลักษณะด้านอื่น ๆ เลย เพราะความรู้ช่วยกำหนดทิศทางของแนวคิดให้ดำเนินไปตามทำนองครองธรรมได้ ผู้นำจะบริหารจัดการองค์กรต่างๆ รวมทั้งชุมชนให้ดีขึ้นไม่ได้อาศัยแต่เพียงการมีคุณลักษณะหรือภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในภารกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดีด้วย จึงจะบรรลุผลแห่งความสำเร็จได้ ดังหลักที่ว่า “ความรู้คู่คุณธรรม” ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพผู้นำระดับชุมชนจึงเป็นภารกิจสำคัญที่รัฐมองข้ามไม่ได้

ภาสกร นันทพานิช ประวีณ จุลภักดี และปิยนุช จุลภักดี (2548) ศึกษาเรื่องการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่อการพัฒนาชนบทเชิงบูรณาการ: กรณีศึกษาตำบลหนองห้าง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ในเชิงบูรณาการทั้งด้านสุขภาพ ด้านการเกษตร ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการสร้างและพัฒนา องค์กรชุมชน เกิดแผนพัฒนาสุขภาพชุมชน มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนและเชื่อมประสานเครือข่ายเพื่อดำเนินงานตามแผนพัฒนาที่ชุมชนได้ร่วมกำหนดขึ้น

ซิน วัน และลี (Xin, Wan, Xia & Li, 2011) ศึกษาเรื่องเครือข่ายการตลาดทางการเกษตรโดยวิธีเมตริกซ์ ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาของ e - commerce การตลาดเครือข่ายมีการพัฒนาลงในสาขาต่างๆ ดังนั้นมาตรการด้านการตลาดระบบเครือข่ายของผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรยังจะต้องมีนวัตกรรม งานวิจัยได้วิเคราะห์ลักษณะของเครือข่ายการตลาดของผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรรวมกับปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนากลยุทธ์การเสนอให้แก่เกษตรกรและ บริษัทที่จะร่วมในเครือข่ายการตลาดและส่งเสริมการพัฒนาของเครือข่ายการตลาดของผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรในประเทศจีน

อัสบี และสเปอร์ริง (Ashby & Sperling, 2008) ศึกษาเรื่องการขับเคลื่อนของลูกค้ำและการพัฒนาเทคโนโลยีในภาคการเกษตรโดยการมีส่วนร่วมของสถาบัน ผลการศึกษาพบว่า บทความนี้จะระบุลักษณะที่สำคัญของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและพัฒนา (R & D) ในภาคเกษตรกรรม: การขับเคลื่อนด้วยต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีการกระจายอำนาจ devolves ให้กับเกษตรกรรับผิดชอบหลักสำหรับการทดสอบการปรับตัวและต้องใช้สถาบันและบุคคลที่จะรับผิดชอบต่อความเกี่ยวข้อง ที่มีคุณภาพและเทคโนโลยีที่นำเสนอ ผ่านวัสดุกรณีสศึกษามาจากละตินอเมริกา เอเชียและแอฟริกา ความคิดเห็นโดยวิธีการที่สถาบันมีการตอบสนองให้เข้ากับลักษณะเหล่านี้และทำให้ปัญหาสำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม ขั้นตอนที่สำคัญจะต้องดำเนินการโดยเฉพาะในส่วนของการรักษาทั้งระหว่างกลุ่มมากขึ้นและเสียน้อยกว่าของเกษตรกรและระหว่างความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต (หลังหมายถึงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรักษาสิ่งแวดล้อม) มันเป็นแย้งว่าการมีส่วนร่วม R & D อย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะส่งมอบนวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มลูกค้ำหลากหลาย : กลไกนโยบายจะต้องกำหนดที่ลูกค้ำจะเข้าร่วมซึ่งมีวาระการประชุมขับเคลื่อนกระบวนการและสิ่งที่เป็นนวัตกรรมขององค์กรมีความจำเป็นที่จะย้ายการเกษตร R&D

เฮลิน และเจียนปิง (Helin & Jianping, 2011) ศึกษาเรื่องรูปแบบการบริการความรู้การเกษตรในสภาพแวดล้อมแบบเครือข่าย ผลการศึกษาพบว่า บริการความรู้ทางการเกษตรเป็น

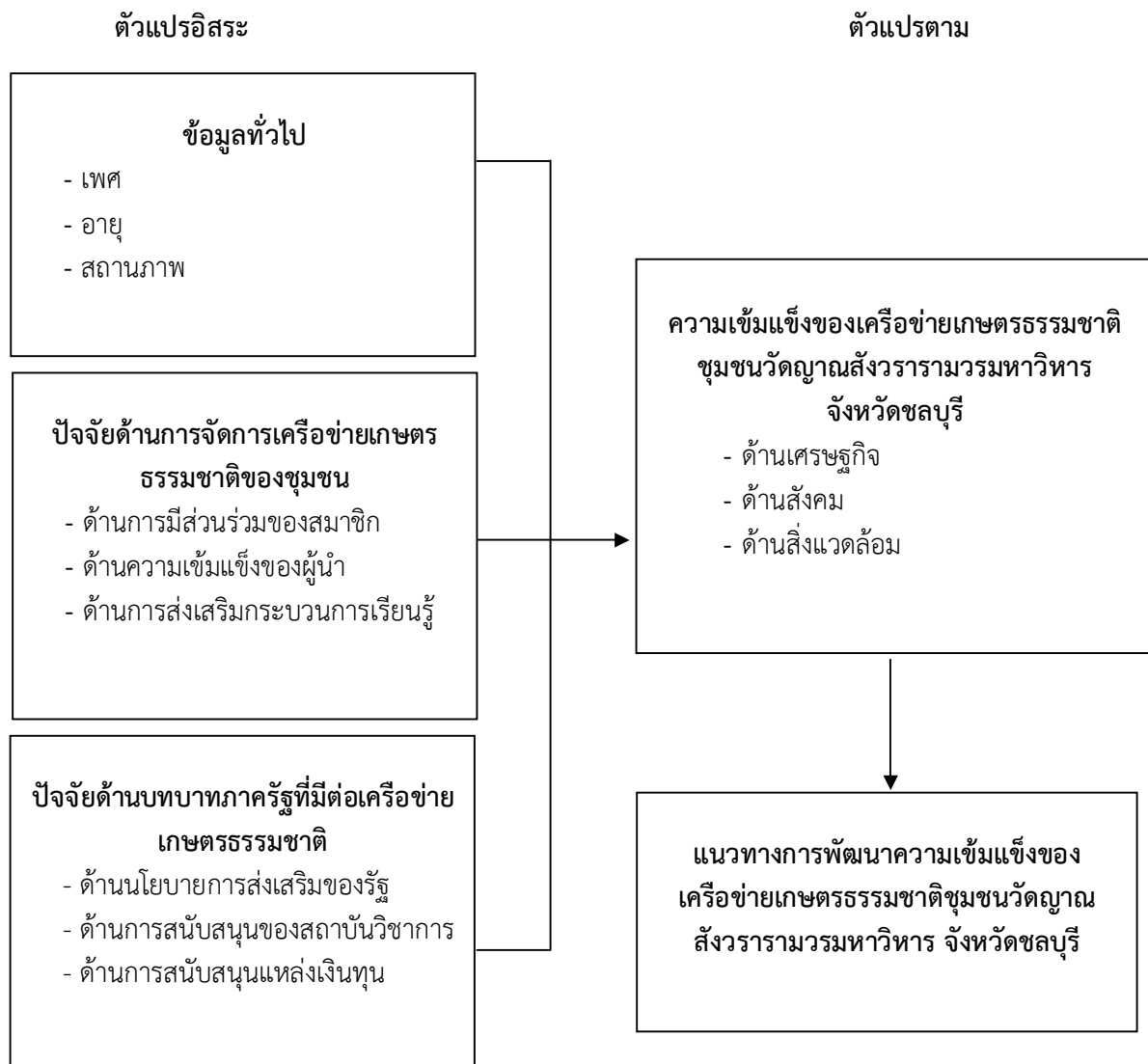
องค์ประกอบใหม่ของการพัฒนาข้อมูลการเกษตรในยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ บทความนี้สำรวจและระบุความหมายของการบริการความรู้และบนพื้นฐานที่กำหนดแนวคิดของการบริการความรู้ทางการเกษตร วิเคราะห์สถานะปัจจุบันของจีน บริการความรู้ทางการเกษตรและเงื่อนไขพื้นฐานและมีส่วนร่วมในการเปิดตัวของพวกเขาในประเทศจีน ประการที่สองที่ผู้เขียนได้นำเสนอนวัตกรรมสำหรับประเทศจีนเพื่อสร้างแพลตฟอร์มบริการที่เป็นมาตรฐานสำหรับการให้บริการความรู้ทางการเกษตรในระบบเครือข่ายและแนะนำว่าเราควรจะให้ความร่วมมือในการพัฒนาทรัพยากรที่ใช้ร่วมกันในระดับที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่เป็นไปได้ในการพัฒนาคลังสินค้าการเกษตรและบริการส่วนบุคคลกับข้อเสนอเหล่านี้เป็นแบบผู้เขียนอธิบายรูปแบบเฉพาะบางอย่างสำหรับการให้บริการความรู้ทางการเกษตรเพื่อพัฒนาเป็น สุดท้ายผู้เขียนได้นำเสนอกลยุทธ์บางอย่างและมาตรการที่จะรับประกันการสำนึกของการให้บริการความรู้ทางการเกษตร

จากการที่ได้ทบทวนวรรณกรรมและศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผสมผสานกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการไปแล้วนั้นเพื่อให้กรอบแนวคิดในการวิจัยเป็นไปอย่างสมบูรณ์ จึงสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้ คือ ตัวแปรอิสระ ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป ประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพ การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชน ประกอบด้วย ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ และด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ประกอบด้วย ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ ด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ และด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน ตัวแปรตาม คือ ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัด ญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการที่ได้ทบทวนวรรณกรรมและศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงปริมาณได้ดังนี้ คือ ตัวแปรอิสระ ประกอบด้วย (1) ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ (2) การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชน ได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ และด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ (3) บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ได้แก่ ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ ด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ และด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน ตัวแปรตาม คือ ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัด ญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัด ญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ส่วนกรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพได้ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ผลจากการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพทำการสังเคราะห์หาแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัด ญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย